

TIJDSCHRIFT VOOR
COMMUNICATIE
wetenschap

Alexander Pleijter, Eric Willemsen & Liesbeth Hermans

De definitiemacht van journalisten. Een case-study naar de wijze waarop regionale dagblad-journalisten met informatiebronnen omgaan

Titus Ensink

De verhouding tussen tekst en beeld in televisiedocumentaires. Het *Reporter*-programma van 8 april 1994 over het Arscop-commissariaat van Elco Brinkman

Mijke van Diemen, Connie de Boer & Aart Velthuisen

Informatiedoelen en media-impact op risico-oordelen

JAARGANG 25 NUMMER 4 1997

BOHN STAFLEU VAN LOGHUM

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap richt zich op het signaleren en registreren van ontwikkelingen binnen de Communicatiewetenschap en haar verwante wetenschapsgebieden in Nederland en Vlaanderen. Als zodanig biedt het tijdschrift een platform voor degenen die in onderzoek of beschouwing belangwekkende informatie willen publiceren over het wetenschapsgebied om een bijdrage te leveren aan discussie binnen en ontwikkeling van de Communicatiewetenschap.

Verschijnt vier keer per jaar, in maart, juni, september en december.

Redactie

Dr. Leen D'Haenens, universitair docent Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Nijmegen/*Dr. Jan Kleinnijenhuis*, universitair docent Communicatiewetenschap, Vrije Universiteit Amsterdam/*Dr. Peter Neijens*, universitair hoofddocent Communicatiewetenschap, Universiteit van Amsterdam/*Prof. dr. Keith Roe*, hoogleraar Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Leuven/*Prof. dr. Frieda Saeyns*, hoogleraar Communicatiewetenschap, Universiteit Gent/*Prof. dr. Erwin Seydel*, hoogleraar Toegepaste Sociale Psychologie en Communicatiewetenschap, Universiteit Twente Enschede.

Redactiesecretariaat

Drs. Coen van der Linden, Plantage 140/3551 DK Utrecht/tel. (030) 246 85 17/fax (030) 246 85 18/E-mail: lindo@wxs.nl.

Uitgever

Judith Kuiperi, Bohn Stafleu Van Loghum/Postbus 246/3990 GA Houten/
tel. (030) 639 57 11/fax (030) 635 09 03.
Voor België: Kluwer Editorial/Kouterveld 2/1831 Diegem/tel. (02) 719 15 11/
fax (02) 719 15 19.

Abonnementenadministratie

Bohn Stafleu Van Loghum/afdeling klantenservice/Postbus 246/3990 GA Houten/
tel. (030) 638 57 00/fax (030) 638 58 39/E-mail: klantenservice@bsl.nl.
Voor België: Kluwer Editorial/Kouterveld 2/1831 Diegem/tel. (02) 719 16 03/
fax (02) 719 15 19.

Nieuwe abonneerders: Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan. Voor het resterende deel van het jaar wordt een evenredig gedeelte van de abonnementsprijs in rekening gebracht. Nieuwe abonneerders kunnen schriftelijk of telefonisch worden opgegeven.

Adreswijzigingen: Bij wijziging van naam en/of adres verzoeken wij u een gewijzigd plakadres toe te zenden aan de abonnementenadministratie.

Beëindiging abonnement: Abonnementen kunnen schriftelijk tot uiterlijk 1 december van het lopende abonnementsjaar worden opgezegd. Bij niet-tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Betaling: Gebruik voor uw betalingen bij voorkeur de te ontvangen stortings-/acceptgirokaart. Dit vergemakkelijkt de administratieve verwerking.

Abonnementsprijs: Voor particulieren f 129,50/Bfr. 3125; voor instellingen f 209,50; voor studenten f 62,50; los nummer f 39,50/Bfr. 950.

Advertentie-exploitatie

Bohn Stafleu Van Loghum/Postbus 246/3990 GA Houten/tel. (030) 639 57 12/
fax (030) 635 08 89.

Richtlijnen voor auteurs

Richtlijnen voor het schrijven van artikelen worden op verzoek toegezonden door de redactiesecretaris.

Copyright

Behoudens de door de wet gestelde uitzonderingen mag niets van deze uitgave worden veelvuldig en/of openbaar gemaakt zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Lay-out

Green Light/Ineke de Groen

ISSN 1384-6930

Informatieproductie en informatieverwerking

De laatste jaren is er een hernieuwde en groeiende (sociaal-)wetenschappelijke aandacht voor ontwikkelingen in de informatievoorziening te constateren. De boeken, themanummers van tijdschriften en artikelen die gewijd worden aan nieuwe media en multimediale toepassingen vliegen de brievenbus binnen en de toonbank over. Er is dan ook onder vakgenoten – terecht – veel behoefte aan informatie over deze ontwikkelingen. Soms zou men vergeten dat de (multimediale) ontwikkelingen in de informatievoorziening (vooral nog) aan veel mensen voorbijgaan. Voor veel mensen zijn internet, cd-rom en video-on-demand termen waar men wel eens van gehoord heeft, maar waar men nog niet dagelijks gebruik van maakt. Velen voorzien in hun informatiebehoefte door gebruik te maken van de krant, de radio, de televisie, de reclamefolder, de geluids-cd en het praatje op de markt en met de burens. In dit nummer van *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap* zijn drie artikelen opgenomen waarin op geheel verschillende wijze een aspect van de meer traditionele informatievoorziening – dagblad, televisie en tijdschrift – belicht wordt.

In het eerste artikel gaan Pleijter, Willemsen en Hermans van de Katholieke Universiteit Nijmegen in op de wijze waarop journalisten van regionale dagbladen met informatiebronnen omgaan. Uitgangspunt daarbij is dat door middel van nieuwsberichten een (gedeelte) van de sociale werkelijkheid geconstrueerd wordt. In het nieuwsproductieproces wordt veelvuldig gebruikgemaakt van bronnen. Op welke wijze omgegaan wordt met die bronnen wordt in deze casestudy over een redactie van een regionaal dagblad beschreven. De diverse bronnen blijken een belangrijke rol te spelen in de totstandkoming van de inhoud van de redactionele kolommen in de krant. Met name bronnen in kringen van maatschappelijke gekende en erkende instanties en organisaties blijken, door de routineuze werkwijze van journalisten, een heel belangrijke rol te spelen. De organisatie van het nieuwsgaringsproces is ingesteld op de beschikbaarheid van de informatiebronnen. Of beter: informatie van niet direct beschikbare bronnen krijgt minder aandacht in de kolommen van het onderzochte regionale dagblad. Gemeenten, gemeentelijke instanties en politie bepalen in belangrijke mate de nieuwsagenda van het betreffende regionale dagblad, te meer daar individuele burgers kritischer benaderd worden dan deze instanties. Journalisten zien de burger met name als consument/afnemer en niet als producent/toeleverancier van nieuws. De tijdsdruk om dagelijks op tijd een krant te vullen is daarbij een belangrijke factor. Ook wordt duidelijk dat nauwelijks sprake is van een individueel selectieproces. De cultuur van de redactie speelt een belangrijke rol. Gewoontes, afspraken en taakverdelingen beperken de individueel-professionele

opstelling van de journalist. Mede gelet op de almaar groeiende informatievoorziening en de rol die zowel de nieuwe als de meer traditionele media daarin spelen een punt van zorg voor de toekomst. Terecht merken de auteurs op dat meer onderzoek naar het professioneel handelen van journalisten in Nederland gewenst is.

Ook het tweede artikel gaat over de wijze waarop de communicatie-professional met de verwerking van informatie omgaat. En ook bij de uit dit onderzoek voortkomende gegevens kan men de wenkbrauwen fronsen over de rol van de journalist.

De Groningse onderzoeker Ensink gaat in zijn onderzoek in op de wijze waarop visuele en auditieve informatie bij een televisie-uitzending op elkaar inwerken. Op basis van materiaal van een uitzending van het KRO-programma *Reporter* over de rol die toenmalig CDA-fractievoorzitter Elco Brinkman als commissaris heeft gespeeld in het bedrijf Arscop, gaat de auteur na welke verhouding er bestaat tussen tekst- en beeldmateriaal. Opvallend bij deze journalistieke uitzending is dat de documentaire functie op gespannen voet staat met het geësceneerde karakter van veel beeldmateriaal. Ook de beeldmontage is leidend en suggestief. Daarnaast wordt aan de hand van interviews duidelijk hoe het feitelijke materiaal gebruikt is en welke selectiecriteria een rol hebben gespeeld. Ensink komt tot de conclusie dat er bij de *Reporter*-uitzending sprake is geweest van 'overbuilding a case'. De makers hadden vanuit journalistiek oogpunt met minder materiaal en minder dramatisering van de feiten kunnen volstaan.

Het derde artikel gaat niet over informatieproductie, maar over een experimenteel onderzoek naar de informatieverwerking bij lezers. Van Diemen, De Boer en Velthuisen van de Universiteit van Amsterdam gaan uit van twee theoretische invalshoeken. In de onpersoonlijke impacthypothese wordt ervan uitgegaan dat media-informatie wel invloed heeft op maatschappelijke risico-opvattingen, maar niet op persoonlijke. Binnen de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie gaat men ervan uit dat mensen bij hun mediagebruik bepaalde doelen nastreven die te relateren zijn aan een individuele perceptie en een sociale perceptie. De auteurs veronderstellen op basis van beide theoretische invalshoeken dat de invloed van media-informatie op maatschappelijke en persoonlijke risico-opvattingen afhankelijk is van de aard van het doel dat men nastreeft. Het onderzoek naar 105 jonge vrouwen (studenten communicatiewetenschap) die een tijdschriftartikel lezen over de belemmeringen die kinderen kunnen zijn voor hun carrière, wijst erop dat individuele leesdoelen de persoonlijke risico-opvattingen beïnvloeden, maar dat dit bij het nastreven van een sociaal doel niet het geval is.

Coen van der Linden

Alexander Pleijter, Eric Willemsen & Liesbeth Hermans

De definitiemacht van journalisten

Een casestudy naar de wijze waarop regionale dagbladjournalisten met informatiebronnen omgaan

Aanleiding en probleemstelling

Op een zomerdag in 1993 verdronk in Barendrecht een meisje nadat ze uit een bootje was gevallen. In de nieuwsberichten over deze gebeurtenis werd gemeld dat zeker tweehonderd mensen getuige waren geweest van de verdrinking, zonder dat iemand een poging had gedaan het meisje te redden. Deze berichten, die gebaseerd waren op de verklaring van een politiewoordvoerder, zorgden voor grote beroering. De media stortten zich onmiddellijk massaal op de tragische gebeurtenis. Actualiteitenrubrieken lieten deskundigen aan het woord om de passiviteit van de ter plekke aanwezige mensen te verklaren en het omstandereffect werd een nationaal begrip. Een week later kwam er een einde aan de commotie toen een officier van justitie verklaarde dat het verhaal van de politiewoordvoerder niet juist was geweest. Er waren namelijk wel degelijk mensen geweest die hadden geprobeerd het meisje van de verdrinkingsdood te redden, alleen waren dat er te weinig naar de opvatting van de politiewoordvoerder.²

Deze case geeft aan dat de werkelijkheid in nieuwsberichten in belangrijke mate wordt bepaald door de wijze waarop de informatiebronnen die journalisten raadplegen het gebeuren definiëren. Als de journalisten in eerste instantie waren afgegaan op het verhaal van een omstander, waren er naar alle waarschijnlijkheid andere berichten in de media verschenen. Het is daarom belangrijk inzicht te krijgen in de wijze waarop journalisten omgaan met informatiebronnen. In Nederland is daar vooralsnog weinig onderzoek naar verricht. Voor ons was dat aanleiding om een exploratieve studie uit te voeren, die plaatsvond op een regionale redactie van een regionaal dagblad in Nederland. De globale vraag die in dit onderzoek centraal staat, luidt: Hoe gaan journalisten om met informatiebronnen

Journalisten construeren in hun nieuwsberichten sociale werkelijkheid. Dat doen ze veelal aan de hand van informatie die ze van bronnen krijgen. Dit onderzoek is een exploratie naar de werkwijzen die journalisten van een regionale dagbladredactie hanteren bij het omgaan met informatiebronnen. Het blijkt dat de organisatie van nieuwsgaring op de redactie en de professionele opvattingen van journalisten bevestigend dat maatschappelijk geïnstitutionaliseerde organisaties en instanties een hoofdrol spelen als informatiebron. Zodoende krijgen zij bij de productie van nieuws een vrij beslissende – werkelijkheid definiërende – macht toebedeeld.¹

Drs. Alexander Pleijter is als oio werkzaam bij de vakgroep Communicatiewetenschap van de Katholieke Universiteit Nijmegen. **Drs. Liesbeth Hermans** werkt aan een promotieonderzoek naar journalisten en hun publiek. **Drs. Eric Willemsen** is als journalist in dienst bij Dagblad De Limburger.

Correspondentie: vakgroep Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen, tel. +24 361 28 53, fax +24 361 30 73, e-mail a.pleijter@maw.kun.nl

bij de dagelijkse productie van nieuws? Aan de hand van een aantal theoretische uitgangspunten zal deze vraagstelling worden aangescherpt.

Journalistiek handelen en de productie van nieuws

In de loop der jaren zijn er diverse onderzoeken verricht naar journalisten en de totstandkoming van nieuws (zie voor een overzicht Hermans, Renckstorf & Van Snippenburg, 1994; Kunczik, 1988; Schudson, 1989; Shoemaker & Reese, 1991; Whitney, 1982). Vanaf de jaren vijftig vindt onderzoek op dit gebied plaats binnen de zogeheten gatekeeper-benadering. Centraal in deze benadering staat het idee dat er een objectief waarneembare werkelijkheid is waaruit journalisten nieuws selecteren. De rol van journalisten bij de totstandkoming van nieuws bestaat in deze visie dan ook uit het selecteren van informatie. Onderzoekers proberen te achterhalen hoe de selectie van nieuws totstandkomt (o.a. Gieber, 1956; White, 1950).

In meer recente benaderingen wordt afstand gedaan van het idee dat nieuws als het ware onttrokken wordt aan de objectieve werkelijkheid. In plaats daarvan stellen diverse onderzoekers dat nieuws een door journalisten geconstrueerde werkelijkheid is (Altheide, 1974; Fishman, 1980; Schulz, 1976; Tuchman, 1978; Van der Veen, Engbersen & Van de Beek, 1985). De achterliggende gedachte is dat er geen objectief waarneembare werkelijkheid bestaat, maar dat mensen door interpretatie de werkelijkheid zelf vorm en betekenis geven. Journalisten doen dan ook meer dan simpelweg gebeurtenissen selecteren en openbaar maken; ze definiëren in hun nieuwsberichten sociale werkelijkheid: 'News stories offer definitions of social reality' (Tuchman, 1976, p. 94). Deze benadering van nieuws als geconstrueerde realiteit vormt het uitgangspunt van ons onderzoek.

Omdat journalisten in het nieuws sociale werkelijkheid definiëren, hebben ze een zekere macht. Deze definitiemacht bestaat eruit dat journalisten in hun nieuwsberichten definiëren welke en hoe belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen zich in de wereld, het land of de regio afspelen. Informatiebronnen spelen in dit definitieproces een cruciale rol, want journalisten zijn voor hun nieuwsberichten vrijwel altijd afhankelijk van informatie die ze van anderen krijgen (Sigal, 1986). De vraag is vervolgens hoe journalisten in dit samenspel met informatiebronnen omgaan met hun definitiemacht. In de case van het verdrinken meisje bleken journalisten het definiëren van de betreffende gebeurtenis over te laten aan een enkele bron, namelijk een politiewoordvoerder. Door geen andere bronnen te raadplegen werd de definitie van deze gebeurtenis bepaald door de visie van die ene bron.

Buitenlands onderzoek heeft herhaaldelijk aangetoond dat journalisten zich bij de dagelijkse productie van nieuws vooral verlaten op institutionele bronnen, en dan met name overheidsinstanties (o.a. Ericson, Baranek & Chan, 1987; Fishman, 1980; Gans, 1980;

Tuchman, 1978). Dat dat in Nederland ook het geval is, valt bijvoorbeeld af te leiden uit een onderzoek van Brants en Brants (1991), waarin wordt vastgesteld dat het merendeel van het fraude- en criminaliteitsnieuws in twee landelijke dagbladen afkomstig is van institutionele bronnen, namelijk politie, openbaar ministerie en het ministerie van Justitie. Verder constateert Van Dijk (1988) dat redacties van het persbureau ANP en zes landelijke en twee regionale dagbladen hoofdzakelijk gebruikmaken van informatie van formele instanties.

Met het onderhavige onderzoek willen we een aanzet geven tot het krijgen van meer duidelijkheid over het gebruik van bronnen door journalisten in Nederland. Het is dan met name interessant om nauwkeurig te kijken naar de concrete werkwijzen die journalisten in de dagelijkse praktijk hanteren bij het omgaan met bronnen en welke factoren daarbij een rol spelen. Een regionale dagbladredactie is bij uitstek geschikt voor dit onderzoek, omdat journalisten voor regionaal nieuws geen gebruik kunnen maken van persbureaus en daarom nagenoeg volledig zijn aangewezen op eigen nieuwsgaring. Bovendien zou het voor journalisten die berichten over gebeurtenissen die geografisch nabij zijn, zoals het geval is met regionale journalisten, eenvoudiger zijn om verschillende bronnen te raadplegen (Berkowitz & Beach, 1993; Martin, 1988).

Onderzoeksvragen

Op welke wijze de journalisten van de onderzochte redactie omgaan met informatiebronnen wordt in dit onderzoek op verschillende manieren onder de loep genomen. Om te beginnen wordt bekeken welke informatiebronnen de journalisten opvoeren in hun nieuwsberichten. Hiervan kunnen we zeggen dat dit de bronnen zijn die de journalisten expliciet kenbaar maken aan hun publiek. Via een inhoudsanalyse willen we vaststellen in hoeverre de journalisten verschillende soorten bronnen vermelden in hun nieuwsberichten. Het hoeft echter niet zo te zijn dat de journalisten alle informatiebronnen die ze gebruiken ook in hun nieuwsberichten noemen. Om inzicht te krijgen in welke informatiebronnen ze feitelijk raadplegen en hoe ze omgaan met informatie van deze bronnen moet het professionele handelen van de journalisten nauwkeuriger onderzocht worden. Daartoe volgen we eenzelfde interpretatieve benadering als Tuchman (1978), die de nadruk legt op het sociale handelen van journalisten in het proces van nieuwsproductie. Tuchman past in feite 'een handelings theoretisch gefundeerd perspectief toe op het communicator-onderzoek' (Renckstorf, 1994, p. 169). Volgens deze optiek is de wijze waarop een journalist met een bepaalde bron omgaat afhankelijk van de betekenisverlening van de journalist. Deze betekenisverlening is geen puur individuele aangelegenheid, maar vindt plaats binnen een sociale context. De journalist heeft onder meer te maken met de organisatie waar hij werkt, beroepsopvattingen, collega's en professionele normen.

Uit eerdere onderzoeken (o.a. Fishman, 1980; Gans, 1980; Powers & Fico, 1994; Tuchman, 1978) is af te leiden dat als het gaat om de wijze waarop journalisten omgaan met informatiebronnen, twee aspecten een belangrijke rol spelen. In de eerste plaats de organisatie van nieuwsgaring op de redactie. Deze bepaalt in belangrijke mate met welke informatiebronnen de journalisten systematisch in contact komen. In de tweede plaats de professionele opvattingen van journalisten. Aan de hand daarvan beoordelen journalisten de geschiktheid van bronnen. Beide aspecten worden kort besproken.

Aspect 1: De organisatie van nieuwsgaring

Om ervoor te zorgen dat er dagelijks voldoende tekst ('nieuws') is om de krantenpagina's mee te vullen, structureren redacties hun nieuwsgaring (Fishman, 1980; Rock 1981; Tuchman, 1978). Zo maken ze afspraken met bronnen om geregeld informatie naar de redactie te sturen en krijgen journalisten de taak om instanties als ministeries, politiebureaus, rechtbanken en gemeentehuizen te volgen omdat verwacht wordt dat daar geregeld nieuws gevonden kan worden. Kortom, door de organisatie van nieuwsgaring richten journalisten zich systematisch op bepaalde informatiebronnen. De vraag is daarom hoe de organisatie van nieuwsgaring op de onderzochte redactie is georganiseerd.

Aspect 2: Journalistieke opvattingen

Op welke wijze journalisten omgaan met informatiebronnen wordt waarschijnlijk in belangrijke mate bepaald door hun professionele opvattingen (Powers & Fico, 1994). Het streven naar objectiviteit speelt in de opvattingen van journalisten over het algemeen een centrale rol (Charron, Lemieux & Sauvageau, 1991; Fishman, 1980; Gans, 1980; Tuchman, 1972, 1978). Naar journalistieke maatstaven bestaat objectiviteit uit feitelijkheid en onpartijdigheid (Westerstahl, 1983). De vraag is hoe deze twee elementen naar voren komen in de professionele opvattingen die journalisten hanteren bij de keuze en het gebruik van informatiebronnen. Bovendien hanteren de journalisten mogelijk nog andere professionele opvattingen bij het omgaan met bronnen.

We verwachten dat zowel de organisatie van nieuwsgaring als journalistieke opvattingen in belangrijke mate van invloed zijn op de werkwijzen die de journalisten in de dagelijkse praktijk hanteren bij het omgaan met informatiebronnen. Waarschijnlijk bestaan die werkwijzen voor een belangrijk deel uit routinematigheden, aangezien journalisten over het algemeen routines ontwikkelen in hun dagelijkse werkzaamheden (Berkowitz, 1992a; Fishman, 1980; Tuchman, 1977). Aan de hand van de hierboven ontvouwde aandachtspunten concretiseren we de nog globale vraag uit de inleiding (Hoe gaan journalisten om met bronnen bij de dagelijkse productie van nieuws?) in een aantal onderzoeksvragen:

1 In welke mate voeren journalisten van de onderzochte dagbladre-

dactie verschillende categorieën informatiebronnen op in hun nieuwsberichtgeving?

- 2 Hoe is de nieuwsgaring op de redactie georganiseerd?
- 3 Welke professionele opvattingen hanteren de journalisten bij het omgaan met bronnen?
- 4 Hoe zijn de organisatie van nieuwsgaring en de professionele opvattingen van de journalisten van invloed op de werkwijzen en routines die de journalisten hanteren bij het omgaan met informatiebronnen?

Onderzoekopzet en methoden

Aangezien het om een explorerend onderzoek gaat is slechts één redactie onderwerp van studie geweest, te weten een regionale dagbladredactie bestaande uit twaalf redacteuren en een chef-redacteur. Het onderzoek bestaat uit twee delen. In het eerste gedeelte is door een inhoudsanalyse onderzocht welke soorten informatiebronnen de journalisten in hun nieuwsberichten opvoeren. In het tweede gedeelte is aan de hand van een participerende observatie en diepte-interviews het professionele handelen van de journalisten bestudeerd.

Inhoudsanalyse

Het primaire doel van de inhoudsanalyse bestond uit het achterhalen van expliciete informatiebronnen. Daaronder verstaan we personen en instanties die in een nieuwsbericht uitdrukkelijk worden genoemd als bron van informatie ('feiten', opinies, standpunten). Elke expliciete bron in een nieuwsbericht is ingedeeld in een categorie.³ De steekproef bestond uit alle nieuwsberichten van de onderzochte redactie die in de periode van 14 november 1994 tot en met 10 december 1994 in de krant verschenen. Dit waren in totaal 482 artikelen.⁴ In dezelfde periode vond de participerende observatie plaats, zodat de resultaten uit de inhoudsanalyse naast de bevindingen over de werkwijzen van de journalisten gelegd konden worden. Beide onderzoeksmethoden zijn echter strikt gescheiden uitgevoerd door afzonderlijke onderzoekers om wederzijdse beïnvloeding te voorkomen.

Participerende observatie en diepte-interviews

Om inzicht te krijgen in de wijze waarop journalisten hun alledaagse handelen vorm geven, is het essentieel onderzoeksmethoden te gebruiken waarbij hun denk- en leefwereld zo goed mogelijk tot uitdrukking komen. Daarom is gekozen voor een participerende observatie en diepte-interviews. Met deze methoden zijn drie facetten onderzocht: de organisatie van nieuwsgaring op de redactie, de journalistieke opvattingen en de daaruit voortvloeiende werkwijzen en routines van de journalisten.

De participerende observatie op de redactie duurde een maand (van 14 november tot 10 december 1994) en bestond uit twee fasen. In de eerste fase was de aandacht gericht op de dagelijkse werkwijzen en

routines. Het ging daarbij niet zozeer om het handelen van individuele journalisten, maar om structuren en patronen op de redactie. Gelet werd met name op de organisatie van nieuwsgaring (onder meer de taakverdeling tussen de journalisten). In de tweede fase verhoogde de aandacht naar individuele journalisten. In deze fase werd kennis uit de eerste fase uitgediept door middel van observaties, gesprekken en meelopen met individuele journalisten. Centraal stonden afwegingen die journalisten maken bij de omgang met bronnen. De laatste onderzoeksmethode was het diepte-interview. Door de journalisten na de participerende observatie te interviewen, namelijk in de periode van februari en maart 1995, konden voorlopige bevindingen en inzichten uitgediept en gecontroleerd worden. Centraal in de interviews stond het achterhalen van de professionele opvattingen die de journalisten hanteren bij het gebruiken van informatiebronnen. Bij de interviews is een lijst met aandachtspunten gebruikt die diende als leidraad voor de gesprekken. In totaal zijn elf van de twaalf redacteurs van de redactie geïnterviewd.

Resultaten

De resultaten van deze casestudy geven op verschillende manieren inzicht in de wijze waarop de journalisten van de onderzochte regionale dagbladredactie omgaan met informatiebronnen bij de dagelijkse productie van nieuws. Allereerst laat de inhoudsanalyse zien welke soorten bronnen de journalisten opvoeren in hun nieuwsberichten. Vervolgens wordt beschreven op welke dagelijks terugkerende momenten op de redactie beslissingen worden genomen over het gebruik van bronnen. Daarna wordt ingegaan op de organisatie van nieuwsgaring op de redactie en de professionele opvattingen van de journalisten. Ten slotte wordt bekeken hoe deze twee aspecten van invloed zijn op de werkwijzen en routines die de journalisten hanteren in de omgang met verschillende soorten bronnen.

Expliciete bronvermelding in nieuwsberichten

Uit de inhoudsanalyse blijkt dat de journalisten waarschijnlijk lang niet altijd de bron noemen van de informatie die ze gebruiken bij het schrijven van nieuwsberichten. In bijna veertig procent van de onderzochte berichten wordt geen enkele informatiebron expliciet vermeld (tabel 1). De diversiteit aan expliciete bronnen is in de meeste berichten klein; in slechts dertig procent van de berichten wordt meer dan één bron genoemd. Er zijn relatief weinig berichten met vier of meer bronnen. Dit zijn merendeels nieuwsberichten over georganiseerde bijeenkomsten, zoals gemeenteraads- en commissievergaderingen, rechtszittingen en inspraak- en informatiebijeenkomsten (tabel 2). Bij deze zogenoemde routinegebeurtenissen (Molotch & Lester, 1974) zijn verschillende potentiële bronnen aanwezig, zodat het voor journalisten relatief eenvoudig is om meerdere bronnen te gebruiken.

TABEL 1 **Aantal expliciete bronnen per nieuwsbericht in de regionale berichtgeving van een regionaal dagblad in Nederland, 14 november-10 december 1994 (frequenties en percentages).**

Aantal bronnen in nieuwsbericht	absoluut	%
0	192	39.8
1	145	30.1
2	81	16.8
3	33	6.8
4 of meer	31	6.4

TABEL 2 **Soort gebeurtenissen in nieuwsberichten met vier of meer expliciete bronnen in de regionale berichtgeving van een regionaal dagblad in Nederland, 14 november-10 december 1994 (frequenties en percentages).**

Soort gebeurtenis in nieuwsbericht	absoluut	%
Officiële, geplande bijeenkomsten (tot. 64.5%)		
Gemeenteraads- of commissievergadering	9	29.0
Informatiebijeenkomst	5	16.1
Rechtszitting	6	19.4
Andere gebeurtenis	11	35.5
Totaal	31	100.0

In de 482 onderzochte artikelen noemen de journalisten in totaal 560 expliciete informatiebronnen. In tabel 3 is te zien in welke mate verschillende categorieën bronnen worden opgevoerd. In deze tabel valt een aantal zaken op. In de eerste plaats de prominente rol van gemeentelijke overheidsbronnen. Bijna een derde van alle expliciete bronnen is verbonden met een gemeentelijke overheid (burgemeesters, wethouders, gemeenteraadsleden, woordvoerders, ambtenaren). In de tweede plaats valt de dominante positie van georganiseerde bronnen te constateren. Het leeuwendeel van de expliciete bronnen is verbonden aan een organisatie. Zo'n tien procent is niet gelieerd aan een organisatie en treedt op als individuele burger. Daaruit kunnen we afleiden dat journalisten waarschijnlijk bij voorkeur bronnen opvoeren die verbonden zijn aan een organisatie of instantie.

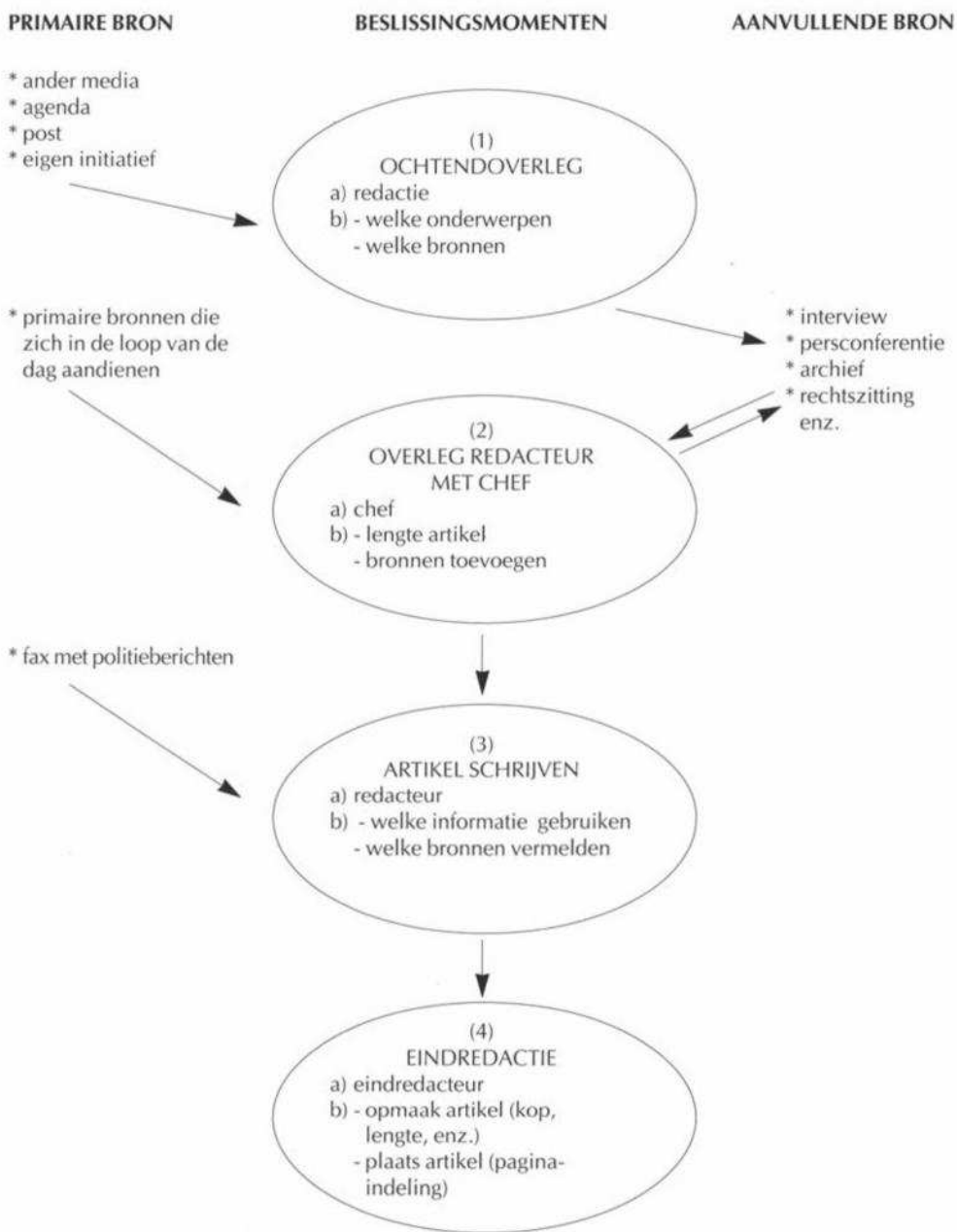
TABEL 3 **Expliciete bronnen in de regionale berichtgeving van een regionaal dagblad in Nederland, 14 november-10 december 1994 (frequenties en percentages).**

Bron	absoluut	%
Gemeentelijke overheid	181	32.3
Provinciale overheid	7	1.3
Politie	11	2.0
Justitie	49	8.8
Commerciële organisatie	61	10.9
Vakbond	14	2.5
Belangengroep	39	7.0
Politieke partij	14	2.5
Vrijtijds-/hobbyvereniging	19	3.4
Andere organisatie	86	15.4
Burgers	60	10.7
Anoniem	1	0.2
Anders	18	3.2
Totaal	560	100.2

De dagelijkse cyclus van nieuwsproductie en beslissingsmomenten over brongebruik

Tijdens het maken van nieuwsberichten nemen journalisten diverse besluiten over het gebruik van informatiebronnen. We willen hier een beeld schetsen van welke beslissingen op welke momenten genomen worden. Tijdens de observatie bleek dat er vier dagelijks terugkerende momenten zijn waarop de journalisten beslissen over keuze en gebruik van bronnen. In figuur 1 zijn deze in het proces van nieuwsproductie vrij cruciale beslissingsmomenten schematisch weergegeven. In het schema worden primaire en aanvullende bronnen aangeduid. Primaire bronnen zijn bronnen die journalisten het eerste idee voor een nieuwsbericht aan de hand doen. Het gaat dan onder meer om persberichten, aankondigingen en tips. Aanvullende bronnen zijn bronnen die journalisten vervolgens raadplegen voor extra informatie.

Het eerste beslissingsmoment is het ochtendoverleg. Tijdens dit overleg aan het begin van de werkdag wordt aan de hand van de agenda, aankondigingen, persberichten, tips en eigen ideeën afgesproken welke onderwerpen worden aangepakt, wie wat gaat doen en welke bronnen benaderd zullen worden. Beslissingen worden genomen op basis van overleg tussen de chef en alle journalisten, en zijn daarom besluiten van de redactie in haar geheel, hoewel de chef bij uiteenlopende meningen het laatste woord heeft. Het volgende beslissingsmoment valt zodra een journalist informatie heeft verzameld, bijvoorbeeld als hij op de redactie terugkeert van een persconferentie of interview. Hij overlegt met de chef, die vervolgens

FIGUUR 1 Beslissingsmomenten over brongebruik op een regionale redactie van een regionaal dagblad in Nederland (a = wie neemt de beslissing?; b = waarover wordt beslist?).

beslist hoe lang het betreffende bericht mag worden en of hij nog meer bronnen moet benaderen (bijvoorbeeld als de chef vindt dat het beginsel van hoor en wederhoor onvoldoende is toegepast). Deze invloed van chef-redacteuren op het gebruik van bronnen is ook Fico (1986) opgevallen: 'Perceived editorial concern can be important for influencing the number and types of sources reporters rely on' (p. 330). Het derde beslissingsmoment bestaat uit het schrijven van het nieuwsbericht. Dan nemen de journalisten een aantal besluiten die betrekking hebben op de bronnen die ze voor hun verhalen hebben benaderd; ze bepalen welke informatie ze gebruiken, op welke informatie de nadruk komt te liggen en welke bronnen ze expliciet noemen. In beginsel nemen ze deze beslissingen zelf, maar ze doen dat met de opmerkingen van de chef in hun achterhoofd. De eindredactie kan als laatste beslissingsmoment worden aangegevoeld. Voordat de nieuwsberichten die de journalisten hebben geschreven in de krant komen, controleert de eindredacteur ze op fouten en onvolkomenheden. Hij kan eventueel berichten herschrijven om bepaalde informatie (en daarmee bepaalde bronnen) meer of minder te benadrukken. Ook kan hij bronnen weglaten, bronnen wel of niet in de kop vermelden en berichten laten liggen omdat hij essentiële informatie of bronnen mist. Het schema met de beslissingsmomenten is een globale weergave van de belangrijkste momenten waarop besluiten op de redactie worden genomen over het gebruik van bronnen. Niet bij elk bericht verloopt de besluitvorming via deze vier stappen. Uiteraard worden onderwerpen die zich in de loop van de dag aandienen niet tijdens het ochtendoverleg besproken. Ook korte nieuwsberichten en politieberichten doorlopen niet alle beslissingsmomenten, omdat de uitwerking van deze berichten voor de journalisten meestal vanzelfsprekend is.

Organisatie van nieuwsgaring en journalistieke opvattingen

Onze veronderstelling was dat de organisatie van nieuwsgaring op de redactie en de professionele opvattingen van journalisten in belangrijke mate bepalen hoe de journalisten omgaan met informatiebronnen bij het maken van nieuws. Hieronder volgen de bevindingen over deze twee aspecten zoals die met de participerende observatie en de diepte-interviews naar voren zijn gekomen. Daarna wordt geïllustreerd hoe deze aspecten in de dagelijkse praktijk van invloed zijn op de werkwijzen en routines die journalisten hanteren bij het omgaan met drie verschillende informatiebronnen.

Aspect 1: De organisatie van nieuwsgaring

Uit ons onderzoek blijkt dat de nieuwsgaring van de onderzochte redactie met name is gericht op informatiebronnen die voldoen aan het criterium van beschikbaarheid. Ook Gans (1980) stelde vast dat dit een belangrijke factor is. Wij constateerden dat de beschikbaarheid van informatiebronnen wordt bepaald door twee elementen: 1 Productiviteit: de nieuwsgaring is gericht op informatiebronnen

die kunnen zorgen voor een regelmatige toevoer van geschikte informatie, zodat de redactie zich dagelijks verzekerd weet van voldoende grondstoffen voor de productie van nieuws.

- 2 Bereikbaarheid: de nieuwsgaring is gericht op bronnen die makkelijk te bereiken zijn, zodat de redactie snel en efficiënt aan informatie kan komen.

Bronnen die aan beide eisen voldoen zijn praktische bronnen voor de redactie, omdat ze makkelijk kunnen worden ingepast in de dagelijkse cyclus van nieuwsproductie. De nieuwsgaring van de onderzochte redactie is duidelijk gericht op dergelijke bronnen. De redactie verzekert zich van een systematische toevoer van informatie door afspraken met enkele instanties om geregeld informatie naar de redactie te sturen. Zo staan onder meer de fax van de politie, de agenda van strafzaken van de rechtbank en gemeenteraads- en commissiestukken op gezette tijden ter beschikking van de redactie.

Aspect 2: Journalistieke opvattingen

In ons onderzoek komt naar voren dat twee professionele beginselen een belangrijke rol spelen bij de manier waarop de journalisten in de dagelijkse praktijk omgaan met verschillende informatiebronnen:

- 1 Het objectiviteitsbeginsel: De journalisten streven naar objectieve berichtgeving. Bij de keuze van bronnen spelen daarbij twee opvattingen een rol, die betrekking hebben op feitelijke en onpartijdigheid. De eerste opvatting betreft de veronderstelde betrouwbaarheid van bronnen. De journalisten gaan ervan uit dat informatie van bepaalde informatiebronnen betrouwbaar is en daarom geschikt voor het maken van feitelijke nieuwsberichten. De tweede opvatting betreft het veronderstelde maatschappelijke belang van bronnen. Nieuws moet volgens de journalisten een algemeen belang dienen en geen aandacht besteden aan persoonlijke doelen en opvattingen van mensen. Een eis die de journalisten daarom aan bronnen stellen, is dat ze een maatschappelijk belang vertegenwoordigen. De journalisten creëren naar hun inzicht onpartijdige berichtgeving door bronnen met verschillende maatschappelijke belangen aan het woord te laten.
- 2 Het publieke interessebeginsel: De journalisten huldigen de opvatting dat nieuws een grote groep mensen moet interesseren. De keuze van bronnen moet derhalve aansluiten bij de veronderstelde interesse van het publiek.

Hoe de journalisten deze beginselen in de alledaagse praktijk hantieren bij het omgaan met bronnen wordt in de volgende paragraaf uiteengezet.

Politiefax, gemeentelijke overheden en burgers als markante informatiebronnen

Aan de hand van drie verschillende bronnen (politie, gemeentelijke overheid en burgers) wordt nu geïllustreerd welke concrete werkwij-

zen en routines de journalisten van de onderzochte redactie hante-
ren in de omgang met informatiebronnen. Zoals zal blijken spelen
deze drie een opvallende rol als bron, wat uiteraard niet wil zeggen
dat er naast deze drie geen andere informatiebronnen van belang
zijn voor de redactie.

Het dagelijkse ritueel rond de politiefax

De politiefax neemt een opmerkelijke positie in binnen de nieuws-
garing en de structuur van beslissingsmomenten (zie ook figuur 1).
Dagelijks stuurt de politie rond 17 uur een fax naar de redactie met
berichten over onder meer inbraken, diefstallen en vernielingen.
Een van de redactieleden kiest hieruit een aantal berichten en be-
werkt deze tot nieuwsberichten. Dit bewerken bestaat volgens de
journalisten uit het toepassen van journalistieke regels op een be-
richt. In de praktijk houdt dit in dat zinnen worden herschreven of
het bericht wordt geherstructureerd. De afspraak met de politie om
dagelijks een fax te sturen is erg praktisch, want zo komt de redactie
elke dag eenvoudig aan geschikte informatie voor het produceren
van nieuws. De politiefax is daarmee een informatiebron die bij uit-
stek voldoet aan de redactionele eisen van beschikbaarheid, name-
lijk productiviteit en beschikbaarheid.

Het dagelijkse gebruik van de politiefax voor het maken van nieuws-
berichten is een duidelijke routine op de redactie. We kunnen zelfs
spreken van een dagelijks terugkerend ritueel, want er lijkt sprake te
zijn van een routinehandeling zonder een duidelijk afgebakend doel
(vgl. Tuchman, 1972). Het wordt gedaan omdat het altijd gedaan
wordt. Dit rituele gebruik van de politiefax leidt ertoe dat er dage-
lijks min of meer gelijksoortige, van de politie afkomstige berichten
in de krant verschijnen. Er gaat vrijwel geen dag voorbij zonder klei-
ne berichten over diefstal of inbraak op de regionale nieuwspagina's
van het onderzochte dagblad.

Tijdens de interviews noemden de journalisten verschillende voor-
beelden van meldingen van de politie die ze hadden gebruikt, maar
achteraf niet juist bleken te zijn. Desondanks controleren zij gege-
vens uit de politiefax in de regel niet. De journalisten stellen dat ze
geen tijd hebben om alle informatie die hen dagelijks bereikt te con-
troleren. Journalisten moeten vaak in korte tijd beslissen of informa-
tie die ze krijgen geschikt is voor het maken van een nieuwsbericht.
Daarom hanteren ze bepaalde vooronderstellingen om de betrouw-
baarheid van bronnen te beoordelen. Aan de hand daarvan zijn ze in
staat snel beslissingen te nemen en de berichtgeving een in hun
ogen objectief en betrouwbaar karakter te geven.

Uit de interviews bleek dat de journalisten van een instituut als de
politie veronderstellen dat ze informatie levert die betrouwbaar is.
'Als de politie iets meldt dan gaan we er dus maar van uit dat het
klopt. Als je alles moet gaan controleren dan moet je er nog tien bij
zetten op de redactie', zei een redacteur. Tijdens de interviews kwam
naar voren dat de betrouwbaarheid die de journalisten de politie

toekennen is gebaseerd op drie veronderstellingen:

- de politie staat in dienst van de samenleving; ze is door de samenleving ingehuurd;
- politie is een autoriteit; daar mag je op vertrouwen;
- de politie is gespecialiseerd: zaken worden nauwgezet en met kennis van zaken onderzocht.

De berichten van de politiefax hoeven dan ook niet steeds opnieuw beoordeeld te worden op betrouwbaarheid, en zijn volgens de ondervraagde journalisten direct geschikt voor het schrijven van feitelijke nieuwsberichten.

Daar tegenover staat dat als een individuele burger naar de redactie belt en een misdrijf of ongeluk meldt, dat nooit meteen tot een krantenbericht leidt. De journalisten controleren zo'n melding altijd bij de politie. In tegenstelling tot een instituut als de politie hebben individuele burgers geen erkende positie in de samenleving, waardoor de journalisten problemen hebben met het inschatten van de betrouwbaarheid van hen onbekende individuen. De journalisten zijn er beducht voor dat een individu iets moedwillig verzint of onbewust de waarheid verdraait.

Illustratief voor de verschillende wijzen waarop de journalisten omgaan met de politie enerzijds en burgers anderzijds is een voorval waarover een redacteur verhaalde tijdens een interview. Hij vertelde dat de redactie eens een faxbericht van de politie had gekregen waarin stond dat drie jongelui een man zonder enige aanleiding hadden neergeslagen. Er werd een nieuwsbericht van gemaakt, en naar aanleiding daarvan belde de vriendin van een van die jongelui naar de redactie. Zij wees erop dat de man toespelingen in haar richting had gemaakt en er dus volgens haar wel degelijk een aanleiding was geweest. 'Toen heb ik die mevrouw uitgelegd van wie we het hadden', vertelde de redacteur, 'en dat wij niet meer konden doen dan het zo overnemen van de politie en dat als zij het gerectificeerd wilde zien dat zij dan eerst bij de politie gedaan moest krijgen dat de politie die lezing naar ons toe herriep. Zij heeft toen inderdaad de politie gebeld en de politie heeft ons toen laten weten dat er wel degelijk een aanleiding was geweest. Dat hebben we toen rechtgezet.'

In dit voorbeeld is duidelijk dat de journalist meer waarde hecht aan de visie van de politie dan aan die van een individuele burger. De politie beslist voor de redacteur of en hoe deze gebeurtenis heeft plaatsgevonden. Zodoende laat de journalist het definiëren van de werkelijkheid volledig aan de politie over. Een individuele burger die meldt dat het bericht niet klopt is naar het oordeel van de journalist niet betrouwbaar genoeg. En dat terwijl die individuele burger direct betrokken was bij het voorval en de politie het faxbericht schreef zonder bij de gebeurtenis aanwezig te zijn geweest. Door deze manier van werken kijken de journalisten bij het maken van die berichten door de bril van de politie naar de werkelijkheid.

Net zo vanzelfsprekend als het dagelijkse gebruik van de politiefax is het niet vermelden van de bron in de nieuwsberichten die de journalisten schrijven aan de hand van die fax. De meeste redacteuren vinden dat overbodig omdat lezers volgens hen toch wel weten dat informatie voor deze berichten van de politie komt. Anderen menen dat het de lezers niet interesseert waar die berichten vandaan komen: ze willen gewoon weten wat er is gebeurd. Dit laatste argument bevestigt dat de journalisten veronderstellen dat informatie van de politie betrouwbaar en objectief is. Ook enkele redacteuren die het wel belangrijk vinden om de politie als bron te vermelden, gaan ervan uit dat informatie van de politie betrouwbaar is. Als argument voor het expliciet vermelden van de bron noemen ze namelijk dat lezers zo de oorsprong van een bericht kunnen traceren zodat het bericht betrouwbaar overkomt. In de praktijk noemen ook zij echter geen bron, omdat ze hebben gezien dat dat op de redactie niet gebruikelijk is; collega's doen het niet en de eindredacteuren verwijderden bronvermeldingen uit deze berichten. Zodoende passen ze zich aan de regels en gewoontes aan die op de redactie gelden (vgl. Breed, 1955; Rühl, 1989; Weischenberg, 1992).

Gemeentelijke overheden als basis van de nieuwsgaring

De organisatie van nieuwsgaring op de onderzochte redactie is voor een belangrijk deel gericht op de gemeentelijke overheid. De onderlinge taakverdeling van de journalisten valt samen met de bestuurlijke indeling van lokale overheden; elke redacteur verzorgt de berichtgeving over een gebied dat bestaat uit één of meer gemeenten. Het volgen van de lokale politiek is daarbij een belangrijk aandachtspunt. Zo bezoeken de journalisten het merendeel van de gemeenteraads- en commissievergaderingen en zorgen ze ervoor dat ze beschikken over alle informatie van de gemeente. De redactie ziet het gemeentehuis als belangrijke instantie waar veel nieuws gevonden kan worden. Uit een Amerikaans onderzoek (Johnstone, Slawski & Bowman, 1972) blijkt dat journalisten in hun werk in belangrijke mate georiënteerd zijn op overheden, omdat ze die zien als centrale instanties binnen de samenleving. Voor de journalisten van de onderzochte redactie zijn gemeentelijke overheden de centrale instanties. 'Alle beslissingen die mensen raken worden daar genomen. Dus moet je alles, nou, heel veel dingen via dat gemeentehuis proberen te halen', stelde een redacteur.

Gemeentelijke overheden zijn – net als de politie – vruchtbare informatiebronnen voor de redactie. Dat heeft in de eerste plaats te maken met de beschikbaarheid van informatie. Gemeentelijke overheden zorgen voor een geregelde toevoer van informatie in de vorm van gemeenteraads- en commissiestukken, aankondigingen en persberichten. In de tweede plaats is informatie van gemeentelijke overheden naar de opvattingen van de journalisten in veel gevallen geschikt voor het maken van nieuws. Dat kan worden verklaard uit twee journalistieke opvattingen die eerder zijn genoemd, namelijk de veronderstelde

interesse van het publiek en het veronderstelde maatschappelijke belang van de bron. Naar het oordeel van de journalisten voldoet informatie van overheden in veel gevallen aan beide richtlijnen. Dat komt doordat beslissingen en plannen van overheden veelal gevolgen hebben voor een grote groep mensen. Daarom zijn nieuwsverhalen over die zaken in de ogen van journalisten in overeenstemming met zowel de interesse van veel mensen als het met algemeen belang.

Door de beschikbaarheid en geschiktheid van informatie van gemeentelijke overheden schrijven de journalisten relatief veel nieuwsberichten aan de hand van deze informatie. Voor de journalisten is dat in veel gevallen een soort vanzelfsprekendheid. Gemeentelijk nieuws wordt over het algemeen belangrijk gevonden op de redactie, en daardoor stellen de journalisten de nieuwswaarde ervan vaak niet meer ter discussie. Dat onderstreept de opmerking van een redacteur: 'Gemeentelijk nieuws is vooral gemakkelijk; het is hapklaar. Volgens de traditionele opvattingen is dat wat de gemeente zegt nieuws.' Met andere woorden, volgens de heersende ideeën op de redactie kan op vrijwel alle informatie van de gemeente het etiket 'nieuws' worden geplakt.

Dat gemeentelijke overheden voor de journalisten belangrijke instanties zijn, blijkt eveneens uit het feit dat de nieuwsgaring op eigen initiatief zich voornamelijk afspeelt binnen het gemeentehuis. De journalisten zorgen dat ze er goede contacten hebben. Tipgevers spelen hierbij een belangrijke rol. Alle redacteurs hebben wel een aantal ambtenaren die hen bij tijd en wijle informatie toespelen. Op die manier kunnen ze aan informatie komen die hen via formele kanalen (persberichten en persconferenties, gemeenteraadsstukken) niet zou bereiken. Bovendien komen ze via tipgevers vaak aan informatie vóór deze officieel wordt bekend gemaakt. Het streven om dingen eerder in de krant te hebben dan de officiële bekendmaking, en zeker eerder dan concurrerende media, is belangrijk voor de journalisten. Allereerst om de persoonlijke en professionele bevrediging die het geeft om nieuws te brengen dat zelfs bij ingewijden nog niet bekend is. Daarnaast om te voorkomen dat concurrenten het nieuws eerder hebben. Dat speelt met name in gemeenten waar een concurrerende krant verschijnt. De journalisten beschouwen het missen van nieuws dat de concurrent wel heeft als een tekortkoming. Daaruit leiden we af dat in gemeenten waar de concurrerende krant verschijnt de lokale overheid extra nauwkeurig wordt gevolgd.

De burger als problematische bron

De rol die individuele burgers als bron spelen wijkt duidelijk af van die van erkende instanties als politie en gemeentelijke overheden. Dat komt in de eerste plaats doordat de organisatie van nieuwsgaring op de redactie niet op burgers is gericht. Terwijl er routinematige contacten zijn met diverse instanties, ontbreken dit soort contacten met burgers. Wel heeft de redactie in verschillende dorpen zogenaamde correspondenten. Dit zijn burgers die bij tijd en wijle op eigen initiatief tips doorgeven aan de redactie. Het gaat dan om aller-

hande gebeurtenissen in het dorp, variërend van een gouden huwelijk tot het faillissement van een bedrijf. Deze informatie van correspondenten komt echter zeer onregelmatig naar de redactie, zodat van enige routinematigheid geen sprake is. Het probleem waarmee individuele burgers te maken hebben, is dat ze niet voldoen aan de redactionele eisen van beschikbaarheid (productiviteit en bereikbaarheid). Ze kunnen niet zorgen voor een systematische toevoer van informatie. En de informatie die ze leveren is in de ogen van de journalisten over het algemeen niet direct geschikt voor het maken van een nieuwsbericht. De journalisten beschouwen burgers als tipgevers, die hen kunnen attenderen op mogelijke nieuwsverhalen. Voor het schrijven van hun nieuwsberichten wenden de journalisten zich echter in de regel tot erkende instanties en organisaties, omdat ze deze als legitieme bronnen ervaren.

Dat burgers voor de journalisten geen geschikte bronnen zijn om hun nieuwsberichten op te baseren, komt door de professionele opvattingen die de journalisten hanteren. Naast de veronderstelde (lage) betrouwbaarheid van burgers, die eerder is besproken, speelt daarbij het veronderstelde maatschappelijke belang van bronnen een belangrijke rol. De journalisten willen voorkomen dat individuele belangen van mensen een rol spelen in het nieuws. Een belangrijke eis die de journalisten daarom aan bronnen stellen, is dat ze een maatschappelijk belang vertegenwoordigen. Instanties die pretenderen voor bepaalde maatschappelijke belangen op te komen voldoen daaraan: vakbonden vertegenwoordigen de werknemers, milieugroepen vertegenwoordigen de natuur, politie en justitie vertegenwoordigen de rechtsorde.

Als bijvoorbeeld de gemeente een nieuwe woonwijk wil aanleggen en een milieugroep protesteert daartegen is dat naar de opvattingen van de journalisten nieuwswaardig, omdat de maatschappelijke belangen natuur (vertegenwoordigd door de milieugroep) en woningbouw (waar de gemeente voor staat) botsen. Door beide organisaties in een nieuwsbericht aan het woord te laten construeren de journalisten naar hun professionele maatstaven onpartijdige of neutrale berichtgeving. Als het gaat om individuele burgers ligt dat voor de journalisten problematischer. Burgers ontberen in de ogen van de journalisten een dergelijke sociaal erkende functie binnen de samenleving. Burgers kunnen volgens hen daarom niet op dezelfde wijze als instanties in het nieuws worden geplaatst. De burger die protesteert tegen de nieuwe woonwijk omdat zijn huis daarvoor moet wijken, levert naar de opvatting van journalisten niet zomaar nieuws op, omdat ze dit als een persoonlijk belang van de burger beoordelen. Als een burger protesteert omdat de natuur ten koste gaat van de nieuwbouw, is hij een ongeschikte bron omdat hij niet de maatschappelijk erkende vertegenwoordiger van de natuur is. Om door journalisten als geschikte bron te worden gezien, moeten burgers zich derhalve verenigen in een belangengroep of organisatie. Als meerdere mensen zich als groep ergens sterk voor maken, kan er volgens de journalisten sprake zijn van een maatschappelijk belang.

Uit het bovenstaande wordt duidelijk dat de journalisten zich bij het maken van hun nieuwsberichten bij voorkeur baseren op informatie van maatschappelijk erkende instanties en organisaties. Burgers worden gezien als eventuele tipgevers. Maar daarnaast gebruiken de journalisten burgers op nog een andere specifieke manier. De journalisten huldigen de opvatting dat door burgers aan het woord te laten, nieuwsberichten aantrekkelijker worden voor hun lezers. Zo vinden ze dat reacties van burgers nieuwsberichten over gemeenteraadsbesluiten verlevendigen. Evenzo citeren ze personen die verdachte in een rechtszaak zijn om een aantrekkelijk verslag van de rechtszitting te maken. In deze nieuwsberichten laten journalisten burgers hun verhaal vertellen in een duidelijk institutionele context. Daarnaast laten de journalisten burgers aan bod komen in bepaalde genres zoals interviews en sfeerverhalen. In deze rubrieken mogen burgers hun verhaal vertellen om de nieuwspagina's attractief en afwisselend te maken voor de lezers (vgl. Turrow, 1983).

Conclusies en discussie

Informatiebronnen spelen een essentiële rol bij de productie van nieuws; zij leveren de grondstoffen aan de hand waarvan journalisten hun nieuwsproducten smeden. Deze casestudy laat zien dat door de werkwijzen en routines die de journalisten van de onderzochte regionale dagbladredactie hanteren, maatschappelijk erkende instanties en organisaties een hoofdrol spelen als informatiebron in de dagelijkse cyclus van nieuwsproductie. De organisatie van nieuwsgaring op de redactie en de professionele opvattingen van de journalisten spelen een bepalende rol bij het ontstaan en in stand houden van die werkwijzen en routines.

De organisatie van nieuwsgaring op de redactie is gericht op informatiebronnen die voldoen aan de eis van beschikbaarheid. Essentieel is dat het dagblad dagelijks gevuld moet worden, en daarom richt de redactie zich vooral op productieve en goed bereikbare informatiebronnen, die zorgen voor een systematisch informatieaanbod. Dit zijn over het algemeen formele instanties als de politie, de gemeentelijke overheid en de rechtbank. Het merendeel van het nieuws blijkt afkomstig van deze bronnen. Deze instanties zijn als informatiebron als het ware geïnstitutionaliseerd in het dagelijkse nieuwsproductieproces van de redactie. Ze hebben een vaste plaats in de organisatie van nieuwsgaring en worden zodoende aangewezen als plaatsen waar zich belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen afspelen (vgl. Tuchman, 1978). Door deze structuur in de nieuwsgaring is er weinig ruimte voor nieuwsgaring via andere bronnen.

De professionele opvattingen van journalisten spelen een rol als journalisten beslissen over de geschiktheid van informatiebronnen. In dit onderzoek is naar voren gekomen dat daarbij twee beginselen een rol spelen, namelijk het objectiviteitsbeginsel en het publieke interessebeginsel. Het objectiviteitsbeginsel maakt dat de journalisten

hun nieuwsberichten bij voorkeur baseren op informatie van maatschappelijk erkende instanties en organisaties, omdat deze naar hun oordeel feitelijke en maatschappelijk relevante informatie leveren. Uit de inhoudsanalyse is af te leiden dat ze dit soort bronnen ook bij voorkeur opvoeren in hun nieuwsberichten.

In deze casestudy is duidelijk naar voren gekomen dat het maken van nieuwsberichten en het gebruiken van bronnen geen individuele aangelegenheden zijn. De journalisten functioneren binnen een redactie, alwaar ze rekening moeten houden met gewoontes, afspraken en taakverdelingen. Bovendien voeren ze tijdens het maken van nieuwsberichten op diverse momenten overleg met de chef-redacteur en collega-journalisten, zoals in het schema van beslissingsmomenten (figuur 1) is te zien. Opvattingen over de keuze en het gebruik van informatiebronnen worden tijdens deze telkens terugkerende interacties steeds opnieuw bevestigd of eventueel gecorrigeerd. De opvattingen en werkwijzen worden daardoor in de dagelijkse praktijk door de journalisten veelal gedeeld en op vergelijkbare wijze toegepast. Bepaalde werkwijzen zijn zelfs te beschouwen als geïnstitutionaliseerde routines op de redactie.

Een duidelijk voorbeeld van zo'n geïnstitutionaliseerde routine is het dagelijkse gebruik van de politiefax. Alle journalisten gebruiken deze fax op dezelfde routinematige manier, zonder dat er enige controle plaatsvindt over de juistheid van de informatie. Deze gewoonte op de redactie gaat mogelijk echter ten koste van de kritische houding die het publiek van journalisten mag verwachten. De journalisten gaan blindelings af op de informatie die de politie verstrekt en geven daarmee hun definitiemacht in feite volledig uit handen aan de politie.

De gemeentelijke overheden in de regio vormen eveneens een geïnstitutionaliseerd onderdeel van de nieuwsgaring van de redactie. Het is op de redactie de gewoonte om veel nieuws te produceren aan de hand van informatie van gemeentelijke overheden. Vaak wordt over de nieuwswaarde van dit nieuws nauwelijks nagedacht. Het gevolg is dat de gemeentelijke overheden in belangrijke mate de nieuwsagenda van de krant bepalen (vgl. Berkowitz, 1992b; Weaver & Elliott, 1985). De concurrentie van een ander dagblad speelt daarbij een versterkende rol. De redactie wil voorkomen dat ze nieuws mist dat de concurrentie wel brengt en volgt daarom in gemeentes waar het concurrerende dagblad ook verschijnt de gemeentelijke overheid extra nauwkeurig. Charron e.a. (1991) noemen dat mimétisme, het nabootsen van de concurrentie. Hoewel journalisten over het algemeen het idee hebben dat concurrentie de diversiteit van de berichtgeving ten goede komt (Coulson & Lacy, 1996), wijst deze casestudy erop dat de journalisten van de onderzochte redactie zich nog meer op het gemeentehuis richten.

De dominante rol die gemeentelijke overheden spelen als bron komt ook naar voren in de inhoudsanalyse. Deze dominantie van

overheidsbronnen is ook vastgesteld in de nieuwsberichtgeving van diverse buitenlandse media (Berkowitz, 1987; Brown, Bybee, Wearden & Straughan, 1987; Hackett, 1985; Hansen, Ward, Conners & Neuzil, 1994; Soloski, 1989; Whitney, Fritzler, Jones, Mazzarella & Rakow, 1989). Opmerkelijk is dat hoewel de politie eveneens een belangrijke rol speelt als informatiebron, uit de inhoudsanalyse blijkt dat de journalisten politiebronnen nauwelijks opvoeren in hun nieuwsberichten. Mogelijkerwijs heeft dat met de aard van het nieuws te maken. In zogenaamd gemeentenuws gaat het vaak over besluiten die worden genomen en beleid dat wordt vormgegeven (onder meer gemeenteraads- en commissievergaderingen). De journalisten zijn het waarschijnlijk gewoon om in die berichten burgemeesters, wethouders en raadsleden aan het woord te laten die hun standpunt duidelijk maken. Het nieuws dat van de politie komt betreft beschrijvingen van gebeurtenissen als inbraken, diefstal en criminaliteit. Het is een ongeschreven regel, een soort redactiecode om geen bron in die nieuwsberichten te noemen. Daarmee geven de journalisten aan dat het gaat om feitelijke beschrijvingen van die gebeurtenissen. Dat de journalisten geen bron noemen in deze berichten verklaart tevens voor een belangrijk deel het ontbreken van bronvermeldingen in een groot aantal nieuwsberichten.

De vaak vanzelfsprekende manier waarop de journalisten informatie verwerken die afkomstig is van instanties als de politie en de gemeente staat in scherp contrast met de manier waarop ze omgaan met informatie van individuele burgers. Voor burgers is het doorgaans moeilijk om tot het nieuws door te dringen (vgl. Rager, 1981; Rohr, 1978, 1979). Journalisten zien de burger vooral als lezer, en niet als mogelijke informatiebron. De burger kan eventueel tips aanreiken, maar de journalisten baseren hun berichten bij voorkeur op institutionele bronnen. Als burgers al aan het woord komen in nieuwsberichten, gebeurt dat vaak in een institutionele context, bijvoorbeeld als reactie op gemeenteraadsbesluiten, in een rechtszaak of bij een informatie- of inspraakbijeenkomst. Daarnaast komen burgers als bron aan bod in zogeheten zacht nieuws (Altheide, 1974; Tuchman, 1978; Tarrow, 1983), dat zijn onder meer sfeerverhalen en interviews (bijvoorbeeld met de oudste bewoner van een dorp). In deze gevallen gebruiken journalisten burgers niet om belangrijke onderwerpen en gebeurtenissen in het nieuws te definiëren, maar om het nieuws afwisselend en aansprekend te maken voor de lezers.

Journalisten zien informatie van burgers niet als harde nieuwsfeiten, maar als subjectieve verhalen of voorbeelden. Dit in tegenstelling tot instanties, die in de ogen van journalisten zorgen voor feitelijke en maatschappelijk relevante informatie die kan worden gebruikt voor het definiëren van nieuwsgebeurtenissen waarbij de journalistieke regels van objectiviteit (onpartijdigheid en neutraliteit) een belangrijke rol spelen.

Hieruit blijkt de ongelijke toegang die verschillende bronnen tot het nieuws hebben. Bij het definiëren van welke belangrijke gebeurte-

nissen en ontwikkelingen zich in de regio afspelen, gebruiken de journalisten voornamelijk organisaties en instanties als informatiebron. Maatschappelijk erkende organisaties en instanties zijn in de ogen van de journalisten de gelegitimeerde bronnen of 'the authorized knowers' (Ericson e.a., 1989, p. 3). Daardoor ontstaat het gevaar dat het regionale dagblad zich profileert als spreekbuis van bepaalde organisaties en instanties (vgl. Van Dijk, 1988; Mühlberger, 1979; Ronneberger & Wolz, 1974), en problemen en onderwerpen in veel gevallen pas in het nieuws komen als ze door deze organisaties of instantie zijn erkend en naar buiten worden gebracht. Daarmee is duidelijk dat journalisten in het nieuws niet zozeer definiëren wat er in de samenleving gebeurt en leeft, als wel wat er volgens bepaalde instanties en organisaties gebeurt. De samenleving waarover de journalisten berichten is daarmee een geïnstitutionaliseerde samenleving. Het is in dit licht misschien veelzeggend dat lezers van regionale dagbladen⁵ veelal het idee hebben dat regiojournalisten vaak belangrijke gebeurtenissen en ontwikkelingen in hun regio missen (De Vries & Zwaga, 1997). Daaruit valt af te leiden dat regionale kranten mogelijk niet voldoende weten te fungeren als klankbord van wat er in de samenleving leeft en gebeurt. Er ontstaat derhalve een 'bürgerferne Berichterstattung' (Teichert, 1982, p. 26; vgl. Fabris, 1979), waardoor regionale kranten het risico lopen hun band met de lezers te verliezen.

We hebben met dit onderzoek een eerste aanzet willen geven tot het krijgen van inzicht in de wijze waarop journalisten in Nederland omgaan met informatiebronnen bij het produceren van nieuws. Het ging hier om een explorerende studie bij een dagbladredactie die zich bezighoudt met regionale nieuwsverslaggeving. Benadrukt moet worden dat de redactie feitelijk maar één maand onder de loep is genomen, zodat slechts een relatief korte periode van de verslaggeving is onderzocht. Bovendien beperkt het onderzoek zich tot één redactie, zodat de geconstateerde journalistieke werkwijzen (zoals het omgaan met de politiefax) uitsluitend betrekking hebben op deze case. We pretenderen dan ook uitdrukkelijk geen algemeen geldende uitspraken te doen over de Nederlandse journalistiek, hoewel het niet uitgesloten is dat de geconstateerde journalistieke werkwijzen op vergelijkbare wijze aanwezig zijn op andere nieuwsredacties. Of dat inderdaad zo is, zal vervolgonderzoek moeten uitwijzen. Deze studie moet ons inziens dan ook met name worden beschouwd als impuls voor toekomstig onderzoek in Nederland naar het professionele handelen van journalisten.

Noten

- 1 Onze dank gaat uit naar Karsten Renckstorf en Fred Wester, die de totstandkoming van dit artikel kritisch hebben gevolgd en ons van opbouwend commentaar hebben voorzien.
- 2 Deze case wordt ook beschreven door Brouwers (1994) en Vasterman en Aerden (1995).
- 3 Er wordt onderscheid gemaakt in de volgende categorieën bronnen:

gemeentelijke overheid	provinciale overheid	politie
justitie	commerciële organisatie	vakbond
vrijtijds- & hobbyvereniging	belangengroep	politieke partij
andere organisatie	individuele burger	anoniem
anders		
- 4 Op basis van veertig nieuwsberichten is de betrouwbaarheid van de coderingen geschat aan de hand van de agreement coëfficiënt (Krippendorff, 1980): intra-codeurbetrouwbaarheid: 0.83; inter-codeurbetrouwbaarheid: 0.85.
- 5 Dit onderzoek van De Vries en Zwaga (1997) vond plaats onder lezers van regionale dagbladen uit de Randstad.

Literatuur

- Altheide, D.L.** (1974). *Creating reality. How TV news distorts events*. Beverly Hills: Sage.
- Berkowitz, D.** (1987). TV news sources and news channels. A study in agenda-building. *Journalism Quarterly*, 64, 508-513.
- Berkowitz, D.** (1992a). Routine newswork and the what-a-story. A case study of organizational adaptation. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 36, 45-60.
- Berkowitz, D.** (1992b). Who sets the media agenda? The ability of policymakers to determine news decisions. In J.D. Kennerly (Ed.), *Public opinion, the press, and public policy* (pp. 81-102). Westport: Praeger.
- Berkowitz, D., & Beach, D.W.** (1993). News sources and news context: The effect of routine news, conflict and proximity. *Journalism Quarterly*, 70, 4-12.
- Brants, C.H., & Brants, K.L.K.** (1991). *De sociale constructie van fraude*. Arnhem: Gouda Quint.
- Breed, W.** (1955). Social control in the newsroom. *Social Forces*, 33, 326-335.
- Brouwers, B.** (1994). *Alles voor het nieuws: de flexibele ethiek van de journalist*. Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Brown, J.D., Bybee, C.R., Wearden, S.T., & Straughan, D.M.** (1987). Invisible power: Newspaper news sources and the limits of diversity. *Journalism Quarterly*, 64, 45-54.
- Charron, J., Lemieux, J., & Sauvageau, F.** (1991). *Les journalistes, les médias et leurs sources*. Québec: Gaëtan Morin.
- Coulson, D.C., & Lacy, S.** (1996). Journalists' perceptions of how newspaper and broadcast news competition affects newspaper content. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 73, 354-363.
- De Vries, B., & Zwaga, W.E.R.** (1997). Legislators or interpreters? On the relationship between journalists and their readers. *Media, Culture & Society*, 19, 67-81.
- Ericson, V.R., Baranek, P.M., & Chan, J.B.L.** (1987). *Visualizing deviance. A study of news organization*. Milton Keynes: Open University Press.
- Ericson, V.R., Baranek, P.M., & Chan, J.B.L.** (1989). *Negotiating control. A study of news sources*. Milton Keynes: Open University Press.
- Fabris, H.H.** (1979). *Journalismus und bürgernahe Medienarbeit*. Salzburg: Wolfgang Neugebauer.
- Fico, F.** (1986). Influence of perceived editorial concern and role concept on source reliance. *Journalism Quarterly*, 63, 322-330.
- Fishman, M.** (1980). *Manufacturing the news*. Austin: University of Texas Press.
- Gans, H.J.** (1980). *Deciding what's news. A study of CBS Evening News, NBC Nightly News, Newsweek and Time*. New York: Vintage Books.
- Gieber, W.** (1956). Across the desk. A study of 16 telegraph editors. *Journalism Quarterly*, 33, 423-432.
- Hackett, R.A.** (1985). A hierarchy of access: Aspects of source bias in Canadian tv news. *Journalism Quarterly*, 62, 256-265, 277.

- Hansen, K.A.**, Ward, J., Connors, J.L., & Neuzil, M. (1994). Local breaking news. Sources, technology, and news routines. *Journalism Quarterly*, 71, 561-572.
- Hermans, L.**, Renckstorf, K., & Van Snippenburg, L. (1994). Het handelen van communicatoren als communicatiewetenschappelijk probleem. Een overzicht van belangrijke benaderingen binnen het communicatoronderzoek. In K. Renckstorf, P. Hendriks Vettehen, Y. Need & L. van Snippenburg (red.), *Communicatiewetenschappelijke bijdragen 1993-1994* (pp. 85-112). Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen.
- Johnstone, J.W.C.**, Slawski, E.J., & Bowman, W.W. (1972). The professional values of American newsmen. *Public Opinion Quarterly*, 36, 522-540.
- Krippendorff, K.** (1980). *Content analysis. An introduction to its methodology*. Newbury Park: Sage.
- Kunczik, M.** (1988). *Journalismus als Beruf*. Köln: Böhlau Verlag.
- Martin, S.R.** (1988). Proximity of event as factor in selection of news sources. *Journalism Quarterly*, 65, 986-989, 1043.
- Molotch, H.**, & Lester, M. (1974). News as purposive behavior: On the strategic use of routine events, accidents and scandals. *American Sociological Review*, 39, 101-112.
- Mühlberger, H.** (1979). Stille Teilhaber: Zur gesellschaftlichen Integration von Lokaljournalisten. In H.M. Kepplinger (Ed.), *Angepasste Aussenseiter: Was Journalisten denken und wie sie arbeiten* (pp. 97-116). Freiburg/München: Verlag Karl Alber.
- Powers, A.**, & Fico, F. (1994). Influences on use of sources at large U.S. newspapers. *Newspaper Research Journal*, 15(4), 87-97.
- Rager, G.** (1981). Publizistische Vielfalt in der Region? Ein inhaltsanalytischer Vergleich regionaler Tageszeitungen und des Kurpfalz-Radios. *MediaPerspektiven*, 3/1981, 224-239.
- Renckstorf, K.** (1994). *Mediagebruik als sociaal handelen. Een handelings theoretische benadering voor communicatiewetenschappelijk onderzoek*. Nijmegen: ITS.
- Rock, P.** (1981). News as eternal recurrence. In S. Cohen & J. Young (Eds.), *The manufacture of news. Deviance, social problems and the mass media* (pp. 64-70). London: Constable.
- Rohr, R.** (1978). Lokale Berichterstattung: Auswahl von Ereignissen aus der lokalen Realität. *Rundfunk und Fernsehen*, 26, 319-327.
- Rohr, R.** (1979). Auf Abruf bereit. Lokaljournalisten bei der Arbeit. In H.M. Kepplinger (Ed.), *Angepasste Aussenseiter: Was Journalisten denken und wie sie arbeiten* (pp. 76-96). Freiburg/München: Verlag Karl Alber.
- Ronneberger, F.**, & Wolz, D. (1974). Lokale Presse und Herrschaft in der Ortsgemeinde. *Publizistik*, 19, 19-29.
- Rühl, M.** (1989). Organisationsforschung: Tendenzen der Redaktionsforschung. In M. Kaase & W. Schulz (Eds.), *Massenkommunikation: Theorien, Methoden, Befunde* (pp. 253-269). Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Schudson, M.** (1989). The sociology of news production. *Media, Culture & Society*, 11, 263-282.
- Schulz, W.** (1976). *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien*. Freiburg: Alber.
- Shoemaker, P.J.**, & Reese, S.D. (1991). *Mediating the message. Theories of influences on mass media content*. White Plains: Longman.
- Sigal, L.V.** (1986). Sources are the news. In R. Manoff & M. Schudson (Eds.), *Reading the news* (pp. 9-37). New York: Pantheon.
- Soloski, J.** (1989). Sources and channels of local news. *Journalism Quarterly*, 66, 864-870.
- Teichert, W.** (1982). *Die Region als publizistische Aufgabe*. Hamburg: Hans-Bredow-Institut.
- Tuchman, G.** (1972). Objectivity as strategic ritual: An examination of newsmen's notions of objectivity. *American Journal of Sociology*, 77, 660-679.
- Tuchman, G.** (1976). Telling stories. *Journal of Communication*, 26(4), 93-97.
- Tuchman, G.** (1977). The exception proves the rule: The study of routine news practice. In P.M. Hirsch, P.V. Miller & F.G. Kline (Eds.), *Strategies for communication research* (pp. 43-62). Beverly Hills: Sage.
- Tuchman, G.** (1978). *Making news. A study in the construction of reality*. New York: Free Press.
- Turrow, J.** (1983). Local television. Producing soft news. *Journal of Communication*, 33(2), 111-123.
- Van der Veen, R.**, Engbersen, G., & Van de Beek, E. (1985). Nieuws als constructie van

de werkelijkheid. In W.A. Arts, H.W.A. Hilhorst & F. Wester (red.), *Betekenis en interactie* (pp. 37-51). Deventer: Van Loghum Slaterus.

Van Dijk, T.A. (1988). *News as discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.

Vasterman, P., & Aerden, O. (1995). *De context van het nieuws*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Weaver, D., & Elliott, S.N. (1985). Who sets the agenda for the media? A study of local agenda-building. *Journalism Quarterly*, 62, 87-94.

Weischenberg, S. (1992). *Journalistik: Theorie und Praxis aktueller Massenkommunikation. Band 1. Mediensysteme, Medienethik, Mediensituationen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Westerstahl, J. (1983). Objective news reporting: General premises. *Communication Research*, 10, 403-424.

White, D.M. (1950). The 'gatekeeper': A case study in the selection of news. *Journalism Quarterly*, 27, 383-390.

Whitney, D.C. (1982). Mass communicator studies: Similarity, difference and level of analysis. In J.S. Ettema & D.C. Whitney (Eds.), *Individuals in mass media organizations: Creativity and constraint* (pp. 241-254). Beverly Hills: Sage.

Titus Ensink

De verhouding tussen tekst en beeld in televisiedocumentaires

Het *Reporter*-programma van 8 april 1994 over het Arscop-commissariaat van Elco Brinkman

Televisie biedt visuele en auditieve informatie tegelijkertijd aan. De relatie tussen beide vormen is complex. In dit artikel wordt van één case nagegaan welke soort informatie via welk kanaal aangeboden wordt en hoe de beide soorten informatie op elkaar inwerken. De documentaire functie van het onderzochte programma staat op gespannen voet met het geënceneerde karakter van nogal wat beelden en de beeldmontage. Ook wordt onderzocht hoe informatie van geïnterviewde 'derden' in het lopende programma wordt ingelast.

Aanleiding en probleemstelling

Op vrijdagavond 8 april 1994 zond de KRO het actualiteitenprogramma *Reporter* uit, dat in zijn geheel (ruim 38 minuten) inging op het commissariaat van Elco Brinkman bij het bedrijf Arscop waar de FIOD diezelfde dag een inval had gedaan wegens verdenking van belastingfraude. Arscop is eigendom van 'Arie V.', een aangetrouwde oom van Brinkman. Arscop is een financiële beheersmaatschappij waarin het door het bedrijf Hevatex (voormalig eigendom van Arie V.) verworven vermogen van Arie V. werd beheerd.¹ Brinkman was op het moment van uitzending lijsttrekker voor het CDA in de campagne voor de verkiezingen van mei, een maand later. Volgens *Reporter* doet het commissariaat bij juist dit bedrijf twijfel rijzen aan het beoordelingsvermogen van Brinkman.

De volgende dagen ontstaan twee discussies naar aanleiding van *Reporter*: de eerste discussie gaat over Brinkman, diens commissariaat en de politieke implicaties daarvan.² De tweede discussie gaat over *Reporter* zelf.³ Verschillende aspecten daarvan komen onder vuur te liggen:

De timing

Waarom uitgerekend nu, tijdens de verkiezingsstrijd, een aantal richten op een lijsttrekker van een der grote partijen?

De samenwerking met de FIOD

Er behoort geen 'handjeklap' plaats te vinden tussen een opsporingsinstantie en 'de media'. Met name deze samenwerking is aanhangig gemaakt bij de Raad voor de Journalistiek door twee leden van de Raad zelf; de Raad heeft echter in meerderheid besloten hierover geen uitspraak te doen.

Gehanteerde citaattechnieken

Sommige politici zeiden niet te weten voor welk doel hun door *Reporter* gevraagde commentaar op commissariat van politici zou

Dr. Titus Ensink werkt als universitair docent bij de opleidingen Communicatiekunde en Nederlands van de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn onderzoek richt zich op politieke communicatie en op media-analyse.

Correspondentie: Afdeling Taal en Communicatie, Rijksuniversiteit Groningen, Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 TS Groningen, tel. +50 363 58 58, fax +50 363 68 55, e-mail e.f.a.j.ensink@let.rug.nl

worden aangewend, en zij distantieerden zich van de manier waarop hun woorden in het programma 'geknipt en geplakt' waren.⁴

Gehanteerde montage technieken

Over deze technieken schrijft Henri Beunders (*NRC Handelsblad*, 11-4-94) een bijdrage 'Televisiejournalistiek verdient zijn eigen analyse', waarin hij – met een verwijzing naar het zowel baanbrekende als manipulatieve filmwerk van Leni Riefenstahl – aandacht vraagt voor de visuele c.q. filmische kant van zulke reportages en voor de wijze waarop deze hun effecten (pogen te) bereiken juist door die filmische sturing. Naar Beunders' oordeel kunnen enkele aspecten van de visuele sturing niet door de beugel.

In theoretisch opzicht kan *Reporter* gezien worden in het kader van een belangrijke vraag die betrekking heeft op de televisie als communicatief medium. Als audiovisueel medium kent de televisie inherente dualiteit in haar vorm (Graber, 1989; Gamson, 1989): geluid en beeld. Via het geluidskanaal komt meestal gesproken tekst, maar ook muziek of achtergrondgeluid. Het beeld bevat meestal video-opnames van enigerlei situatie, maar soms ook geschreven tekst. Wat de analyse van televisieprogramma's betreft bestaat er volgens Graber (1989, p. 145) een duidelijke tendens om te veel op de verbale kant ervan te letten: 'Television news is an audiovisual medium. Yet most content research thus far has focused on only the verbal portions of messages. Purely verbal analyses not only miss the information contained in the pictures and nonverbal sounds, they even fail to interpret the verbal content appropriately because that content is modified by its combination with picture messages'.

In dit verband stelt Graber enkele analytische vragen:

- Wat is dan wel de meest geschikte eenheid voor analyse?
- Wat is de etiologie van de tv-programma's (d.w.z. wat zijn de bronnen, institutionele oorzaken, en motieven ervan)?
- Wat is de verhouding met 'de werkelijkheid', en welke 'framing'-technieken zijn gebruikt om de werkelijkheid in te kaderen?
- Op welke bij het publiek werkzame cognitieve schema's wordt door het tv-programma's ingespeeld?

Deze hoofdzakelijk op het tv-programma zelf gerichte vragen kunnen vervolgens nog met vragen naar effecten over de interpretatie of receptie worden uitgebreid.

De verhouding tussen de verbale en de beeldzijde van televisieproducties heeft in ettelijke onderzoeken aandacht gekregen, bijvoorbeeld in Wember (1983), Bentele (1985), Bordwell (1989), Heuvelman (1989), Van der Geest (1995), Van Oostendorp en Peeters (1996), speciaal nummer *Journal of Pragmatics*, december 1996, Bordwell en Thompson (1997). Van der Geest (1995, p. 125) somt enkele mogelijke verhoudingen tussen beide op:

- geluid kan de werkelijkheidswaarde van het beeld verhogen;

- geluid kan toelichtende tekst bij het beeld geven;
- geluid (i.c. tekst) en beeld gaan hand in hand;
- geluid (tekst) bevat de essentiële informatieoverdracht, terwijl het beeld ondersteunt;
- geluid (tekst) stuurt de aandacht bij een overdaad aan beeldinformatie;
- geluid (muziek) geeft sfeer- of gevoelstekening;
- geluid stimuleert de aandacht of houdt deze vast.

Deze opsomming gaat uit van de rol van het geluid. Ten aanzien van het beeld stelt Van der Geest (1995, p. 125-126) dat dit in principe alleen maar kan informeren (afgezien van gevallen waarin alleen maar kleuren of lijnenspel te zien zijn). Maar beeldinformatie heeft om te 'werken' het geluid nodig. In het ergste geval kan er tussen beide een discrepantie bestaan. Er is in zulke gevallen een sterke tendens dat dan aan de beeldinformatie het sterkst geloof wordt gehecht.

In deze onderzoeken blijkt dat de vraag naar de verhouding tussen het verbale en visuele deel van de tv-productie in feite steeds op één bepaald soort programma wordt gericht: Van der Geest onderzoekt voorlichtingsprogramma's, Heuvelman informatieve programma's, Wember actualiteitenprogramma's, Bordwell en de bijdragen in het *JoP*-nummer speelfilms. Vergelijking van de verschillende auteurs leert al snel dat daarom de vraag sec naar de verhouding tussen geluid (in het bijzonder tekst) en beeld te simpel is; van eminent belang is de overkoepelende vraag in welke basisfunctie beide vormen van informatie staan. Bijvoorbeeld: in een fictionele visuele narratief zoals een speelfilm heeft het verbale deel doorgaans alleen de functie van uitingen van visueel waarneembare actoren, terwijl in een informatief bedoelde tv-uitzending de informatie veelal verbaal/propositioneel wordt gepresenteerd, waarbij het beeld verschillende vormen van ondersteuning, toelichting of schematisering aanbiedt. De samenhang tussen beeld en geluid dient dan ook in een ruimer functioneel kader te worden gezien.

Tegen de achtergrond van deze overwegingen wil ik in dit artikel een analyse van het genoemde *Reporter*-programma presenteren. Hoe het beeld op zichzelf en hoe de samenhang van tekst en beeld in het *Reporter*-programma functioneren vormt de centrale vraag van dit artikel.

Analytische uitgangspunten

In de analyse van *Reporter* gaat het me niet in eerste instantie om een evaluatie van de berichtgeving over Brinkman op zichzelf of op de rol die die berichtgeving in de Nederlandse politieke verhoudingen van de verkiezingsstrijd in 1994 heeft gespeeld. In de analyse concentreer ik me op de genoemde theoretische vragen, die betrekking hebben op de verhouding tussen het verbale en visuele deel van televisieprogramma's. Het *Reporter*-programma fungeert voor deze afge-

mene vraag als een gemarkeerde, opvallende casus.

Uitgangspunt voor de analyse vormt de basisfunctie van *Reporter*: het gaat om een (journalistieke) *actualiteitenrubriek*. Dit bepaalt de basisverwachting van waaruit de tv-kijker het programma zal waarnemen, namelijk dat de inhoud op iets actueels en feitelijks betrekking heeft, dat de programmamakers geverifieerde informatie zullen presenteren en dat beeldinformatie feitelijk en documentair van aard is.

Deze basisfunctie en de daarmee gepaard gaande verwachting hebben als belangrijkste consequentie dat – anders dan in een video-narratief dat in principe om de narratieve coherentie van de beelden draait – *Reporter* als actualiteitenrubriek gericht is op het geven van inhoudelijke informatie; deze is grotendeels auditief-verbaal van aard. Wat dat betreft ligt het 'informatie-primaat' in de gesproken tekst van het programma (zoals ook Wember in 1983 in zijn analyse van actualiteitenprogramma's over de politieke situatie in Noord-Ierland vaststelt). Een gedachte-experiment dient als ondersteuning voor deze bewering. Stel dat van twee groepen qua perceptievermogen goed vergelijkbare personen de ene groep alleen kan luisteren naar het geluidsgedeelte van het programma, terwijl de andere alleen het beeld, zonder geluid, kan zien. Het is dan te verwachten dat een begripstoets te zien zou geven dat de groep die alleen het geluid heeft gehoord veel beter scoort, zowel wat betreft tamelijk 'lokale' vormen van informatie als wat betreft de macro-opbouw van de reportage: wat is de opzet en strekking ervan geweest?

Voor de analyse betekent dit het volgende:

- 1 opzet, structuur en strekking van het documentaire programma moeten vooral op basis van het verbaal-auditieve gedeelte worden vastgesteld;
- 2 nagegaan moet worden of de verbaal-auditief gepresenteerde informatie feitelijk van aard is;
- 3 nagegaan moet worden of het beeld alleen informatie bevat die documentair van aard is, die derhalve de bedoeling heeft de verbaal-auditief gepresenteerde informatie toe te lichten of te ondersteunen; indien andersoortige beeldinformatie wordt gevonden, dienen de werking en functie daarvan achterhaald te worden.

In de hier volgende analyse staan vooral de vragen 1 en 3 centraal. Vraag 2 kan alleen op face-value worden beantwoord, en vraagt om een externe toetsing. Ogenschijnlijk echter is er op het niveau van vraag 2 geen probleem met het programma. Vraag 1 beantwoord ik in de volgende paragraaf. Vraag 3 is de meest complexe, omdat die betrekking heeft op zowel de aard van het beeldmateriaal zelf als op de relatie van het beeldmateriaal met de verbaal-auditief gepresenteerde informatie. Wat betreft de aard van het beeldmateriaal zelf gaat het om de 'fenomenologische' status die televisiebeeld kan hebben (vgl. de derde analytische vraag van Graber, 1989, geciteerd in de eerste paragraaf: wat is de verhouding met 'de werkelijkheid', en welke 'framing'-technieken zijn gebruikt om de werkelijkheid in te

kaderen?). Een televisiebeeld is een – per technische definitie – door een camera geregistreerd beeld; het behoort tot de beeld-‘geletterdheid’ van een kijker zich dat te realiseren. Zonder dat de camera iets ‘zag’ in de externe werkelijkheid ziet de kijker ook niets.⁵

Fundamenteel voor de interpretatie van het aldus ontstane beeld is de vraag of deze externe werkelijkheid er reeds is, onafhankelijk van de video-registratiesituatie. Indien dat zo is, levert dat vormen van documentaire registratie op. De weergegeven werkelijkheid kan echter ook door de registrator geënceneerd zijn, hetgeen gedramatiseerde of fictionele registratie oplevert. (In termen van Goffman 1974 gaat het hier om twee verschillende basistypen van perceptuele transformatie van de werkelijkheid, resp. ‘technical redoing’ en ‘make believe’). In principe zijn hierbij twee mengvormen mogelijk:

- 1 gebruik van dramatiserende/fictionele middelen binnen (soms zelfs: als) documentaire;
- 2 gebruik van documentaire middelen binnen een fictionele/dramatiserende context.

In het geval van *Reporter* zal blijken dat het dan vooral gaat om een analyse van 1: welke fictionele middelen worden in een documentair interpretatiekader gehanteerd en welk effect mag daarvan verwacht worden?

Structuur van het *Reporter*-programma

In de vorige paragraaf heb ik betoogd dat het primaat van de in het programma gepresenteerde informatie in de gesproken tekst ligt. De gesproken tekst is dan ook het uitgangspunt om de overkoepelende structuur (de ‘macrostructuur’ in teksttheoretische termen, vgl. Van Oostendorp & Peeters, 1996, p. 135) van het programma vast te stellen. Als we nagaan welke hoofdhandelingen (zoals nieuwe informatie geven, toelichten, achtergrond invullen) in het programma worden uitgevoerd, dan kunnen we achtereenvolgens tien programmaonderdelen onderscheiden die gekenmerkt worden door een samenhang van een hoofdhandeling en een inhoud waarop die hoofdhandeling betrekking heeft. De aldus gevonden macrostructuur is weergegeven in tabel 1.

Voorzover er nieuws wordt gemeld in het programma, zit dat in de programmaonderdelen 1 en 2 (die overigens samen ongeveer drieëneenhalve minuut duren). De rest van het programma (circa 35 minuten) bestaat uit het verschaffen van achtergrondinformatie over het gemelde nieuws en uit het opzetten van een beoordelingsmaatstaf om het gemelde nieuws, i.c. Brinkmans commissariaat, te evalueren. Op zichzelf is dit voor een journalistiek of documentair product al opvallend: het presenteren van een nieuwsfeit neemt aanzienlijk minder ruimte in beslag dan het beoordelen ervan.

TABEL 1 **Macrostructuur van de inhoud van *Reporter*.**

Hoofdhandelingen en inhoud *Reporter*

- 1 rapportage c.q. melding basisfeit: inval FIOD bij Arscop bv wegens verdenking fiscale fraude
- 2 melding van aan 1 gerelateerd basisfeit: Elco Brinkman is commissaris bij Arscop / toelichting hierop door interview met Officier van Justitie die inzake 1 het onderzoek leidt / Brinkman is niet verdacht*
- 3 achtergrond bij 2: wat is de rol van een commissaris, en waarom zou een politicus commissaris zijn?*
- 4 schets: Elco Brinkman als politicus / beoogd 'troonopvolger' van Lubbers
- 5 achtergrond bij 1: De handelwijze van Arie V. die heeft geleid tot de verdenking van fiscale fraude*
- 6 achtergrondschemat: wat ging vooraf aan het FIOD-onderzoek dat heeft geleid tot 1?
- 7 achtergrondschemat: *Reporter* voert tegelijkertijd met het FIOD-onderzoek gesprekken met politici over hun visie op commissariaten*
- 8 presentatie van voor Brinkman belastende feiten, als resultaat uit 7: wat had Brinkman kunnen weten? Beeld van Brinkman op verkiezingsbijeenkomst, alsmede 'feiten' over relatie tussen Brinkman en Arie V.*
- 9 potentieel contrageluid: Brinkmans reactie op voorgaande is gevraagd maar geweigerd
- 10 afronding: slot-samenvatting en conclusie*

Een tweede opvallend element uit de opbouw is dat Fons de Poel, als presentator van *Reporter*, zes keer voorafgegane informatie samenvat. De positie van die samenvattingen is in tabel 1 aangegeven door een asterisk. De samenvattingen geven gezamenlijk de inhoud van het programma op verbaal/propositioneel niveau weer; tevens geven ze veelal een kader aan voor het komende deel van het programma. Alle zes samenvattingen worden uitgesproken door presentator De Poel, die de kijker toespreekt terwijl hij tegen een egale achtergrond in beeld is. De zes samenvattingen⁶ luiden als volgt:

Samenvatting 2

'De politicus Elco Brinkman is betaald commissaris bij een bedrijf in Scherpenzeel en die onderneming wordt door Justitie, zo blijkt vandaag, verdacht van grootschalige en langdurige fraude. De zaak kan

voor de lijsttrekker van het CDA niet op een slechter moment komen, zo lijkt het. In *Reporter* vanavond de achtergronden van deze affaire. Een verhaal dat begint bij de rol die een commissaris vervult bij een onderneming. Want de ene commissaris is de andere nog niet.'

Samenvatting 3

'Politici hebben commissariaten om meer inzicht te krijgen in het functioneren van bedrijven. De kennis die ze zo opdoen gebruiken ze bij hun werk in de Kamer. Maar ze zijn door hun bijbaan wel extra kwetsbaar, want het commissariaat is een buitengewoon serieuze baan met grote verantwoordelijkheden. Gaat het slecht met het bedrijf, dan zou het ook wel eens niet goed kunnen aflopen met de betrokken politicus – en dus is een inval van de FIOD de nachtmerrie van elk kamerlid met een bijbaan. 't Overkwam vandaag dus CDA-lijsttrekker Elco Brinkman. De reporters Ton F. van Dijk en Steven de Vogel vragen zich af hoe een boze droom werkelijkheid werd.'

Samenvatting 5

'We zien dus dat Elco Brinkman in 1992 commissaris wordt bij het bedrijf van zijn aangetrouwde oom Arie V. De onderneming, beheersmaatschappij Arcscop bv verkocht, zo is de verdenking, via een dochteronderneming in de jaren daarvoor structureel zwart. En directeur Arie V. pleegde tegelijkertijd een grote voorraadfraude. In totaal zijn er zo miljoenen aan belastingen ontdoken. Voor een politicus bepaald geen prettige situatie om in verzeild te raken. Bovendien is het maatschappelijk belang van een commissariaat bij een dergelijk bedrijf nauwelijks aanwezig. Met andere woorden: heeft Elco Brinkman zich wel voldoende geïnformeerd over de achtergronden van het bedrijf, en als ie dat niet gedaan heeft: hoe zwaar valt 'm dat dan aan te rekenen? Reporters Ton F. van Dijk en Steven de Vogel vervolgen hun verhaal.'

Samenvatting 7

'Kamerleden vinden dus dat een politicus verantwoordelijk kan worden gehouden voor de keuze van een commissariaat. Als blijkt dat het bedrijf waarvoor hij werkt een geschiedenis van fraude kent, dan zou dat vraagtekens kunnen plaatsen bij het beoordelingsvermogen van de po- / betrokken politicus. Voorwaarde is daarbij niet of het kamerlid in kwestie bij de fraude betrokken is, maar of ie d'r van op de hoogte had moeten zijn. Met andere woorden: heeft ie z'n commissariaat wel serieus genomen? 't Oordeel over Elco Brinkman, die vandaag werd geconfronteerd met een inval in het bedrijf waarvan hij commissaris is, hangt dus af van de vraag: had hij kunnen weten dat Arie V. het niet zo nauw nam met de wetten in dit land?'

Samenvatting 8

'CDA-lijsttrekker Elco Brinkman heeft dus zakelijke banden met een man die volgens twee ex-medewerkers een vuurwapen draagt. Een man die door de Justitie van witteboordencriminaliteit wordt ver-

dacht. En dat h ad hij kunnen weten, zo lijkt het – als ie zich maar had verdiept in het bedrijf waar ie commissaris is. En daarmee staat in feite z'n beoordelingsvermogen ter discussie.'

Samenvatting 10

'Een politicus kan dus worden aangesproken op z'n functioneren als commissaris bij een frauduleus bedrijf. 't Criterium is of hij het had kunnen weten. Is dat 't geval, dan plaatsen politici uit de Tweede Kamer en een vooraanstaand jurist grote vraagtekens bij 't beoordelingsvermogen van een politicus in kwestie. Helaas wilde lijsttrekker Brinkman niet op de door ons gebrachte feiten reageren. Premier Lubbers zei vanavond in het journaal verontwaardigd te zijn dat Reporter tijdens de inval heeft gefilmd. Een onjuiste constatering: wij waren daar met de camera's niet bij. Zo meteen in Nova een reactie van de minister-president. Maar terug naar de zaak zelf. Of politici van het CDA en andere partijen Elco Brinkman daadwerkelijk zullen aanspreken op zijn Financiële banden met een zakenman die wellicht jarenlange gevangenisstraf zal krijgen, is de vraag. D'r zijn geen aanwijzingen dat ie zelf bij de fraude betrokken is, maar hij h ad 't kunnen weten als ie z'n zaak als commissaris serieus had genomen. Bovendien had ie 'nee' kunnen zeggen toen ie voor die bijbaan werd gevraagd. Dat ie dat allemaal n et heeft gedaan, maakt 'm bijzonder kwetsbaar – niet meer en niet minder. Goedenavond.'

Op deze wijze wordt de inhoudelijke hoofdlijn eens te meer verduidelijkt: uitgaande van de feitelijke rapportage van het Arscop-commissariaat van Brinkman wordt als achtergrond geschetst wat de zin kan zijn van een commissariaat van een politicus. De beoordeling van zo'n commissariaat moet wel aan bepaalde criteria voldoen. Brinkmans commissariaat voldoet daar niet aan, hetgeen hem als politicus kwetsbaar maakt. Na de rapportage van het nieuwsfeit wordt in een half uur toegewerkt naar een kritisch oordeel over Brinkman, dat misschien wel opvallend is, maar in deze vorm zeker niet onoorbaar.

Verhouding tekst en beeld

Als de tekst de informatieve hoofdlijn van het programma bevat, wat doet het beeld dan ten opzichte van die tekst? Deze vraag moet op globaal en op lokaal niveau worden beantwoord.

Gegeven de aard van *Reporter* als actualiteitenprogramma is op globaal niveau de verwachting van documentaire videoregistratie dominant en normaal. De hoofdpresentatie is neergelegd bij presentator en daarmee 'anchorman' De Poel. Aan diens presentatie wordt verdere beeldinformatie gekoppeld, in twee vormen: andere personen komen zelf sprekend in beeld (daarover de volgende paragraaf), of er worden beelden getoond die als functie hebben de gesproken tekst toe te lichten, te ondersteunen of aan te tonen. Wat betreft dit tweede punt, het gebruik van beelden ter ondersteuning van het verbaal-auditieve deel, maakt *Reporter* – op lokaal niveau – relatief veel gebruik van dramatische

rende c.q. fictionele middelen binnen het gegeven documentaire kader: zowel toelichtende als dramatiserende *reconstructie* die dus door de makers geënceneerd moet zijn. Het programma opent hier reeds mee: de in programmaonderdeel 1 (zie tabel 1) gerapporteerde FIOD-inval bij Arscop wordt als volgt nagespeeld (zie tabel 2).

TABEL 2 **Opening van het Reporter-programma (24 seconden).**

Verbaal-auditief deel	Beeld
<p>Fons de Poel: /1 Dag dames en heren, goeien-avond en welkom bij Reporter. /2 Scherpenzeel, vanmorgenvroeg. De fiscale inlichtingen- en /3 opsporingsdienst doet een inval in deze bedrijven: Hevatex bv en /4 Arscop bv. Niet veel later worden de administraties in /5 kartonnen dozen afgevoerd. Tegelijkertijd worden ook /6 op andere plaatsen huiszoekingen verricht. [continu achtergrondgeluid: mysterieuze dramatische muziek]</p>	<p>Presentator Fons de Poel komt van rechts het beeld inlopen /1 Sprekende FdP in beeld /2 Tegen een opgaande zon beelden van een gebouw met passerend verkeer op de voorgrond [linksonder in beeld het logo van Reporter met de vermelding 'reconstructiebeelden'] /3 Het gebouw van wat dichterbij gefilmd met een blik op de ingang /4 Een tweede, kleiner gebouw in beeld /5 Sterke close-up van iets blauws dat in het beeld aan en uit flitst /6 Close-up opnamen van flikkerende politiezwaailichten</p>

/nr. geeft de momenten in de gesproken tekst aan waarop de beeldwisseling plaatsvindt.

Indien de vermelding *reconstructiebeelden* niet expliciet in beeld zou zijn gekomen, zou het beeld van de gebouwen alsmede van de politieauto gezien zijn als visuele registratie en daarmee als documentaire demonstratie⁷ van de verbaal gerapporteerde inval. De functie is nu ogenschijnlijk nog steeds documentair (let op het woord 'deze' in: 'doet een inval in deze bedrijven'), alleen is de documentaire geënceneerd, en daarmee niet meer 'echt', hetgeen een visuele registratie van de inval zelf wel zou zijn.

Deze korte openingssequentie roept meteen drie vragen op. De eerste vraag kan ik niet beantwoorden, alleen stellen: hoeveel kijkers percipiëren de aankondiging *reconstructiebeelden* en verbinden daaraan de juiste conclusie?⁸ De tweede vraag is of de geënceneerde inval er wel precies zo uitziet als de reële. De zwaailichten hebben een behoorlijk Derrick-gehalte, maar zijn bij nader inzien (de auto staat niet op de openbare weg maar op een bedrijfsterrein) nauwelijks realistisch. De derde vraag is welke functie deze beelden ten opzichte van de tekstuele informatie vervullen. In dit geval zou die functie omschreven kunnen worden als: laten zien hoe de verbaal gerapporteerde gebeurtenissen er uit zouden hebben kunnen zien. Gezien het niet geheel realistische karakter is deze functie echter tevens dramatiserend overdreven ingevuld.

Door het gehele *Reporter*-programma heen wordt frequent van het middel van '(quasi-)documentaire reconstructie' gebruikgemaakt. Dit gebeurt meestal door middel van encenering, enkele keren door montage van bestaand documentair materiaal. Ik som alle als zodanig identificeerbare gevallen, met hun functie, hier op (tabel 3). De nummering van programmaonderdelen in tabel 3 is identiek aan die in tabel 1.

TABEL 3 Gebruik van reconstructie en encenering in de beelden.

	Encenering en reconstructie in <i>Reporter</i>	Functie van het beeld
1	(zie tabel 2)	Demonstrerend/dramatiserend
3	Bij de verbale beschrijving van de functie van een raad van commissarissen zijn beelden gemonteerd van een vergaderruimte met een aantal vergaderende personen. Hierbij wordt de tekst 'reconstructie-beelden' in het beeld geprojecteerd.	Demonstrerend: hoe kan zo'n vergadering er uitzien?
4	Brinkman wordt verbaal beschreven als beoogd opvolger van Lubbers en potentieel minister-president op het moment dat hij Arscop-commissaris wordt. De beelden zijn in videoclipstijl gemonteerd, vertraagd afgedraaide, beelden van Brinkman, veelal vanuit lage hoeken of close-up gefilmd, terwijl hij een zaal toespreekt / scherpe muziek op achtergrond (cello en viool) / tussendoor: Montage van beelden waarin drie keer in close-up Brinkmans voeten zijn te zien	Geen direct identificeerbare standaard-functie / kennelijke archiefbeelden van Brinkman zijn gebruikt om hem door vreemdende montage technieken te tonen als iemand die wel een kennelijk dominante publieke positie heeft, maar daarin 'niet helemaal thuis is'
4'	Midden in deze beeldmontage is Brinkman zelf sprekend in beeld, geïnterviewd over het maken van fouten. Brinkman zegt dat iedereen fouten maakt (tekst volledig geciteerd in tabel 5). Onder in beeld tekst: 'archief <i>Reporter</i> 1992'	Sequentie van uit archief gehaald interviewfragment met Brinkmans uitspraak: ik maak fouten suggestieve functie dat Brinkman toegeeft in deze zaak fout te zitten
5	In de tekst wordt de handel en wandel van Arie V. beschreven. Als persoon wordt hij gekarakteriseerd als iemand die van goede dingen houdt, zo rijdt hij een Daimler. Hij heeft veel geld verdiend door via zijn textielbedrijf Hevatex grote voorraden textiel zwart te verhandelen. / De beeldvoering bij deze verbale schets is een complexe mix, bestaande uit in hoofdzaak drie componenten:	

- 5' 1. Naast documentaire beelden van Arie V. zelf en Hevatex-gebouwen, is herhaaldelijk een Daimler in beeld. Een fragment: synchroon met de gesproken tekst 'Ogenschijnlijk heeft Arie V. z'n zaken goed voor elkaar. Maar wie wat beter kijkt, ontdekt al snel dat de Scherpenzeelse zakenman het niet zo nauw neemt met de regels. Zo fraudeert hij...!', toont vanachter een paar dennentakken de camera de grijze Daimler die met ontstoken lichten langzaam over een bospad komt aanrijden. De wagen passeert en de camera draait mee, om vast te leggen dat de bestuurder een smal en onbegaanbaar pad inslaat [dramatische synthesizer-muziek, aangehouden zware tonen]
- 5'' 2. Er zijn niet nader gekwalificeerde opnamen van textiel producerende machines, opslagmagazijnen met textiel, alsmede van (het hoofd buiten beeld gefilmd) mannen die textiel in en uit bestelauto's laden
- 5''' 3. De informatie over Arie V. wordt ondersteund door anonieme citaten van (ex-) werknemers die tegelijkertijd worden voorgelezen en als tekst in beeld geprojecteerd (met aanduiding: 'notariële verklaring')
- 8 Onmiddellijk aansluitend op de kaderstellende vraag: 'Had Brinkman kunnen weten dat Arie V. het niet zo nauw nam met de wetten in dit land?' wordt een beschrijving gegeven van een door de broer van Arie V. georganiseerde CDA-verkiezingsbijeenkomst 4 weken geleden, waarbij Brinkman te gast was. De bijeenkomst komt in beeld, Arie V.'s broer wordt kort ondervraagd over de goede verstandhouding met Brinkman. / Brinkman bestijgt het spreekgestoelte en begint te spreken. Onmiddellijk switcht nu het beeld naar het interieur van een luxe auto (de Daimler?). De niet in beeld gebrachte bestuurder zet de autoradio aan. Het radioprogramma zendt (toevallig!)
1. De Daimler is kennelijk door het *Reporter*-team ingehuurd. Op het eerste moment demonstreert de Daimler quasi iets van Arie V.'s rijkdom, op latere momenten suggereert de beeldvoering criminaliteit, vooral in het hiernaast uitvoerig beschreven fragment waarbij de beeldvoering vanuit een bespiedend perspectief geschiedt, terwijl de auto rijdt naar plekken waar je heimelijk iets doet de beeldvoering is geënceneerd, niet documentair, en suggereert door te dramatiseren
2. De beelden demonstreren hoe het er uit zou kunnen zien. Bij beelden van in- en uitladen suggereert de cameravoering zowel een 'candid opname' als het onherkenbaar maken van handelende personen beide suggereren criminaliteit
3. De citaten, ook in beeld, tonen bronnen en hebben daarmee een steunende/onderbouwende functie voor wat de tekst beweert. De stijl van verklaringen anoniem presenteren werkt suggestief: anonimiteit is nodig vanwege gevreesde represailles
- De functiebeschrijving van de beeldvoering is hier niet eenvoudig. In eerste instantie is er sprake van documentaire archiefbeelden (de verkiezingsbijeenkomst) die demonstreren hoe Brinkman binnen het CDA opereert. / In tweede instantie is er sprake van encenering: de rijdende Daimler met Brinkman die via de autoradio spreekt, alsmede de exacte timing van het laten zien van 'Hevatex' exact op het moment dat Brinkman spreekt over witteboordencriminaliteit, en wel precies bij de gecursiveerde woorden 'Een deel van de misdaad, die vindt helemaal niet op straat plaats - die zit gewoon in een keurig net bedrijf' heeft een suggestieve functie

Enscenering en reconstructie in *Reporter*

precies de rede van Brinkman uit die spreekt over bestrijding van witteboordencriminaliteit. Precies op dat moment rijdt de auto langs 'Hevatex'.

De commentaarstem vervolgt: 'Elco Brinkman wil dus dat de witteboordencriminaliteit wordt aangepakt, zo zei hij in Scherpenzeel. Tegelijkertijd, zo blijkt nu, heeft hij banden met een zakenman die door Justitie wordt verdacht van een érnstige vorm van witteboordencriminaliteit. 't Is niet met elkaar te rijmen, vooral omdat Brinkman op de hoogte had kúnnen zijn van de bedenkelijke reputatie van het bedrijf van Arie V.'

8' Als 'feiten' die bewijzen dat Brinkman intimus was met Arie V. worden aangevoerd:

1. beiden bezitten een appartement in hetzelfde complex / camera toont complex en laat positie van beide appartementen zien, circa 30 meter van elkaar verwijderd;

2. beiden hebben samen gejaagd. Stem: 'Arie V. en Elco Brinkman worden tevens enkele keren waargenomen op het vijftien hectare grote landgoed van de familie V. in Woudenberg. Daar ontpopt Brinkman zich samen met zijn oom Arie, als een liefhebber van de drijfjacht.' Beeld: weiland met lopende haasjes;

3. Brinkman bezoekt in de jaren tachtig de Lions club waarbinnen Arie V. actief is. Beeld: foto van beiden

9 Gemeld wordt dat Brinkman niet wilde reageren. Stem: 'Elco Brinkman, hier op archiefbeelden, wilde tegenover ons niet op de feiten reageren. Maar z'n verweer zóu kunnen zijn, dat ie niet op de hoogte was van de fraude.' Begeleidend beeld: Een trappenhuis in een groot gebouw. Brinkman en een kale man in donker pak lopen langs een filmcamera. De camera volgt het duo van achteren en toont hoe beiden de trap op snellen

Functie van het beeld

woorden passen niet bij beeld, dus Brinkman is hypocriet.

Het vervolg van de commentaarstem maakt deze suggestieve bedoeling expliciet

Bij 1 zijn de beelden documentair: het appartementencomplex wordt getoond, alsmede de positie van de respectievelijke appartementen. Bij 2 is het beeld als mogelijke illustratie bedoeld van op welke dieren de jacht zou hebben kunnen plaatsvinden. De getoonde dieren hebben 'schattigheids-waarde', en aldus contrasterende functie t.o.v. Brinkman. Bij 3 is de foto documentair, hoewel de foto noch datum noch aard van de betrekking aantoont

De verbale aanduiding 'archiefbeelden' maakt de verhouding tekst-beeld quasi-on-schuldig. De samenhang tussen beide is echter suggestief: Brinkman loopt snel weg. Dat hij 'op archiefbeelden' snel wegloopt toont aan dat er geen relatie is met het hier gerapporteerde. De montage in deze context suggereert echter dat hij van *deze affaire* wegloopt

Beschouwing van deze tabel maakt duidelijk dat zowel wat betreft frequentie als wat betreft spreiding naar functie *Reporter* veel meer dan een bij een documentair programma horende standaard-verwachting afwijkt van het gebruik van 'zuiver' documentaire middelen. Ondanks het karakter van actualiteitenrubriek worden niet alleen gedocumenteerde actuele feiten – langs zowel verbaal als visueel kanaal – duidelijk gemaakt, maar ten aanzien van deze in essentie nogal simpele feiten (want samen te vatten in 1 en 2 uit tabel 1) wordt een evaluatie opgebouwd die deels cognitief van aard is, deels suggestief. De vooral in de tekst vervatte cognitieve evaluatie is: wat zijn normen voor een commissariaat voor een politicus, en heeft Brinkman daaraan voldaan? Deze evaluatie vinden we bijvoorbeeld in samenvatting 10. De suggestieve evaluatie echter heeft betrekking op:

- het associëren van Brinkmans commissariaat met diens mogelijke rol als toekomstig minister-president;
- het associëren met Brinkmans persoon van 'eigenschappen' als feilbaarheid of hypocrisie;
- het tonen van Arie V. en diens activiteiten in een met criminaliteit te associëren reeks beelden (er is niet één feitelijk geregistreerde criminele activiteit te zien in het hele programma), en de suggestieve koppeling van Brinkman hieraan.

Een detail van de koppeling van beelden aan de voortgaande informatiestroom via het auditief-verbale kanaal betreft het inlassen van een close-up van Brinkmans gezicht. Dit gebeurt in zes gevallen, die niet in tabel 3 zijn opgenomen omdat het te lokale voorkomens zijn, en ook niet te koppelen aan de noties reconstructie en inscenering die in die tabel centraal staan. Niettemin kan het gebruik van Brinkmans portret op juist deze plaatsen in het programma onmogelijk als zuiver 'documentair' beschouwd worden, hetgeen analyse rechtvaardigt. De bedoelde zes gevallen zijn de volgende (zie tabel 4).

De plaatsing – en de timing van die plaatsing – van het beeld van Brinkmans portret heeft in deze gevallen een associatief effect, vergelijkbaar met het associatieve (semiotische gesproken 'indexicale') effect dat Nöth (1977) veronderstelt in veel televisiecommercials: eigenschappen van het ene teken (bijv. 'aantrekkelijk') gaan associatief over op het naastbijgelegen teken (i.c. aangeprezen product). Terwijl het programma op propositioneel/ verbaal niveau steeds ontkent dat Brinkman betrokken is bij de fraude, wordt door de plaatsing van Brinkmans portret echter steeds een associatie hiermee gelegd, en wel achtereenvolgens:

- tussen kantongerecht en Brinkman;
- tussen gesjoemel van V. en Brinkman;
- tussen justitiegebouw en Brinkman;
- tussen 'boef' V. en Brinkman;
- tussen gefrustreerde werknemers V. en Brinkman;
- tussen enorme fraude van V. en Brinkman.

TABEL 4 Montage van Brinkmans portret ten opzichte van tekst.

Verbale informatie

Z'n commissariaat bij het bedrijf, dat zich volgens Justitie heeft schuldig gemaakt aan grootschalige belastingfraude, is daarmee een feit.

De heer V. heeft een groot deel van zijn kapitaal opgebouwd met zakelijke transacties die hij niet aan de fiscus heeft opgegeven / (een seconde pauze) / In januari 1992 wordt Elco Brinkman, zoals gezegd op dat moment al door Ruud Lubbers aangewezen als opvolger, betaald commissaris bij / beheersmaatschappij Arscop bv.

't Parket van de Officier van Justitie in Arnhem, vorige week. In het diepste geheim werkt een speciaal fraudeteam aan het onderzoek naar Arscop bv. Hoewel d'r geen / aanwijzingen zijn dat Elco Brinkman betrokken is bij de fraude, maar hij niettemin commissaris is bij het bedrijf, zijn alle justitiële veiligheidskleppen in werking getreden / Tijdens een overleg met de Hoofdofficier van Justitie...

... een zakenman die door Justitie wordt verdacht van een érnstige vorm van witteboordencriminaliteit. 't Is niet met elkaar te rijmen, vooral omdat Brinkman op de hoogte had kunnen zijn van de bedenkelijke reputatie van het bedrijf van Arie V./

Met de rug tegen de muur richten ze samen een nieuw bedrijf op en ze steken hun frustraties niet onder stoelen of banken. Ze noemen 't bedrijf 'Uit Bittere Noodzaak', afgekort: Ubino bv./

De heer V. had een innige band met zijn zwager Gerrit S. die tevens jarenlang commissaris was. Ik had de stellige indruk dat Gerrit S. op de hoogte was van de enorme fraude die de heer V. jaar in jaar uit pleegde. Toch ondernam hij niets om het te stoppen./

Beeldinformatie

Close-up opname van een bord met daarop: 'Justitie Arnhem, Kantongerecht' / Opname van Brinkmans gezicht, terwijl hij van papier een redevoering voorleest

Een rode achtergrond waartegen met witte letters de tekst: '...De heer V. heeft een groot deel van zijn kapitaal opgebouwd met zakelijke transacties die hij niet aan de fiscus heeft opgegeven...' onder in beeld: 'notariële verklaring' / reeds aan begin van een seconde pauze: Close-up opname van een deel van het gezicht van Elco Brinkman tijdens een betoog. In beeld zijn enkel zijn ogen, neus en slechts af en toe de mond / beeld bevriest

Witte wolken tegen een blauwe lucht. De camera draait langzaam naar links en toont een enkele verdieping hoog kantoorgebouw, kennelijk van de OvJ in Arnhem / Close-up opname van een deel van Brinkmans gezicht (ogen, neus en wenkbrauwen) terwijl hij geconcentreerd ergens naar luistert / Van enige afstand weer het gebouw van Justitie in Arnhem

Zwart-wit foto van Arie V. voor Hevatex geheel in beeld, liggend op een stapel papieren. De camera zoomt weer langzaam in op Arie V., totdat enkel nog zijn gezicht en schouders in beeld zijn / Close-up opname van Brinkman en profiel

Een close-up opname van wat vermoedelijk een uittreksel van de Kamer van Koophandel is: 'BESLOTEN VENNO [...] UNIBO-BAND B.V. [...] 'S HERTOGENBOS [...] 20-03-1981' / Dezelfde close-up opname van Brinkman en profiel

Een rode achtergrond waartegen met witte letters de tekst: ...De heer V. had een innige band met zijn zwager Gerrit S. die tevens jarenlang commissaris was. Ik had de stellige indruk dat Gerrit S. op de hoogte was van de enorme fraude die de heer V. jaar in jaar uit pleegde. Toch ondernam hij niets om het te stoppen... (notariële verklaring) / Dezelfde close-up opname van Brinkman en profiel

Terwijl er op verbaal niveau een dissociatie, of althans een neutrale benadering, is van de relatie tussen 'Brinkman' en 'criminaliteit', wordt deze relatie op beeldniveau juist als een sterke associatie gepresenteerd.

De analyse in deze paragraaf is in eerste instantie gericht geweest op wat ik de 'fenomenologische status' van het beeld heb genoemd, en de implicaties daarvan voor de interpretatie. De analyse van de verhouding tussen tekst en beeld is daarmee vooral gericht op de wederzijdse momentane 'aanhechting': een links-rechts vergelijking in de verschillende tabellen. Daarnaast speelt ook de vraag naar de sequentiële aanhechting een rol: binnen welk lopend kader speelt een beeld een rol? In de gegeven analyse is dit aspect wat onderbelicht gebleven, maar het speelt op enkele momenten toch een gemarkeerde rol, met name bij 4' (in tabel 3) en in de timing van de beeldprojectie van Brinkmans gezicht (tabel 4). De rol van sequentiële aanhechting staat centraal bij de vraag hoe *Reporter* bronnen in het programma heeft ingelast.

Video-'citaat'

Het inlassen van bronnen in tekst staat bekend als citaat. Over citaat als talig verschijnsel en over formele en functionele aspecten van citaat is veel onderzoek gedaan. Voor journalistieke en mediale teksten is citaat van enorm belang, gezien het feit dat deze teksten in sterke mate op bronnen berusten (vgl. Waugh, 1995). Merkwwaardigerwijze is er – zeker gezien de frequentie van het verschijnsel – veel minder onderzoek gedaan naar 'televisie-citaat': het sprekend invoeren van een 'programma-extern' persoon wiens woorden op enigerlei wijze functioneel zijn binnen het kader van het audiovisuele programma. In formele zin is hier sprake van een nog sterkere vorm van wat op talig/tekstueel niveau een *direct* citaat heet: de citeerder 'leent de eigen stem' niet eens aan de geciteerde (wat kenmerkend is voor direct citaat). De tekst-beeldverhouding is in de bedoelde gevallen van 'videocitaat' nogal triviaal: de kijker ziet de sprekende persoon terwijl die iets zegt. Het hoofddaccent voor analyse dient dan ook te liggen op vragen van *montage*, wat betreft de functie en timing van invoegen van de citaten in het programma. Daarnaast is het mogelijk vragen te stellen over de aard van de gespreksvoering in de geregistreerde situatie waarvan gebruikgemaakt wordt: elementen van die gespreksvoering worden daaruit 'geknipt' en 'geplakt'. Dit is echter op basis van het programma zelf niet volledig te analyseren. Hier zal ik vooral op de functie en de 'aanhechting' van de videocitaten ingaan.

In *Reporter* worden de volgende personen sprekend in beeld gebracht, en daarmee als bron 'video-geciteerd' (tabel 5).

TABEL 5 Geciteerde personen (zelf sprekend in beeld) in *Reporter*.

Geciteerde persoon	Inhoud	Functie
2 Officier van justitie Arnhem	Informatie over FIOD-inval bij Arscop	Geven door formeel betrokkene van achtergrondinformatie over FIOD-inval
3 Prof. H. Ophof, hoogleraar ondernemingsrecht EUR	Schets van verantwoordelijkheden van een commissaris algemeen / schets van zin van een commissariaat voor een politicus	Achtergrondinformatie van specifieke deskundige t.o.v. centrale feit: Brinkmans rol als commissaris
3 R. Linschoten, Kamerlid vvd	Zin van commissariaat en criteria voor commissariaat, voor kamerleden	Achtergrondinformatie criteria
3 Ophof	Controleplicht voor commissarissen	Achtergrondinformatie criteria
4 Elco Brinkman (archief <i>Reporter</i> 1992)	<p>B: Hoge bomen vangen veel wind. Rep: Je mag geen fouten maken in die positie, hè? B: Ja, maar die mensen zijn er niet. R: Maar u bent wél een perfectionist. B: Maar dat wil niet zeggen dat je geen fouten maakt. R: Bent u bang om uit te glijden? E: Ik heb een beetje geleerd in een glazen huis te leven</p>	(zie ook analyse tabel 3, onder 4'). Archiefmateriaal, ingevoegd in de videoclipachtige beelden en tekst over Brinkman als politicus
5 verschillende anonieme (ex)werknemers van Arie V.	Belastende verklaringen over Arie V., waaruit diens criminele c.q. frauduleuze handelwijze blijkt	Funderende bronnen
6 Ophof	<p>Nadere bepaling van de zin van een commissariaat zoals dat van Brinkman bij een beheersmaatschappij waarin economisch verder niets om gaat. - Fragment: FdP: We vragen het aan professor Ophof van de Erasmus Universiteit. Over personen wil ie geen oordeel vellen, maar in 't algemeen wil ie wél 't volgende kwijt' Ophof: Om... zie ik niet direct eh een groot belang voor dat kamerlid om <u>daar</u> commissaris te zijn, want daar leer je natuurlijk niet veel van. Je leert hooguit, haha, wat de verschillende rentepercentages op termijndeposito's zijn. Maar, daar kan ik me verder niet veel bij voorstellen, nee. Nee.'</p>	Achtergrondinformatie van deskundige als autoriteit teneinde norm voor de beoordeling op te stellen

Geciteerde persoon	Inhoud	Functie
7 R. Linschoten, vvd-lid 2e Kamer	<p>FdP: We vragen vvd-kamerlid Robin Linschoten of hij commissaris zou zijn geworden bij een bedrijf dat eigenlijk niet veel méér is dan een grote zak met geld.</p> <p>L: Eh, 't gaat mij erom om te zien wat voor problemen bedrijven hebben, eh hoe ze tegen de overheid aankijken, eh op welke manier personeelsbeleid wordt gevoerd en noem maar op... en ik kan me ook nauwelijks voorstellen dat zo'n bedrijf behoefte heeft aan commissarissen als klankbord.</p> <p>Rep: Niet als klankbord - maar misschien wél als uithangbord.</p> <p>L: Uithangbord, ja...</p> <p>Rep: Dan wordt je dus gebruikt hè, als politicus.</p> <p>L: Ja, daar zou ik 't dus niet voor doen.</p>	Achtergrondinformatie van lid beroepsgroep (i.c. politici) over zin van commissariaat
7 G. Gerritse, cda-lid 2e Kamer	<p>FdP: (...) Gerritse. Hij is met een aantal van vijf het kamerlid met de meeste commissariaten, onder andere bij de Nederlandse Spoorwegen. We vragen 'm of hij een commissariaat zou accepteren bij een familielid. Ook hij is, in verband met 't gehéime justitieonderzoek, niet op de hoogte van de zaak Brinkman.</p> <p>G: Je moet met je familie géén zaken doen.</p> <p>Rep: Waarom niet?</p> <p>G: Omdat je tot je familie in een bepaalde verhouding staat, eh je kunt vaak per definitie in een familie wat minder zakelijk optreden dan dat je eh... buiten kan doen. En je moet jezelf dus eh, niet nodeloos in de problemen brengen.</p>	Achtergrondinformatie van lid beroepsgroep (i.c. politici) over aan te leggen normen t.a.v. commissariaat
7 Ophof	<p>F. de Poel: We leggen de zaak wel in detail voor aan professor Ophof van de Erasmus Universiteit. Hij geldt als een deskundige op het gebied van commissariaten. Hij wenst geen mededelingen te doen over Elco Brinkman, maar wil in het algemeen het een en ander kwijt.</p> <p>Ophof: Als hij commissaris is bij een vennootschap die, die, die, die sjoemelt... eh, zodra ie merkt dat dat het geval is of als ie al bij het gevraagd worden redenen heeft om aan te nemen dat daar eh, dat dat een bedrijf is wat in een wat eh, ja wat sjoemelige naam heeft - dan moet ie daar verre van blijven.</p>	Oordeel van deskundige als autoriteit
7 D. Dees, comm. rechtspositie kamerleden	<p>Ten slotte spreken we ook met vvd-kamerlid oud-staatssecretaris Dick Dees. Hij is voorzitter van de commissie die zich bezighoudt met de rechtspositie van kamerleden. We vragen 'm of</p>	Achtergrondinformatie van lid beroepsgroep (i.c. politici) over aan te leggen

Geciteerde persoon	Inhoud	Functie
	<p>een politicus in het algemeen kan worden beoordeeld op het hebben van een commissariaat bij een bedrijf dat fraude heeft gepleegd.</p> <p>D: Voor mij ligt de grens eh, niet bij 't strakke punt van, eh heb je medewerking verleend aan foutief beleid of aan strafbare zaken. Eh, voor mij speelt 't ethisch aspect een rol: je hebt als kamerlid voor de publieke zaak een zo'n algemene functie, dat je in je algemeen functioneren in alle opzichten zelfs de schijn des kwaads moet vermijden, en daar ligt voor mij het toetsingspunt.</p>	normen t.a.v. commissariaat
8 D. Dees	<p>Rep.: U wordt morgen gebeld door iemand die u goed kent, tussen aanhalingstekens 'goed', en die zegt: 'Ik heb een klein bedrijfje – daar zit wat geld in: wil jij commissaris bij mij worden?' Achteraf blijkt dat 't een frauduleuze tent is.</p> <p>D: Ja. Ik, ik denk dat je dan eh, als kamerlid, eh dat je een grote fout hebt gemaakt, waarop je aanspreekbaar kunt zijn.</p>	Oordeel van lid beroepsgroep (i.c. politici) over toepassing normen t.a.v. commissariaat
9 Ophof	<p>FdP: Maar z'n verweer zóu kunnen zijn, dat ie niet op de hoogte was van de fraude. Professor Ophof, hoogleraar Ondernemingsrecht van de Erasmus Universiteit lijkt van dát argument niet onder de indruk. Nogmaals, hij wil niet direct oordelen over Elco Brinkman, maar slechts in algemene zin 't volgende kwijt:</p> <p>O: De vraag is of je iets niet wist, maar ook of je 't niet kón weten. Hè, kijk als hij, als hij zich geïnformeerd heeft en uit die informatie die redelijk uitgebreid is geweest, blijkt dat soort dingen niet – nou, dan wordt ie d'r op een gegeven moment door overvallen. Dan moet ie op het moment dat ie d'r door overvallen wordt, moet ie zeggen: hoho, eh, dit blijkt hier heel anders te zijn dan ik dacht dat 't was – hier scheiden zich onze wegen... óf 't wordt onmiddellijk veranderd.</p> <p>Rep: Maar nou heeft dit bedrijf in de branche een hele slechte reputatie; hij kent de betrokken directeur al... twintig jaar. Dan moet je dat toch wéten?</p> <p>O: Ja, dan moet je dat weten, ja. En dan moet je daar dus geen commissaris worden, klaar.</p> <p>Rep: En doe je 't wel, wat zijn dan de consequenties?</p> <p>O: Nou, dan vind ik dat je, dat je geen politicus behoort te zijn. Dan hoort die partij die dat merkt, die hoort zo iemand ook niet op een verkiesbare plaats te zetten.</p>	Oordeel van deskundige als autoriteit over commissariaat

In tabel 5 blijkt dat alleen in het geval van de Officier van Justitie – die rechtstreeks bij de gerapporteerde feiten betrokken is – nieuwsrelevante informatie gegeven wordt door een programma-externe persoon. In het geval van Brinkman is sprake van suggestieve montage; dat interview is ook niet ten behoeve van dit programma gemaakt maar lag in het archief; de rol van dit fragment is al in tabel 3 besproken. In de bijdragen van de andere programma-externe sprekers zit een verschuiving: van het geven van algemene achtergrondinformatie, via het stellen van normen naar het toepassen van die normen. Deze sprekers hebben voorts de functie om autoriteit te verlenen aan wat wordt gesteld. Gezien deze functie is het opmerkelijk dat de suggestie die van de ingelaste gespreksfragmenten uitgaat – Brinkman zit fout met zijn commissariaat – op expliciet niveau ontkennd wordt: alle fragmenten worden aangekondigd als afkomstig uit een gesprek waarin de gesprekspartner het niet over Brinkman wilde hebben, of waarin de gesprekspartner zelfs niet wist dat het gesprek op de achtergrond over Brinkman ging. Niettemin zijn uitspraken van Linschoten, Ophof, Dees en Gerritse wel zo geplaatst dat hun uitspraken – alleen al vanwege de interpretatieve neiging om uitspraken op een centraal thema te betrekken – toch over Brinkman lijken te gaan. Het meest saillant in dit opzicht zijn de drie fragmenten met Ophof (resp. 6, 7 en 9 in tabel 5), waarin respectievelijk de woorden *daar*, *hij*, en *hij zijn* onderstreept. Exacte lezing van de *Reporter*-tekst waarin de betreffende interviewfragmenten worden aangekondigd, laat zien dat er een ontkenning is dat *daar* kan slaan op Arcscop, respectievelijk dat *hij* slaat op Brinkman. Niettemin is die suggestie er onwillekeurig wel.

Conclusie

Hoewel evaluatie van *Reporter* niet het doel van dit artikel is geweest, levert de analyse wel voldoende grond om de volgende evaluatieve opmerkingen te maken. Gebleken is dat de documentaire functie als actualiteitenprogramma op gespannen voet staat met de volgende in het programma gebruikte middelen:

- het insceneren van situaties, met de kennelijke bedoeling criminaliteit te suggereren;
- het getimed monteren van met name het portret van Brinkman, zodanig dat deze subtiel maar systematisch met criminaliteit wordt geassocieerd (een associatie die op verbaal/propositioneel niveau juist stelselmatig wordt ontkennd);
- het invoegen van externe bronnen op een wijze die de strekking van hun woorden anders maakt dan ze in het oorspronkelijke gesprek geweest moeten zijn.

Journalistiek gezien is het betreffende programma eigenlijk een geval van 'overbuilding a case'. De gepresenteerde feiten op zich en een korte toelichting op de eisen die men moet stellen aan commissariaten waren vanuit het oogpunt van nieuws brengen voldoende.

Mede gezien de timing van het programma en het feit dat er in de formulering steeds zo gehamerd werd op 'Brinkman als potentieel minister-president' ligt de verdenking van een gerichte actie met als doel persoonlijke beschadiging van een politicus voor de hand. De rol die het programma in dat opzicht gespeeld heeft zou dan ook voorwerp van een politicologisch georiënteerde media-analyse moeten zijn.

In theoretisch opzicht laat deze analyse zien dat er dringend behoefte is aan een coherente theorie die de perceptuele werking van beeld kan beschrijven. Rechthoe-rechtaan inventariserende analyses voldoen niet. Deze kunnen noch de globale functie van videoprogramma's beschrijven, noch de effecten van het op elkaar inwerken van beeld en tekst. In deze analyse is gefocust op de functie van het documentaire karakter van het programma, om deze functie te hanteren als uitgangspunt. Dit op Goffmans (1974) *Frame analysis* geïnspireerde uitgangspunt heeft duidelijke consequenties voor de perceptie van videomateriaal. Perceptuele transformaties of verschuivingen zijn inherent aan geësceneerde registraties of aan gemonteerde presentaties van ouder materiaal. Hoe belangrijk deze invalshoek ook voor de praktijk is blijkt wel in het feit dat niet zelden verwarring van documentaire met een fictioneel c.q. gedramatiseerd interpretatiekader voor het mediapubliek optreedt, vooral in programma's waarin het ene soort kader is *ingebed* in het andere. Het beroemdste (of beruchtste) voorbeeld is natuurlijk Orson Welles' 'War of the worlds', dat als (fictioneel) radiohoorspel gebruikmaakte van documentaire reportagetechnieken (vgl. Cantrill, 1940/1966; Ensink, 1997). In maart 1997 leidde het als reëel gepresenteerde maar fictionele programma *Crisis* over een 'kernramp vlak over de Duitse grens' nog tot aanzienlijke paniek in Twente; de gegeven cues dat het om een fictief programma gingen zijn door tal van kijkers kennelijk niet herkend.

Subtiele elementen als de timing en sequentiële inbedding van beelden en de te verwachten perceptuele effecten daarvan behoren eveneens tot de taak van zo'n theorie. Zulke theorieën zijn er wel voor teksten (bijv. Mann & Thomson, 1986; Thomassen, Noordman & Eling, 1991) en ook voor films (bijv. Bordwell, 1989), maar niet voor videoproducties in den brede. Beunders' pleidooi voor een systematische analyse van televisiejournalistiek verdient in dit opzicht alle steun, vooral ook van mediatheoretici.

Noten

- 1 In *de Volkskrant* van 21 januari 1997 wordt de uiteindelijke uitkomst van het FIOD-onderzoek gemeld. Tegen Arie V. wordt geen vervolging ingesteld, omdat 'de strafbare feiten zich in de jaren tachtig hebben afgespeeld en de verdachte op hoge leeftijd is'. In plaats van vervolging is er met hem een schikking getroffen: hij zal 400 duizend gulden aan de fiscus betalen.
- 2 *Reporter* heeft een evident effect gehad op Brinkmans verdere politieke loopbaan. Zo wordt in *Elsevier* (september 1994) Fons de Poel in een interview aangeduid als 'de killer van Brinkman'.
- 3 Beide discussies zijn met name in de pers en via de tv gevoerd. Er is een tendens dat beide discussies op elkaar inwerken: partijen die vonden dat Brinkman fout zat, meenden dat daarom het *Reporter*-programma geoorloofd was. Partijen die meenden dat *Reporter* onjuist had gehandeld, meenden dat daardoor niet over Brinkmans positie moest worden gediscussieerd.
- 4 De discussie naar aanleiding van 3 – de gehanteerde interviewtechnieken – was vooral gericht op de ethische kant van de zaak: wat wisten de ondervraagden over het doel van het interview? In dit artikel zal veeleer de technische kant van dit punt aan de orde komen: hoe worden interviewfragmenten in het programma ingelast en welke suggestie gaat van die montage uit?
- 5 Dat geldt ook voor animatiefilms: het videobeeld registreert de achtereenvolgende tekeningen die de suggestie geven van de vertoonde gebeurtenissen. Alleen in het geval van virtuele technieken is er geen registratie van een externe werkelijkheid; hier bestaat alleen een calculatie van welke visuele eigenschappen deze zou hebben.
- 6 De samenvattingen en de programmabeschrijvingen in de verschillende tabellen dank ik aan Chris Jellema die een nauwkeurige transcriptie van het programma heeft gemaakt; deze transcriptie is volledig weergegeven in Jellema (1997).
- 7 De notie 'documentaire demonstratie' betekent dat de waarnemer van een beeld op plausibele basis denkt: 'dit is dus X'. Vergelijk de volgende tekst-beeldcombinatie: Een presentator zegt: 'Minister Caudillo is hedenmiddag op Zestienhoven geland...', terwijl een video-opname een aan de waarnemer onbekend manspersoon toont die uit een vliegtuig stapt. Deze combinatie leidt tot de waarneming dat dit Caudillo op Zestienhoven is, en niet bijvoorbeeld Caballero op Maastricht-Aachen.
- 8 In de samenvatting in (10) wordt door De Poel gezegd dat Lubbers zich vergist als hij meent dat het *Reporter*-team bij de FIOD-inval aanwezig is geweest. Door de opbouw van het programma was er echter gerede aanleiding tot die mening.

Literatuur

- Barkin, S.M.** (1989). Coping with the duality of television news. *American Behavioral Scientist*, 33, 153-156.
- Bentele, G.** (1985). Audio-visual analysis and a grammar of presentation forms in news programs. Some mediasemiotic considerations. In T.A. van Dijk (Ed.), *Discourse and communication. New approaches to the analysis of mass media discourse and communication* (pp. 159-184). Berlin/New York: De Gruyter.
- Bordwell, D.** (1989). *Making meaning. Inference and rhetoric in the interpretation of cinema*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bordwell, D., & K. Thompson** (1997). *Film art. An introduction*. New York: McGraw-Hill.
- Cantrill, H.** (1940/1966). *The invasion from Mars. A study in the psychology of panic. With the complete script of the famous Orson Welles broadcast*. Princeton, NJ: Princeton University Press. (herdruk: New York: Harper & Row).
- Ensink, T.** (1997). Collective misunderstandings due to misframing. The cases of Orson Welles (1938) and Philipp Jenninger (1988). In I. Rauch & G.F. Carr (Eds.), *Semiotics around the world. Synthesis in diversity. Proceedings of the Fifth Congress of the International Association for Semiotic Studies, Berkeley, 1994, I* (pp. 1131-1134). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Goffman, E.** (1974). *Frame analysis. An essay on the organization of experience* New York: Harper & Row.

- Graber, D.A.** (1989). Content and meaning. What's it all about? *American Behavioral Scientist*, 33, 144-152.
- Heuvelman, A.** (1989). *Buiten beeld. Onderzoek naar de invloed van vormgevingsaspecten van educatieve tv-programma's op cognitieve processen bij de kijkers*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Jellema, C.** (1997). *Hoe waar is waargebeurd in televisiejournalistiek?* Doctoraalscriptie Communicatiekunde. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Mann, W.C., & Thompson, S.A.** (1986). Relational propositions in discourse. *Discourse Processes*, 9, 57-79.
- Nöth, W.** (1977). Reklame als primitive Textsorte. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*, 7, 91-103.
- Thomassen, A.W.J.M., Noordman, L.G.M., & Eling, P.A.T.M.** (red.) (1991). *Lezen en begrijpen. De psychologie van het leesproces*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Van der Geest, T.** (1995). De effectiviteit van audiovisuele media in de interne en externe voorlichting. In H. Mazeland & C. Sauer (red.), *Communiceren, waarnemen, analyseren. Bijdragen tot het taalbeheersingsonderzoek* (pp. 121-144). Groningen: Vakgroep Taal en Communicatie/Rijksuniversiteit Groningen.
- Van Oostendorp, H., & Peeters, A.L.** (1996). De verwerking van nieuws. Waarom vinden mensen nieuws leuk en waarom onthouden ze er weinig van? Een onderzoeksoverzicht. *Taalbeheersing*, 18, 133-160.
- Waugh, L.** (1995). Reported speech in journalistic discourse: The relation of function and text. *Text*, 15, 129-173.
- Wember, B.** (1983²). *Wie informiert das Fernsehen? Ein Indizienbeweis*. München: List.

Mijke van Diemen, Connie de Boer & Aart Velthuisen

Informatiedoelen en media-impact op risico-oordelen

Volgens de onpersoonlijke impacthypothese kan media-informatie wel impact hebben op maatschappelijke, maar niet op persoonlijke risico-opvattingen. Eerder onderzoek heeft aangetoond dat in zeer specifieke omstandigheden, namelijk bij levendige teksten en bij zelfrelevante onderwerpen persoonlijke risico-opvattingen te beïnvloeden zijn. Binnen de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie gaat men ervan uit dat mensen bij hun mediagebruik bepaalde doelen nastreven die zijn onder te verdelen naar sociaal en individueel niveau.

Combinatie van deze twee theoretische inzichten leidt tot de verwachting dat impact van mediaberichten op maatschappelijke en persoonlijke risico-opvattingen afhankelijk is van de aard van het doel dat men nastreeft. De in dit artikel beschreven resultaten van een experimenteel onderzoek duiden erop dat men bij het nastreven van een (lees)doel op het individuele niveau beïnvloed wordt in de persoonlijke risico-opvattingen, terwijl dit bij het nastreven van een sociaal doel niet het geval is.

Inleiding

Regelmatig worden gebruikers van massamedia geconfronteerd met informatie over risico's en gevaren. Berichten in kranten en op radio en televisie informeren het publiek over bijvoorbeeld inbraak, brand, verkeersongelukken en berovingen op straat. Dergelijke berichten kunnen een nieuws- of opiniërend karakter hebben. Soms zijn ze algemeen, in andere gevallen worden specifieke risico's nader beschreven, geanalyseerd en worden de mogelijkheden om het risico te vermijden of te verkleinen besproken. Soms maken de berichten onderdeel uit van specifiek op risico's gerichte campagnes, bijvoorbeeld gericht op alcoholmisbruik en inbraakpreventie. De media lijken bij uitstek geschikt om een groot publiek op relatief goedkope wijze te informeren en aan te sporen tot minder riskant gedrag en/of tot preventieve maatregelen.

Van de mediaberichten kunnen mensen leren welke risico's ze lopen, hoe groot die risico's zijn en welke (tegen)maatregelen ze mogelijkwijs kunnen nemen. Eerder onderzoek, in het kader van de onpersoonlijke impacthypothese, wijst echter uit dat media-informatie geen impact heeft op persoonlijke risico-opvattingen (Tambo-rini, Zillmann & Bryant, 1984; Tyler & Cook, 1984) of alleen onder zeer specifieke omstandigheden (Stapel & Velthuisen, 1994). Stapel en Velthuisen (1994) concluderen op basis van hun analyse dat mensen in de regel liever hun illusie van onkwetsbaarheid handhaven dan dat ze

risico-informatie op zichzelf of op hun eigen situatie betrekken. Alleen onder speciale omstandigheden kan er sprake zijn van impact op persoonlijke risico-oordelen. De speciale omstandigheden die

Drs. Mijke van Diemen studeerde Communicatiewetenschap aan de Universiteit van Amsterdam en is werkzaam bij ip in Amstelveen. **Dr. Connie de Boer** en **dr. Aart S. Velthuisen** zijn beiden als universitair docent werkzaam bij de vakgroep Communicatiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam.

Correspondentie: vakgroep Communicatiewetenschap, Universiteit van Amsterdam, Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam, tel. +20 525 35 89, fax +20 525 21 79, e-mail velthuisen@pscw.uva.nl.

door Stapel en Velthuijsen zijn onderzocht, zijn levendigheid van de tekst en de zelfrelevantie van het onderwerp voor de lezer. De eerste is een tekstvariabele en de tweede omstandigheid wordt bepaald in de interactie tussen lezer en tekst. In dit onderzoek zal de aandacht gericht zijn op de lezer, waarbij we verwachten dat de wijze waarop de lezer een tekst leest ertoe zal leiden dat het oordeel over het persoonlijke risico zal worden beïnvloed. Mede op basis van de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie wordt betoogd dat wanneer mensen doelbewust met mediaberichten omgaan en informatie gebruiken die hen in staat stelt om hun doelen te verwezenlijken, ze wel degelijk hun persoonlijke risico-oordelen zullen aanpassen. Voordat de opzet van het onderzoek en de hypothesen worden gepresenteerd volgt een korte uiteenzetting van zowel de onpersoonlijke impacthypothese als de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie.

De onpersoonlijke impacthypothese

Bij de beoordeling van risico's gebruiken mensen twee soorten oordelen, die onafhankelijk van elkaar zijn (Tyler & Cook, 1984; Velthuijsen, 1996). Wanneer de oordelen de samenleving of andere personen in relatie tot een risico betreffen is er sprake van oordelen op maatschappelijk niveau. Hebben de oordelen daarentegen betrekking op de relatie tussen de persoon zelf en een risico dan is er sprake van oordelen op persoonlijk niveau. Iemand die stelt dat het krijgen van kinderen een bedreiging is voor de carrière van vrouwen, geeft een oordeel op maatschappelijk niveau. Tegelijkertijd kan dezelfde persoon denken dat het krijgen van kinderen voor haar zelf geen belemmering zal zijn (oordeel op persoonlijk niveau).

De kern van de onpersoonlijke impacthypothese is 1 dat de oordelen niet van elkaar afhankelijk zijn en 2 dat mediaberichten wel impact kunnen hebben op maatschappelijke, maar niet op persoonlijke risico-oordelen (Tyler & Cook, 1984). Tyler en Cook (1984) rapporteren, net zoals Tamborini, Zillmann en Bryant (1984), Sussman, Dent, Flay e.a. (1989), Culbertson en Stempel (1985), Pilisuk en Acredolo (1988) steun voor de hypothese.

Voor de verklaring van de onpersoonlijke impacthypothese sluiten Stapel en Velthuijsen (1994, 1996) aan bij de bevinding in het risico-perceptieonderzoek dat mensen zich vaak relatief veel minder kwetsbaar achten voor vervelende ervaringen dan dat ze anderen kwetsbaar achten (verg. Weinstein, 1980, 1989). Deze waargenomen onkwetsbaarheid heeft enerzijds ego-defensieve voordelen (positieve gevoelens van persoonlijke controle, zelfwaardering en zelfbeeld), maar anderzijds het nadeel dat er niet adequaat gereageerd wordt op reële bedreigingen.

Op basis van deze gedachtegang kunnen omstandigheden worden onderscheiden waaronder er toch sprake kan zijn van impact op persoonlijk niveau. Stapel en Velthuijsen (1994) hebben evidentie aan-

gedragen dat zeer levendige en zelfrelevante¹ krantenartikelen impact hebben op oordelen op persoonlijk niveau, terwijl dit niet geldt voor artikelen die minder levendig of zelfrelevant zijn. Door levendige teksten en door de zelfrelevantie van de artikelen kunnen de gevoelens van onkwetsbaarheid worden ondermijnd. Een derde omstandigheid waaronder impact op persoonlijk niveau kan plaatsvinden hangt samen met doelbewust gebruik van mediaberichten en wordt in dit onderzoek nader bestudeerd.

Als mensen doelbewust gebruikmaken van informatie om adequaat te reageren op risico's, zijn gevoelens van onkwetsbaarheid reeds voor de leeshandeling uitgeschakeld, waardoor de gelezen informatie (ook) de oordelen op persoonlijk niveau kan beïnvloeden. De mediasysteem-afhankelijkheidstheorie helpt ons om een beter begrip te krijgen van het doelbewust gebruiken van massamedia.

Mediasysteem-afhankelijkheidstheorie

De mediasysteem-afhankelijkheidstheorie is een systeemtheorie waarbinnen naast het mediasysteem ook andere systemen in de maatschappij (individueel, groepen, organisaties en andere systemen) worden onderscheiden (DeFleur & Ball-Rokeach, 1989). Elk van deze systemen streeft eigen doeleinden na, die ze echter niet altijd onafhankelijk van elkaar kunnen bereiken. Elk systeem heeft naast de eigen hulpbronnen ook behoefte aan hulpbronnen waarover andere systemen beschikken. Op deze manier ontstaan binnen de maatschappij afhankelijkheidsrelaties tussen individuen, groepen, organisaties en andere systemen (vgl. De Boer & Brennecke, 1995).

Net als sociale systemen en organisaties ontwikkelen individuen afhankelijkheidsrelaties met het mediasysteem, omdat ook individuen doelgericht handelen. Voor het bereiken van sommige doeleinden hebben zij het mediasysteem nodig. De hulpbronnen die door het mediasysteem worden beheerst zijn het verzamelen, verwerken en verspreiden van informatie.

Binnen de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie worden drie algemene doelen onderscheiden waarvoor individuen afhankelijk zijn van de hulpbronnen van het mediasysteem: begrip, oriëntatie en spel (DeFleur & Ball-Rokeach, 1989). Individueel gebruiken de media om zichzelf en hun omgeving te begrijpen (begrip), om zich betekenisvol en effectief te kunnen gedragen (oriëntatie) en om te ontspannen en te ontsnappen aan dagelijkse problemen (spel). Bij ieder doel kan een sociale en een individuele component onderscheiden worden. Zo kan een tijdschriftartikel over kinderen die mogelijk de carrière van de vrouw belemmeren, gelezen worden met het doel te begrijpen hoe het probleem van kinderen die de loopbaan belemmeren in het eigen leven ('zelfbegrip') of in het leven van vrouwen in het algemeen ('sociaal begrip') een rol zal spelen. Ook kunnen lezeressen van het artikel proberen na te gaan wat ze zelf kunnen doen om te voorkomen dat kinderen de loopbaan be-

lemmeren ('actieoriëntatie') of wat ze samen met een partner of werkgever kunnen afspreken over kinderen en de loopbaan ('interactieoriëntatie'). In totaal zijn er zes typen afhankelijkheidsrelaties die individuen met de media kunnen ontwikkelen: sociaal begrip, zelfbegrip, interactieoriëntatie, actieoriëntatie, sociaal spel en zelfspel. Deze zes doelen kunnen van elkaar onderscheiden worden, maar sluiten elkaar niet uit, dat wil zeggen dat tegelijkertijd meer dan één doel kan worden nagestreefd (Ball-Rokeach, 1985).

Combinatie van de mediasysteem-afhankelijkheidstheorie met de onpersoonlijke impacthypothese leidt tot de verwachting dat afhankelijk van de aard van het doel dat een persoon nastreeft, de media impact kunnen hebben op persoonlijke of juist op maatschappelijke oordelen. Mensen die een individueel doel nastreven zijn op zoek naar informatie die betrekking heeft op hun persoonlijke situatie. Deze mensen zullen voornamelijk beïnvloed worden op het persoonlijk oordeelsniveau. Mensen die een sociaal doel nastreven zijn op zoek naar informatie die betrekking heeft op een meer algemene situatie. Deze mensen zullen alleen beïnvloed worden op maatschappelijk oordeelsniveau. De algemene hypothese luidt derhalve dat ontvangers van mediaboodschappen vooral beïnvloed worden op het oordeelsniveau dat correspondeert met het doel (sociaal of individueel) dat zij met het mediagebruik trachten te bereiken.

Methode

Overzicht

De proefpersonen in de verschillende experimentele condities (verschillende leesopdrachten) lezen allen een tijdschriftartikel met de titel *Kinderen belemmeren carrière vrouwelijke communicatiewetenschappers*. Per experimentele conditie verschilde de leesopdracht waarmee het informatiedoel werd bepaald. Deze informatiedoelen zijn onderscheiden in doelen op sociaal en op individueel niveau, in navolging van de door DeFleur en Ball-Rokeach (1989) gemaakte typologie van informatiedoelen. Nadat de proefpersonen het artikel gelezen hadden werd hen gevraagd een vragenlijst in te vullen. De proefpersonen in de eerste controleconditie lezen wel het artikel, maar kregen geen leesopdracht (controleconditie 'zonder doel'). De proefpersonen in de tweede controleconditie lezen geen artikel en vulden een (aangepaste) vragenlijst in (controleconditie 'zonder artikel'). Na afloop van het onderzoek werden de proefpersonen op de hoogte gebracht van het doel van het onderzoek. Hen werd verteld dat het gelezen artikel speciaal voor het onderzoek was geschreven.

Proefpersonen en design

De proefpersonen in dit experiment met een 'tussenpersonen'-design met twee controle- en vier informatiedoelen condities waren 105 vrouwelijke studenten communicatiewetenschap. Tijdens een college werd hen gevraagd deel te nemen aan het onderzoek. De ge-

middelde leeftijd was 22 jaar. De proefpersonen werden aselekt aan de condities toegewezen.

Stimulusmateriaal

Het tijdschriftartikel 'Kinderen belemmeren carrière vrouwelijke communicatiewetenschappers' is speciaal voor dit experiment geschreven met gebruikmaking van drie artikelen over de problematiek van kinderen en carrière (Van der Linde, 1994; Plantenga, 1994; Van Rossum, 1993). Het artikel is twee pagina's lang en beschrijft een gefingeerde studie naar de loopbaanpatronen van afgestudeerde communicatiewetenschappers, die is uitgevoerd om te onderzoeken of de combinatie vrouw/carrière/kinderen in de praktijk wel of niet haalbaar is. Na een algemene beschrijving en procentuele weergave van het arbeidsmarktgedrag van mannen en vrouwen met en zonder kinderen komt de situatie van afgestudeerde communicatiewetenschappers aan de orde, mede toegelicht met behulp van harde feiten. In het artikel wordt gesteld dat vrouwelijke communicatiewetenschappers minder snel een baan vinden, lagere functies bekleden en een lager salaris ontvangen dan hun mannelijke collega's. Tevens blijkt uit het artikel dat de belemmerende invloed van kinderen op de loopbaan enorm is. Tot slot wordt aangegeven wat vrouwen kunnen doen om een carrièrebreuk te voorkomen en wat er op educatief en maatschappelijk gebied moet veranderen wil de positie van vrouwen verbeterd worden. De inhoud van het artikel is zodanig samengesteld dat het voor alle proefpersonen mogelijk is voor hun specifieke informatiedoel relevante informatie te verkrijgen. Het artikel is opgemaakt als een tijdschriftartikel en is volgens het bijschrift afkomstig uit het niet bestaande maandblad *Kommatief*. Door een niet bestaand blad te gebruiken kon voorkomen worden dat vooroordelen over een bestaand blad of zelfs een media-afhankelijkheidsrelatie met dat blad invloed zouden hebben. Uit een vooronderzoek (zie voor een uitvoerige beschrijving Van Diemen, 1995) met 21 vrouwen uit dezelfde populatie als de proefpersonen blijkt dat de inhoud van het artikel waarheidsgetrouw overkomt. De in het artikel genoemde fictieve percentages van bijvoorbeeld afgestudeerde vrouwen met of zonder kind(eren) en met of zonder baan weken niet al te sterk af van de eigen schattingen van de proefpersonen in het vooronderzoek. Verder bleek dat de proefpersonen het artikel gemiddeld tot boven gemiddeld betrouwbaar, deskundig, geloofwaardig en interessant vonden.

Informatiedoelen

Om na te gaan of de impact van het tijdschriftartikel op typen risicoordelen samenhangt met informatiedoelen werd aan de proefpersonen in de diverse experimentele condities een specifieke leesopdracht gegeven. De proefpersonen lezen op het instructieblad dat ze meewerkten aan een pilotstudy van het (gefingeerde) 'Loopbaanproject Communicatiewetenschap'. De proefpersonen werd gesuggereerd dat op basis van hun reacties zou worden besloten of het ar-

tikel in dat project zou worden gebruikt. Binnen dit kader kregen ze een leesopdracht waarmee het informatiedoel kon worden gemanipuleerd. Zo werd aan de proefpersonen in de 'zelfbegripconditie' gevraagd: 'Om de bruikbaarheid [van het artikel voor het project] te kunnen bepalen is het voor ons belangrijk dat je heel goed oplet of je voldoende informatie uit het artikel kunt halen om na te gaan of het probleem "kinderen belemmeren loopbaan vrouwen" in jouw leven een rol zal spelen'.

In de 'sociaal-begripconditie' luidde de opdracht: 'Om de bruikbaarheid [van het artikel voor het project] te kunnen bepalen is het voor ons belangrijk dat je heel goed oplet of het probleem "kinderen belemmeren loopbaan vrouwen" in het artikel voor studenten Communicatiewetenschap voldoende wordt uitgelegd en of er voldoende informatie wordt gegeven'.

Op vergelijkbare wijze werden de leesopdrachten geformuleerd voor de proefpersonen in de 'actieoriëntatieconditie' ('... of het artikel voldoende informatie geeft over wat je er zelf aan kunt doen om te voorkomen dat kinderen je loopbaan belemmeren') en de 'interactieoriëntatieconditie' ('... of het artikel voldoende informatie geeft om met een eventuele partner en/of werkgever tot voor jou wenselijke afspraken te komen over je loopbaan'). Om de manipulatie zo effectief mogelijk te maken werd de opdracht een keer herhaald en werd aan de proefpersonen gevraagd om de leesopdracht zelf te noteren in een kader boven het artikel.

In de controleconditie 'zonder doel' lazen de proefpersonen wel het artikel, maar ze kregen geen leesopdracht.

Vragenlijst

Er werden twee oordelen op persoonlijk niveau gevraagd (Hoe waarschijnlijk acht je de kans dat je loopbaan ooit belemmerd wordt door de komst van kinderen? Hoe bezorgd ben je hierover?). Op maatschappelijk niveau werden vier oordelen gevraagd (In hoeverre is een belemmerde loopbaan door de komst van kinderen een serieus probleem voor de samenleving? Hoe belangrijk is het dat het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid actie onderneemt om de loopbaanmogelijkheden voor vrouwen te vergroten? In hoeverre is het een probleem dat de universiteit tot dusverre geen aandacht heeft besteed aan loopbaanplanning? Hoe belangrijk is het dat de universiteit aandacht aan loopbaanplanning besteedt?). De vragen werden beantwoord op negenpuntsschalen.

Omdat kinder- en carrièrewens van invloed kunnen zijn op de risico-oordelen en om daarvoor te kunnen controleren werd gevraagd naar de voorkeur van de proefpersonen voor een bepaald toekomstperspectief. Er werden vier korte verschillende loopbaanbeschrijvingen gepresenteerd, die uiteenliepen van weinig carrièrericht ('Anne wil een gezin stichten. Als zij kinderen krijgt wil Anne stoppen met werken om zich geheel aan het gezinsleven te kunnen wijden') tot zeer sterk carrièrericht ('Margot wil werken. Ook als er kinderen komen wil Margot net zo veel blijven werken als voor de

komst van de kinderen'). Per loopbaanomschrijving werd de proefpersonen gevraagd of ze een carrière wilden hebben als de persoon in de beschrijving (1 = beslist niet, 9 = beslist wel). Ook werd de proefpersonen gevraagd of ze geen, één of meer kinderen wilden hebben.

Om inzicht te krijgen in de werking van de manipulatie werden twee vragen gesteld. Nadat de proefpersonen de eerste, open vraag ('Beschrijf in eigen woorden en zonder terug te bladeren met welke opdracht je het artikel hebt gelezen') hadden beantwoord, gaven ze op een negenpuntsschaal aan in welke mate het hen gelukt was zich aan de opdracht te houden. De proefpersonen werd ten slotte naar hun leeftijd gevraagd. In de controlecondities werden de vragen die inzicht moeten geven in de werking van de manipulatie niet gesteld.

Resultaten

Controleanalyses

Om na te gaan of de proefpersonen de instructie om met een bepaalde opdracht het artikel te lezen hadden begrepen, werden de antwoorden op de open vraag 'Beschrijf in eigen woorden en zonder terug te bladeren met welke opdracht je het artikel hebt gelezen' door twee onafhankelijke personen gescoord: 1 = goed beantwoord, 2 = deels goed beantwoord, 3 = foutief beantwoord. De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid was voldoende ($Kappa = .70$). De acht proefpersonen die de vraag foutief beantwoordden werden uit het onderzoek verwijderd. De overigen gaven zelf aan dat het hun in redelijke mate was gelukt zich aan de opdracht te houden ($M = 6.12$). Drie proefpersonen blijken geen kinderen te willen hebben. Omdat voor hen het onderwerp van het artikel en het risico dat kinderen een carrière zullen belemmeren van geen belang is, zijn ook deze proefpersonen uit het bestand verwijderd.

De verschillende vragen naar het risico door kinderen belemmerd te worden bij een carrière zijn samengevoegd in twee indexen. De vragen naar kans en bezorgdheid werden samengevoegd tot de index voor het oordeel op persoonlijk niveau. De vragen naar een belemmerde loopbaan als probleem voor de samenleving en de belangrijkheid dat het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid actie onderneemt werden samengevoegd in de index voor het oordeel op maatschappelijk niveau. Cronbachs alfa was .62 voor het oordeel op persoonlijk niveau en .78 voor het oordeel op maatschappelijk niveau. Om na te gaan of er verschillen zijn tussen de twee controlecondities zijn enkele t-toetsen uitgevoerd. De proefpersonen uit de controleconditie 'zonder doel' blijken niet significant te verschillen op persoonlijk ($M = 4.67$) en maatschappelijk oordeel ($M = 6.75$) van de proefpersonen uit de controleconditie 'zonder artikel' (respectievelijk $M = 5.11$ en $M = 6.47$): respectievelijk $t(31) = .77$ en $t(31) = .51$. Blijkbaar heeft het artikel als er geen leesdoel is geformuleerd geen invloed op de persoonlijke en maatschappelijke oordelen. De gegevens van de twee controlecondities worden in verdere analyses bij el-

kaar gevoegd.

De invloed van de leesopdracht op risico-oordelen

De algemene hypothese is dat proefpersonen met een leesopdracht vooral beïnvloed zullen worden op het corresponderende oordeelsniveau. De proefpersonen die een leesdoel krijgen op individueel niveau (zelfbegrip en actieoriëntatie) zullen in tegenstelling tot de proefpersonen met een sociaal leesdoel (sociaal begrip en interactieoriëntatie) wel worden beïnvloed in hun oordelen op persoonlijk niveau. De proefpersonen met een leesopdracht op sociaal niveau zullen vooral beïnvloed worden op hun maatschappelijke oordelen. Omdat de carrièrewens van invloed kan zijn op de risico-oordelen is deze variabele als covariaat meegenomen in een MANOVA met de risico-oordelen als afhankelijke variabele en de leesopdracht (individuele leesopdracht, sociale leesopdracht en controle) als onafhankelijke variabele. Uit de analyse blijkt dat carrièrewens niet significant covarieert met het oordeel op maatschappelijk niveau ($\beta = .17$, ns), maar wel significant varieert met het oordeel op persoonlijk niveau ($\beta = -.27$, $p < .01$). Om beter zicht te hebben op de carrièrewens is deze variabele getrichotomiseerd (1 = geen of beperkte carrièrewens, 2 = middelmatig sterke carrièrewens, 3 = sterke carrièrewens) en als onafhankelijke variabele in de volgende analyses opgenomen.

De eerste verwachting die wordt getoetst is dat de proefpersonen met een sociale leesopdracht het risico op maatschappelijk niveau significant hoger zullen beoordelen dan de proefpersonen in de individuele leesopdrachtconditie en de controleconditie. Dit verwachte effect zal sterker zijn naarmate men een sterkere carrièrewens heeft. De gemiddelde maatschappelijke risico-oordelen staan weergegeven in tabel 1. Uit de variantieanalyse blijkt dat de verwachtingen niet uitkomen. De hoofdeffecten voor leesopdracht en carrièrewens zijn niet significant (respectievelijk $F(2,92) = 1.74$, ns en $F(2, 92) = 0.94$, ns). Ook is er geen interactie-effect.

TABEL 1 Gemiddelde risico-oordelen op maatschappelijk niveau als functie van leesopdracht en carrièrewens.

	Leesopdracht individueel	sociaal	controle
Carrièrewens			
Geen of gering	7.00	6.32	7.29
Middelmatig	7.65	7.19	6.77
Redelijk of sterk	7.82	7.83	6.25

De tweede verwachting is dat de proefpersonen met een individuele leesopdracht het risico op persoonlijk niveau significant hoger zullen beoordelen dan de proefpersonen in de sociale leesopdracht-

conditie en de controleconditie. Dit verwachte effect zal sterker zijn naarmate men een sterkere carrièrewens heeft. De gemiddelde persoonlijke risico-oordelen staan in tabel 2. Overeenkomstig de ver-

TABEL 2 Gemiddelde risico-oordelen op persoonlijk niveau als functie van leesopdracht en carrièrewens.

	Leesopdracht individueel	sociaal	controle
Carrièrewens			
Geen of gering	6.50	5.18	5.57
Middelmatig	6.55	5.96	5.09
Redelijk of sterk	5.77	5.00	3.50

wachting is het hoofdeffect voor leesopdracht significant ($F(2, 92) = 6.51, p < .01$). Proefpersonen die een individuele leesopdracht hebben worden meer dan de andere proefpersonen in hun persoonlijk risico-oordeel beïnvloed door het artikel. Opmerkelijk is dat naarmate men een sterkere carrièrewens heeft, men op persoonlijk niveau minder risico's ziet ($F(2,92) = 4.08, p < .05$).

Voor de twee afzonderlijke persoonlijke risico-oordelen, kans en bezorgdheid, zijn aparte analyses gedaan. De uitkomsten staan weergegeven in tabel 3. Wat betreft het bezorgdheidsoordeel is alleen het hoofdeffect voor leesopdracht significant ($F(2,92) = 4.91, p < .05$). De proefpersonen die de individuele leesopdracht krijgen zijn bezorgder ($M = 5.90$), dan de proefpersonen met de sociale leesopdracht ($M = 4.67$) en de proefpersonen in de controleconditie

TABEL 3 Gemiddelde oordelen wat betreft de kans belemmerd te worden in de carrière door kinderen en de bezorgdheid daarover als functie van leesopdracht en carrièrewens.

	Leesopdracht individuele	sociale	controle
Carrièrewens			
Geen of gering			
Kans	7.33	6.82	6.29
Bezorgd	5.67	3.55	4.86
Middelmatig			
Kans	7.10	6.38	5.36
Bezorgd	6.00	5.54	4.82
Redelijk of sterk			
Kans	5.55	5.17	3.88
Bezorgd	6.00	4.83	3.13

($M=4.42$). Bij het kansoordeel blijkt naast het hoofdeffect voor leesopdracht ($F(2,92) = 5.37, p < .01$), ook het hoofdeffect voor carrièrewens significant ($F(2,92) = 9.28, p < .01$). De proefpersonen die de individuele leesopdracht krijgen schatten de kans dat ze door kinderen in hun carrière belemmerd worden hoger ($M = 6.60$) dan de proefpersonen met de sociale leesopdracht ($M = 6.30$) en de proefpersonen in de controleconditie ($M = 5.39$). De proefpersonen met een redelijk of sterke carrièrewens schatten de kans dat ze belemmerd worden in hun carrière door kinderen lager ($M = 4.92$), dan de proefpersonen met een middelmatige ($M = 6.26$) of geringe carrièrewens ($M = 6.74$). Er is geen interactie-effect.

Discussie

Hoe reageren jonge vrouwen die een tijdschriftartikel lezen over de belemmering die kinderen kunnen zijn voor een carrière? Volgens de onpersoonlijke impacthypothese zullen de lezeressen zeker beïnvloed worden in hun opvattingen in het algemeen over de ernst van het probleem en de waarschijnlijkheid waarmee het zal optreden (oordelen op maatschappelijk niveau). Een vergelijkbare invloed op het risico dat men zelf loopt (oordelen op persoonlijk niveau) kan men volgens de hypothese niet verwachten.

De hypothese die in dit onderzoek wordt getoetst voorspelt echter wel degelijk impact op persoonlijk niveau, maar alleen als de lezeressen een individueel leesdoel hebben. In navolging van de mediasysteemafhankelijkheidstheorie wordt verondersteld dat mensen informatie zoeken en verwerken met diverse doelen, die kunnen worden onderverdeeld in individuele en sociale doelen. Een voorbeeld van een sociaal doel is als een lezeres een tijdschriftartikel leest om na te gaan of het artikel voor anderen wel te begrijpen is (het sociaal begripsdoel) of dat het voldoende aanknopingspunten biedt om met partner en/of werkgever afspraken te maken over de loopbaan (interactieoriëntatie). Deze lezeres zal hetzelfde artikel anders lezen dan een ander die zich voorneemt om te begrijpen hoe het probleem voor haar persoonlijk ligt (individueel begrip) of die zich voorneemt te zoeken naar aanknopingspunten om te voorkomen dat kinderen de carrière belemmeren (actieoriëntatie). De hypothese dat proefpersonen met een leesdoel op individueel niveau (zelfbegrip en actieoriëntatie) wel beïnvloed zullen worden in hun oordelen op persoonlijk niveau, dit in tegenstelling tot de proefpersonen met een sociaal leesdoel (sociaal begrip en interactieoriëntatie), wordt ondersteund door de onderzoeksgegevens. Deze onderzoeksuitkomsten sluiten aan bij de bevinding van Stapel en Velthuisen (1994) dat zelfrelevante informatie impact zal hebben op risico-oordelen op persoonlijk niveau.

De meer in het algemeen geformuleerde voorspelling dat proefpersonen met een leesopdracht vooral beïnvloed zullen worden op het corresponderende oordeelsniveau komt niet uit. De respondenten met leesopdracht op sociaal niveau bleken niet te verschillen van an-

dere categorieën proefpersonen op hun oordelen op maatschappelijk niveau. Een reden hiervoor kan zijn dat het risico in kwestie ('kinderen belemmeren carrière vrouwen') te algemeen bekend is om nog te kunnen verwachten dat een tijdschriftartikel impact zal hebben op de algemene maatschappelijke oordelen.

Een opmerkelijke bevinding is gelegen bij de persoonlijke oordelen bij de twee controlecondities. De proefpersonen die geen artikel lezen verschillen niet in hun oordelen van de respondenten die wel het artikel lezen, maar geen leesopdracht hebben. Deze uitkomst kan betekenen dat het probleem van kinderen als belemmeringen voor de carrière algemeen bekend is. Het al of niet lezen van een artikel levert blijkbaar niet voldoende extra kennis op die leidt tot nieuwe of andere risico-oordelen. Des te opmerkelijker is het dan dat de specifieke individuele leesopdracht toch leidt tot impact op risico-oordelen op persoonlijk niveau.

Dat de carrièrewens van de respondenten een rol speelt bij de persoonlijke oordelen (en niet bij de oordelen op maatschappelijk niveau) is niet verwonderlijk. De vrouwen die een sterke kinderwens hebben zijn waarschijnlijk zo vastbesloten dat niets hen tegen kan houden. Bij het opstellen van de hypothesen was het uitgangspunt dat de effecten bij personen met een sterke carrièrewens sterker zouden zijn, omdat de persoonlijke relevantie van het onderwerp in dat geval groter is. Gezien de resultaten van dit onderzoek is geen andere conclusie mogelijk dan dat bij een sterke carrièrewens de gevoelens van onkwetsbaarheid uit ego-defensieve overwegingen zo sterk zijn dat er sprake is van minder effect. Dit komt ook tot uiting in de analyse voor de bezorgheids- en kansoordelen apart. Proefpersonen met een sterke carrièrewens schatten de kans in hun loopbaan te worden belemmerd door kinderen lager in dan de respondenten met een minder sterke carrièrewens.

De hier gerapporteerde studies werden uitgevoerd onder sterk gecontroleerde condities. De bevindingen uit dit experiment, waarbinnen de proefpersonen een tekst met een duidelijk omschreven doel lezen, zijn niet direct te extrapoleren naar de werkelijkheid. Niet alleen de manipulatie van de manier van lezen, maar ook het feit dat gebruikgemaakt is van de studentenpopulatie beperkt de externe validiteit van dit onderzoek. Onderzoek in veldsettings zal meer duidelijkheid moeten verschaffen over het belang, de duurzaamheid en de reikwijdte van de invloed van nagestreefde doelen en de specifieke media-inhoud op risico-oordelen.

Desalniettemin lijken de bevindingen in dit onderzoek enige toepassingsgerichte betekenis te hebben. Dit betekent niet dat toepassingen direct uitvoerbaar zijn. Eerst zal nader onderzoek gedaan moeten worden. In dat vervolgonderzoek, dat bij voorkeur plaatsvindt in bredere geledingen dan die van vrouwelijke studenten, kan worden nagegaan of het activeren van persoonlijke of individuele informatie-doelen inderdaad leidt tot impact op persoonlijke oordelen. Zo kan

worden nagegaan of het daadwerkelijk instrueren van lezers of kijkers – wat nu volgt is van persoonlijk belang voor u – inderdaad leidt tot persoonlijke informatiedoelen en daarmee op verhoogde kans op impact op persoonlijk niveau. Ook kan verder worden gezocht naar andere manieren waarop persoonlijke doelen zijn te activeren.

Noot

- 1 Het begrip 'zelf' in zelfrelevantie kan worden omschreven als iemands mentale representatie van zijn of haar persoonlijkheid, persoonlijkheidskenmerken, sociale rollen, eerdere ervaringen en doelen (Fiske & Taylor, 1991). Zelfrelevante informatie is informatie die betrekking heeft op de mentale representatie die mensen hebben van hun persoonlijkheid, persoonlijkheidskenmerken, sociale rollen, eerdere ervaringen en doelen.

Literatuur

- Ball-Rokeach, S.J.** (1985). The origins of individual media system dependency. A sociological framework. *Communication Research*, 12, 485-510.
- Culbertson, H.M., & Stemple III, G.H.** (1985). 'Media malaise'. Explaining personal optimism and societal pessimism about health care. *Journal of Communication*, 35, 180-190.
- De Boer, C., & Brennecke, S.I.** (1995). *Media en publiek. Theorieën over media impact*. Meppel: Boom.
- DeFleur, M.L., & Ball-Rokeach, S.J.** (1989⁵). *Theories of mass communication*. New York: Longman.
- Fiske, S.T., & Taylor, S.E.** (1991). *Social Cognition* (2nd edition). New York: McGraw-Hill.
- Linde, I. van der** (1994). Part-time werken belemmert carrière. *Intermediair*, 41, 51.
- Pilisuk, M., & Acredelo, C.** (1988). Fear of technological hazards. One concern or many? *Social Behaviour*, 3, 17-24.
- Plantenga, J.** (1994). Seksegelijkheid vereist deelname man aan huishouden. *Nederlandse Staatscourant*, 4/94, 41-43.
- Stapel, D.A., & Velthuisen, A.S.** (1994). 'Maar wat heeft dat met mij te maken?' Persoonlijke en onpersoonlijke impact van krant artikelen op risico-oordelen. *Massacommunicatie*, 22, 214-228.
- Stapel, D.A., & Velthuisen, A.S.** (1996). 'Just as if it happened to me': The impact of vivid and self-relevant information on risk judgments. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 15(1), 102-119.
- Sussman, S., Dent, C.W., Flay, B.R., Burton, D., Craig, S., Mestel-Rauch, J., & Holden, S.** (1989). Media manipulation of adolescents' personal level judgements regarding consequences of smokeless tobacco use. *Journal of Drug Education*, 19, 43-57.
- Tamborini, R., Zillmann, D., & Bryant, J.** (1984). Fear and victimization. Exposure to television and perceptions of crime and fear. In B.N. Bostrom & B. H. Westley (Eds.), *The Communication Yearbook. Volume 8*. Beverly Hills: Sage.
- Tyler, T.R., & Cook, F.L.** (1984). The mass media and judgments of risk. Distinguishing impact on personal and societal level judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 693-708.
- Van Diemen, M.** (1995). *De impact van mediaberichten op risico-oordelen. Media-afhankelijkheid als verklaring voor media-impact op risico-oordelen*. Doctoraalscriptie vakgroep Communicatiewetenschap. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Van Rossum, J.** (1993). Carrière en kinderen; een onmogelijke opgave voor vrouwen? *De Ingenieur*, 3, 24-25.
- Velthuisen, A.S.** (1996). *Persoonlijke en onpersoonlijke impact van massamedia op risico-oordelen*. Dissertatie. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Weinstein, N.D.** (1980). Unrealistic optimism about future life events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 806-820.
- Weinstein, N.D.** (1989). Effects of personal experience on self-protective behavior. *Psychological Bulletin*, 105(1), 31-50.

Adriaan Olsthoorn (1997)

Cultuur en communicatie. Een verkenning naar de samenhang tussen bedrijfscultuur en communicatiebeleid

Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum
ISBN 90 313 24388; prijs f 79,50/Bfr. 1590;
342 pagina's

Wat hier voorligt is de handelseditie van de dissertatie die de auteur op 3 april verdedigde aan de Universiteit Utrecht (promotor: em. prof. dr. Anne van der Meiden).

Olsthoorn studeerde beeldende kunsten, sociale geografie en massacommunicatie. In zijn studiecursus komen ook bijvakken voor als sociologie en culturele antropologie. De invloed van dit laatste vak zou nogal sterk doorgewogen hebben bij de keuze van het onderwerp: de relatie tussen organisatie, cultuur en communicatie. In het voorwoord (p. xiii) is trouwens een soort geloofsbelijdenis opgenomen: de overtuiging 'dat aan alles wat we in communicatie doen cultuuraspecten ten grondslag liggen die ook als uitgangspunt zouden moeten gelden voor het geven van communicatieadviezen'. Het lijkt wel of de auteur af en toe een streng vermanende vinger opsteekt als dit uitgangspunt niet of onvoldoende in acht wordt genomen. Een calvinistisch trekje?

In de dissertatie wordt in elk geval getracht het bewijs te leveren dat de aanwezigheid van en de zorg voor een bepaalde bedrijfscultuur gerelateerd moet worden aan de aard van de communicatiestructuur en het communicatiemanagement van een organisatie.

Na het uiteenzetten van een algemeen theoretisch kader maakt Olsthoorn een grondige analyse van de bestaande literatuur over het ontstaan van bedrijfsculturen, de functies ervan, cultuurveranderingen, modellen, strategieën en dergelijke (hoofdstuk 2). Daarna behandelt hij een aantal 'expliciterende variabelen' zoals bedrijfsnormen en -waarden, mission state-

ment, leiderschapsstijl en machtsvormen (hoofdstuk 3). Verder wordt het communicatiemanagement bekeken vanuit onder meer de systeemtheorie en de contingentietheorie (hoofdstuk 4). Al deze en nog andere kennistheoretische beschouwingen vormen de basis voor het centrale, vijfde hoofdstuk waarin op een schematische wijze de relaties tussen de concepten bedrijfscultuur, organisatiecultuur, organisatiestrategie en communicatiestructuur worden uitgetekend. Een en ander mondt dan uit in een (structureel-functionalistisch) communicatiemodel (p. 162 e.v.).

In het tweede gedeelte van het doctoraat rapporteert de auteur uitvoerig over een door hem ondernomen empirisch onderzoek, waarbij met diverse diagnostische technieken werd nagegaan welke invloed de bedrijfscultuur heeft op het communicatiemanagement van de volgende organisaties: IHC Holland, ABN AMRO, de gemeente Rotterdam (met deelorganisaties als brandweer, havenbedrijf e.a.), Coöperatieve Suikerunie, Antonius IJsselmonde, Kappa Eskaboord en Kappa Golfkarton. Om begrijpelijke redenen zijn niet alle gevonden empirische gegevens in de handelseditie verwerkt, alleen de kwalitatieve cultuur- en communicatieprofielen zijn in de vorm van bijlagen opgenomen. Uit de conclusie blijkt dat er geen pasklaar model bestaat voor een goed, aan de eigen cultuur gerelateerd communicatiemanagement, onder meer omdat in organisaties van enige omvang bijna altijd meerder subculturen met eigen waarden en normen voorkomen. Toch zag de auteur zijn basis-hypothese bevestigd: de cultuur is wel degelijk een communicatiebepalende factor en de uiteindelijke keuze van een communicatiebeleid is beslist afhankelijk van het samenspel tussen cultuur, structuur en strategie. Maar de werkelijkheid blijkt, hoe dan ook, veel weerbarstiger en complexer dan het theoretisch raamwerk en de literatuur-analyse lieten vermoeden: binnen een en dezelfde organisatie werden diverse mengvormen van cultuurtypen, communicatie-

structuren en beleidsmodellen aangetroffen. Dat na die vaststelling de onderzoeker met heel wat vragen bleef zitten, laat zich gemakkelijk raden. Verdere research blijft dus nodig en Olsthoorn geeft zelf een tiental aanbevelingen in die richting.

Wat onze evaluatie betreft, twijfelen we geen ogenblik: dit is een zeer interessant proefschrift. Men bedenke daarbij dat de wetenschappelijke studie van het communicatiemanagement in onze contreien (nog) niet zoveel voorstelt, zeker niet als het om interne communicatie gaat. Met de public-relationstheorie zijn we weliswaar al een eindje opgeschoten en de recente aandacht voor 'corporate communication' zorgde zelfs voor een stroomversnelling in theorie en onderzoek; we hebben nu zelfs een *Tijdschrift voor Strategische Bedrijfscommunicatie*. Dat belet echter niet dat in ons inzicht in het samenspel tussen cultuur, structuur, strategie en communicatie nog steeds te veel blinde vlekken blijven bestaan.

Vooraf aan goed empirisch onderzoek blijft in die sector een grote behoefte. De publicatie van Olsthoorn betekent met andere woorden een grote stap in de goede richting en het pleit zowel voor de auteur als voor zijn promotor dat zij een aantal organisaties hebben weten te overtuigen aan het onderzoek mee te werken. Het feit dat beide heren sinds geruime tijd actief zijn in het consultancy-beroep en dus veel contacten hebben met de bedrijfs wereld zal hier niet vreemd aan zijn.

Wat de inhoud zelf aangaat: zowel voor het theoretische als voor het empirische onderzoeksgedeelte hebben wij, globaal beschouwd, veel waardering. Wel vinden wij in hoofdstuk 5 de mediatheorie (communicatiemiddelen en -media in organisaties) opvallend zwak. Verder komen in de tekst af en toe ongenueanceerde en radicale uitspraken voor. Zo beweert de auteur dat er in de communicatiewetenschap weinig of geen aandacht bestaat voor cultuurvariabelen. Een onterechte bewering vinden wij. Er is niet alleen de etnografische studie van de commu-

nicatie (Hymes, Hall, Shimanoff, e.a.), de 'cultural studies', die thans furore maken, maar ook de grote aandacht die bijvoorbeeld zoveel jaren geleden de Nederlander (jawell!) Henk Prakke in zijn talrijke publicaties besteedde aan de relatie cultuur en communicatie. Wat ons ook is opgevallen: de auteur schijnt geen raad te weten met een van de meest markante discussiepunten uit de huidige PR-literatuur, met name de controverse tussen de zogenaamde 'two-way-symmetrische' en 'two-way-asymmetrische' opvatting over PR (Grunig, Van Ruler, e.a.). Wat wij zeker ook missen is een ondubbelzinnig en concreet besluit met betrekking tot het te voeren communicatiebeleid wanneer er binnen de organisatie veel divergerende en ook veranderende subculturen bestaan. Soms lijkt de auteur te pleiten voor een druk in de richting van een cultuuruniformisering, maar in andere passages van zijn tekst vraagt hij volle aandacht en respect voor cultuurdifferentiëring. Maar ondanks dergelijke onvolmaaktheden blijft de globale indruk beslist positief. Niet alleen de auteur, maar ook de studie van de bedrijfscommunicatie heeft ermee gescoord. Gaudeamus igitur.

Guido Fauconnier, Departement Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Leuven

Marja Wagenaar (1997)

De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren

Den Haag: SDU uitgevers

ISBN 90 120 8456 3; prijs 59,50/Bfr. 1190,
531 pagina's

Enkele jaren geleden gaf Hans van der Voet, toen nog directeur van de RVD, het grif toe: de spotnaam 'Rijks Verzwijgingsdienst' was in bepaalde gevallen verdiend, want het publiek heeft niet per definitie recht op informatie over het koningshuis of

over de politiek. De provocatie van zijn interviewer, Volkskrantjournalist Jan Tromp, dat een voorlichter toch altijd in dienst moet staan van de openbaarheid, was aan deze directeur van de RVD niet besteed. 'Je moet kunnen zwijgen', aldus Van der Voet¹. Dit voorjaar verscheen Marja Wagenaars dissertatie over de geschiedenis van de RVD onder de fraaie titel: *De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren*. Met die titel lijkt de RVD goed te zijn neergezet, want, zoals de promovenda in haar voorwoord schrijft, de 'dienst is door de jaren niet alleen ingezet om belangrijke staatszaken geheim te houden of kwesties die tegen de zin van de autoriteiten toch in de openbaarheid kwamen, toe te dekken en journalisten af te houden (...). De RVD vormt ook een instrument van de in vele opzichten unieke vorm van openbaarheid die wij in Nederland kennen'. Geheimhouding én openbaarheid kenmerken de RVD dus.

Voor het aantonen van de juistheid van die stelling gaat Wagenaar geen zee te hoog. Dik vierhonderddertig pagina's telt haar boek, de inhoudsopgave – alleen al goed voor veertien pagina's tekst – noten, literatuurlijst en dergelijke niet meegerekend. In een zeer leesbare stijl passeren hoogte- en dieptepunten van de RVD na 1945 de revue. En natuurlijk niet alleen die van de rijksvoorlichters. Wie van parlementaire geschiedenis of van (affaires rond) het koningshuis houdt, komt volop aan zijn trekken. Want wie RVD zegt, zegt De Jong, Biesheuvel en Den Uyl, maar ook Juliana, Bernhard en Beatrix.

Wagenaar heeft haar stof in drieën verdeeld: na een historische inleiding over de omgang met openbaarheid voor 1945 haakt ze in drie delen aan bij – respectievelijk – de premiers Schermerhorn tot en met Beel (tot 1948), dan Drees tot en met De Jong (1971) en ten slotte – en dan zitten we in de jaren zeventig en tachtig – Biesheuvel tot en met Lubbers. De opbouw is dus chronologisch van aard en niet thematisch, wat

ook had gekund. In dat geval had bijvoorbeeld de voorlichting over het koningshuis een apart deel beslagen, het woordvoerschap voor de minister-president een ander deel en de organisatorische beslommeringen c.q. departementale loopgravenoorlogen en stammentwisten een derde deel. Voor beide keuzes valt iets te zeggen.

Wagenaar kiest voor een totaaloverzicht per periode. Ook al omdat de premiers in sterke mate hun stempel drukken op de vormgeving van het voorlichtingsbeleid. De RVD wordt vooral van binnenuit belicht, waarbij de hoofdrolspelers veel aandacht krijgen. Van die spelers krijgt Van Nispen, eind jaren zestig secretaris-generaal van Algemene Zaken en jarenlang de man die de RVD overvleugelt, postuum een standbeeld. Het is vooral aan zijn inspanningen te danken dat er vanaf het begin van de jaren zeventig überhaupt zo iets als openbaarheidswetgeving in gang gezet werd.

Wagenaar onthult dat met uitzondering van Biesheuvel, de premiers of niet geïnteresseerd waren (Den Uyl) of tegenstander (De Jong en Van Agt). De ambtelijke tegenwerking was 'formidabel'. Geen wonder dat de totstandkoming van de WOB een lange lijdensweg was. Van de directeuren van de RVD krijgt vooral Van der Wiel veel lof toegezaaid, niet alleen van Van Agt ('Ik houd van Van der Wiel...'), maar ook van de pers voor wie Van der Wiel zich het vuur uit de sloffen liep ('die jongens en meisjes die een stukje moeten hebben'). Van der Voet krijgt al wat minder lof, terwijl de huidige directeur, Brouwers, door de begrenzing aan het onderzoek van Wagenaar nog nauwelijks een rol speelt. Wel vermeldt zij de nederlaag die Brouwers leidt als hij in juni 1994 in de Voorlichtingsraad pleit voor een hardere lijn tegenover de journalistiek. De Voorlichtingsraad blijkt juist meer openheid te wensen. Een matige start dus voor de opvolger van Van der Voet.

Waar liggen de breuklijnen in de ontwikkeling van de RVD? Tot 1948, aldus Wagenaar, ging het om de vraag of er wel overheids-

voorlichting moest zijn. De 'moderne voorlichting' die Schermerhorn wilde bedrijven, riekte velen te veel naar propaganda. Door het rapport van de commissie-Van Heuven Goedhart werd de voorlichting beperkt tot een passieve rol. 'Verklaring en toelichting' zou de taak van de overheidsvoorlichter worden, terwijl voor de journalistiek de actieve rol van transmissie tussen regering en bevolking bleef weggelegd. In die tijd brachten autoriteiten nog journalisten ten val – en niet andersom. Drees zette in 1951 de AVRO onder druk om de radiocolumn van (kritisch AVRO-lid) Van Appeldoorn te staken, omdat deze te anti-Amerikaans zou zijn. Journalisten konden worden uitgesloten als ze zich niet voegden. Zo werd Volkskrantjournalist Henry Faas in 1957 de toegang tot de departementen ontzegd. Waar in de geest van de jaren zestig de overgang naar een actievere voorlichting precies begint, is moeilijk te zeggen, maar Wagenaar situeert deze zo rond 1970. Duidelijk is dat de ontzuiling en de toenemende rol van de televisie (de nacht van Schmelzer was in 1966 live op tv te zien geweest) de verhoudingen voor altijd veranderden. De Jong introduceert de wekelijkse persconferentie en Biesheuvel komt in 1970 met een voorstel voor openbaarheidswetgeving. De WOB zou overigens nog tien jaar op zich laten wachten, maar de wekelijkse persconferentie zou zich ontwikkelen tot een geducht wapen van de minister-president. Met de toename van de openbaarheid nam ook het belang van de departementale afdelingen voorlichting en van de RVD toe.

De voorlichting rond het koninklijk huis is in zekere zin een verhaal apart. Hier neemt Wagenaar de RVD op verschillende plaatsen in bescherming: niet altijd mocht de RVD naar buiten treden, soms was de RVD niet op de hoogte, soms nam zij plaatsvervangend de klappen waar die eigenlijk vorstelijke hoofden hadden moeten treffen. Interessant zijn natuurlijk de beschrijvingen van de bekende affaires rond gebedsgenezers Greet Hofmans, de huwelijken

van Irene en Beatrix en de Lockheed-affaire, waarover veel al bekend was. Andere voorvallen zijn nieuw. Zo krijgt Van der Voet in 1983 opdracht de Amerikaanse presidentskandidaat Jesse Jackson op te sporen. Na een bezoek aan de koningin heeft de Amerikaan aan de pers verteld dat Hare Majesteit geen voorstander is van plaatsing van kruisraketten. Den Haag is te klein, want een koningin vindt niets, tenzij privé. De RVD-directeur vindt Jackson in beschonken toestand in het Amsterdamse Okura-hotel en de volgende dag trekt deze zijn verklaring in.

Dat Wagenaars boek leest als een trein heeft natuurlijk alles met dergelijke passages te maken, al is niet alles zo spannend. De ontwikkelingen in het vak, de aandacht voor de perswisselingen op de departementen en de afspraken in de Voorlichtingsraad, ze komen even uitvoerig aan bod als het Nieuw-Guineabeleid van De Quay, de morfineverslaving van mannetjesmaker Ben Korsten en de roemruchte formatie van 1977.

In het laatste hoofdstuk komt Wagenaar met een aantal kritische opmerkingen over de driehoeksverhouding tussen voorlichting, journalistiek en politiek. Wagenaar haalt de term 'politiek-publicitair complex' (Vis, 1974) nog maar weer eens van stal om de al te innige verstrengeling van de partijen te hekelen. Ook betreurt ze dat 'de instrumentele inzet van openbaarheid, vooral als legitimatiefunctie, sterk is toegenomen ten opzichte van openbaarheid als rechtsbeginsel' en in de tweede plaats dat het niet gelukt is 'bovengrenzen' voor die instrumentele openbaarheid te formuleren. Over wat mag en niet mag bestaan rekbare opvattingen, wat onlangs weer bleek in de commotie rond het publicitaire optreden van het Openbaar Ministerie in het Hakkelaarproces (1997). Jammer genoeg heeft Wagenaar nauwelijks oplossingen. Journalisten zouden eerder de rechter (WOB) kunnen inschakelen, politici zouden minder moeten lekken en meer open-

lijk moeten politiseren. Het zijn wat krachteloze aanbevelingen. Zijn er meer kritiekpunten te formuleren? Haar boek maakt je nieuwsgierig naar de vormgeving van de openbaarheid in andere landen. Is die openheid nu inderdaad zo uniek voor Nederland zoals Wagenaar in haar inleiding beweert? Dit boek levert daarvoor in elk geval geen bewijs. Een tweede punt is misschien het feit dat Wagenaar zwaar leunt op de herinneringen van hoofdrolspelers als de oud-directeuren voorlichting Van der Voet en Van der Wiel en de politici die ze dienden, De Jong, Biesheuvel, Van Agt en Lubbers. Uiteraard zijn dat herinneringen met een belang. Soms – derde punt – is het perspectief te intern gericht, vliegen de ministerraadnotulen of vergaderingen van de Voorlichtingsraad je om de oren, terwijl je wat meer zou willen horen over de grotere maatschappelijke veranderingen als Vietnam, opkomst van de popmuziek, het studentenprotest, die het klimaat tekenden waarin de roep om meer openbaarheid opkwam.

De kritiek neemt niet weg dat Marja Wagenaar een schitterend boek heeft geschreven over een belangrijk facet van de naoorlogse geschiedenis. Je zou willen dat er meer van zulke dissertaties geschreven werden.

1 Stuurman des konings, *de Volkskrant*, 7 oktober 1995.

Joost Eskes, HEAO-Communicatie, Hanze Hogeschool/Hogeschool van Groningen

Ruud Overdijk (1997)

De mythe van de elektronische snelweg

Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever
ISBN 90 757 2792 5; prijs f 29,50/Bfr. 600,
128 pagina's

In 1948 kreeg de top van Philips in Eindhoven een telegram van een medewerker in de Verenigde Staten met het drin-

gende verzoek alles op alles te zetten om televisie van de grond te krijgen. Alleen dan zou Philips de concurrentie voor kunnen blijven. Anton Philips liet zich dat geen twee keer zeggen en nodigde de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen bij zich thuis uit, zette hem voor de televisie, spoedde zich naar de eigen Philips-studio en sprak de minister aldus rechtstreeks toe: 'Wij mogen geen ogenblik wachten om televisie ook in Nederland ingang te doen vinden, opdat wij onze toestellen kunnen gaan testen'. Of dit staaltje verkoopkunst de doorslag gaf is onbekend, feit is dat de Eindhovense onderneming nog dat jaar vergunning kreeg voor haar Philips Elektronische Televisie, met programma's die, anders dan het acroniem suggereert, gewaardeerd werden. Overigens zou het nog tien jaar duren voordat televisie echt doorbrak, daar waren onder andere voetbalwedstrijden tussen België en Nederland voor nodig.

Waarom dit verhaal verteld? Omdat er zo'n prachtige vergelijking mogelijk is met de elektronische snelweg die, volgens sommige 'zieners', ons leven zo diepgaand zal gaan veranderen of al heeft veranderd. Want de techniek die televisie mogelijk maakte ontsprong in de jaren tachtig van de vorige eeuw aan de geest van de Duitser Paul Nipkow, het woord 'televisie' stamt uit 1903 en de eerste tv-uitzendingen in ons land vonden plaats in de jaren dertig (o.a. Wim Kan en Corry Vonk in een tv-demonstratie). Maar het ontbrak nog aan inzicht in de toepassingsmogelijkheden. Philips geloofde lange tijd niet in het medium, politici bleven tot na de oorlog uiterst wantrouwig. De dingen veranderden pas toen in 1947 50.000 televisietoestellen per maand werden verkocht in de VS. Dat was het moment waarop Eindhoven gealarmeerd raakte. Techniek alleen, zo moet de conclusie luiden, brengt geen veranderingen, daar is veel meer voor nodig – geloof in zo'n medium, inzicht in nieuwe mogelijkheden, tijd en volgens Henry Beunders,

aan wie ik het bovenstaande ontleen, ook een krachtige lobby.

In het boekje *De mythe van de elektronische snelweg* beschrijft Ruud Overdijk de huidige inspanningen om de elektronische snelweg van de grond te krijgen. Zijn belangrijkste stelling, eigenlijk al onder woorden gebracht door Jens Arnbak in het voorwoord en volledig in overeenstemming met de opvatting van Beunders, is dat technologie niet genoeg is, het gaat altijd om de vraag wat mensen met zo'n technologie aanvaarden. Geen technologisch determinisme dus. Overdijk werkt zijn thema in vijf hoofdstukken uit. In een eerste hoofdstuk beschrijft hij de opkomst van de informatie-maatschappij en het begrip elektronische snelweg, dan de veranderingen in het bedrijfsleven als gevolg van de automatisering en de opkomst van netwerken. Het derde hoofdstuk is gewijd aan de geschiedenis van de telecommunicatie en de verschillende, respectievelijk private en publieke beheersvormen. Dan volgt een hoofdstuk over de opkomst van de massamedia en het laatste hoofdstuk bestaat uit een toekomst-bespiegeling. Volgens Overdijk moet die digitale snelweg het vooral hebben van de zakelijke en maatschappelijke markt en veel minder van de grillige consument.

Doel van het boekje is achtergrondinformatie te geven over de discussie rond elektronische snelwegen en de hype wat te nuanceren. In die bescheiden doelstelling mag de schrijver dan wel geslaagd zijn, toch ben ik om eerlijk te zijn teleurgesteld in dit boekje. Misschien wel omdat de titel verwachtingen wekt die niet worden waargemaakt. De belangrijkste mythes rond die snelweg – telewerken, teleleren, teledemocratie, een ongeremde toegang tot informatie e.d. – komen niet of nauwelijks aan de orde. Wel de mythe van – zie titel! – de elektronische snelweg. Zo'n uniforme snelweg is er niet en komt er de eerste decennia niet. Glasvezel tot aan de huisdeur is onrealistisch, te duur en zonder het ontwikkelen van voldoende diensten als een schot in

het donker, als het aanleggen van een 'achtbaansweg naar Lutjebroek', zoals Overdijk het zelf formuleert. Hij kant zich hier tegen Maurice de Hond. Maar is dat stukje mythologie nu wel zo interessant? Veel boeiender is de vraag naar de sociale en economische gevolgen van de opkomst van internet en elektronische snelwegen. Trouwens, de elektronische snelweg is maar een metafoor.

Teleurgesteld ook, en dat in de tweede plaats, over het historische gedeelte. Dat is niet nieuw. Zo is de geschiedenis van de telefonie en van de media onlangs nog uitvoerig beschreven in het boek *Toeval of noodzaak: geschiedenis van de overheidsbemoeienis met de informatievoorziening*, een uitgave van het Rathenau-instituut in het kader van de Fatima-reeks. Erger nog, Overdijk doet er te weinig mee, het verleden figureert voornamelijk als interessante achtergrond, in de trant van 'In Warffum werd in 1963 de laatste handbediende telefooncentrale geautomatiseerd'. Interessant, maar voor het hoofdonderwerp nauwelijks relevant. Ander minpunt: het is hier en daar verouderd: Sport Zeven bestaat niet meer, het Franse Minitel is nu op sterven na dood, Philips heeft zijn Amsterdamse kabelnet al weer verkocht. De conclusie is vlak: geen revolutie, maar evolutie. Een register ontbreekt en om de lijst dan ook maar vol te maken, bij een tweede lezing valt mijn exemplaar uit elkaar.

Al met al lijkt het boek te veel op een moe-tje, auteur en uitgever besloten in een laat stadium – zo blijkt ook wat verhuld uit de inleiding – de formule van het boek om te gooien. Dat heeft het boek niet kunnen redden. Dat is te meer jammer omdat het onderwerp – welke keuzes maken we bij de totstandkoming van een nieuw communicatiemedium – belangrijk is. Televisie kwam in handen van de radio-omroepen, de overheid hield afstand en de consument kon maar langzaam over de streep worden getrokken. Het medium moest door alle partijen ontdekt worden. Dat kostte tijd. Anno

1997 lijkt de overheid steeds minder bereid de publieke omroep te beschermen. Er valt kortom wat te kiezen en er wordt gekozen. Bij de inrichting van de elektronische snelweg en de discussie over internet is het niet anders. Ook daar gaat het om keuzen. Al valt bij een vergelijking tussen televisie en digitale snelweg wel één groot verschil op: juist de overheid – Al Gore en Bill Clinton voorop en in hun kielzog Wijers en Kohnstamm – is met zijn ronkende plannen mede-schepper van die – creatieve – mythe.

- 1 Henri Beunders (1992). Media en sociaal-culturele verandering: televisie als voorbeeld. In H. Kleijer, A. Knotter & F. van Vree (red.), *Tekens en teksten: cultuur, communicatie en maatschappelijke veranderingen vanaf de late middeleeuwen* (pp. 223-234). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Joost Eskes, HEAO-Communicatie, Hanze-hogeschool/Hogeschool van Groningen

Piet Bakker & Otto Scholten (1997)
**Communicatiekaart van
Nederland**

Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum
ISBN 90 313 2421 3; prijs f 42,50/Bfr. 850,
249 pagina's

Met *Communicatiekaart van Nederland* heeft uitgeverij Bohn Stafleu Van Loghum een uiterst verkoopbaar product op de markt gebracht. De uitgave die Bakker en Scholten met medewerking van twee voormalige studenten – Sabine van den Oetelaar en Nick Rood – hebben samengesteld, bevat een schat aan praktische en nuttige informatie over de belangrijkste media en communicatieprofessies in Nederland. Het boek is aan de ene kant te vergelijken met *Media-atlas van Nederland* van Piet Verschuren en Reini Memelink uit 1989 en anderzijds met de alom bekende reeks onder redactie van Jo Bardoel en Jan Bierhoff bij Wolters-Noordhoff, meer in het bijzonder het deel *Media, feiten, structuren* dat in-

middels aan de negende editie toe is. Toch zijn de verschillen met deze twee boeken belangrijker dan de overeenkomsten. De *Media-atlas* is een poging een beschrijving en verklaring te geven van de structuur van (gemeentelijke) medialandschappen op basis van veel cijfermateriaal en uitvoerige analyses. Het boek is een bestandsopname uit 1987 en bevat noch een algemeen beleidskader, noch een overzicht van de historische ontwikkeling van media. *Media, feiten, structuren* richt zich meer op – veelal – de recente ontwikkelingen bij de belangrijkste media in Nederland, maar heeft weinig te bieden voor iemand die op zoek is naar cijfermateriaal en feiten.

Communicatiekaart van Nederland is eigenlijk een combinatie van beide: de belangrijkste feitelijkheden en het meest nuttige cijfermateriaal over het aanbod, het gebruik, de organisatie van en de wet- en regelgeving die betrekking heeft op media en communicatieprofessies worden overzichtelijk gepresenteerd en geplaatst tegen een beschrijving van de historische ontwikkeling en maatschappelijke betekenis van de media en de professies. Daarbij zijn de auteurs zeker niet uitzittend te werk gegaan, maar hebben zich veeleer laten leiden door de vraag: wat moet iemand die communicatie (wetenschap) studeert of werkzaam is in het communicatievak in ieder geval weten over de media en aanverwante zaken? Als leerboek is deze uitgave dan ook zeker geslaagd. Ook de manier waarop het boek is ingedeeld draagt bij aan de hanteerbaarheid ervan; door de student en de docent – en hier spreek ik inmiddels uit eigen ervaring.

Het boek valt uiteen in drie delen: 'print-media', 'audiovisuele media' en 'enkele belangrijke werkvelden van communicatie'. Het eerste deel omvat de hoofdstukken 'kranten', 'tijdschriften' en 'boeken', terwijl in het tweede deel achtereenvolgens aandacht wordt besteed aan 'radio', 'televisie', 'film en bioscoop', 'beeld- en geluidsdragers' en 'telecommunicatie'. Alle

hoofdstukken zijn volgens een vast stramien opgebouwd en beslaan gemiddeld zo'n 20 pagina's. Eerst wordt stilgestaan bij de geschiedenis (na 1945) van het betreffende mediumtype, gevolgd door paragrafen over de aanbodzijde, het publiek, brancheorganisaties, wet- en regelgeving en (toekomstige) ontwikkelingen. Het derde deel wordt gevormd door de onderdelen 'reclame', 'public relations, voorlichting en interne communicatie' en 'journalistiek', waarbij de hoofdstukken een enigszins andere opzet hebben. De tekst is uiterst toegankelijk en levert voor de student in het hoger onderwijs nauwelijks moeilijkheden op. Er is wel een 'maar': in een dergelijk boek zou je een trefwoordenregister verwachten. Het ontbreken daarvan is voor iemand die snel even iets op wil zoeken een gemis. Voor de student die het boek van voor naar achter door moet nemen, levert het nauwelijks een probleem op omdat aan het begin van ieder hoofdstuk een soort leeswijzer gegeven wordt. Echter bij zaken die betrekking hebben op meer dan één mediumtype is het soms even zoeken. Omroepbladen worden behandeld in het hoofdstuk over tijdschriften en kabelkranten komen aan de orde bij televisie. Op zich logische keuzes, maar een andere keuze is even legitiem. Ook met betrekking tot de thema's en ontwikkelingen die verder reiken dan één mediumtypen is het soms even zoeken naar de informatie. Een voorbeeld: persconcentratie wordt in het hoofdstuk over kranten behandeld, dat is logisch. Maar, 'media crossownership' als term ben ik daar niet tegengekomen. Nog een voorbeeld: in het hoofdstuk over televisie wordt wel aangestipt dat VNU mede-eigenaar is van RTL 4 SA en daarmee participeert in de Holland Media Groep, maar verder wordt dit niet uitgewerkt. De ontwikkelingen in de mediawereld zijn zo veelomvattend dat een hoofdstuk of paragraaf waar een systematisch overzicht zou worden gegeven van machtsrelaties en eigendomsverhoudingen snel achterhaald zal zijn, maar toch zou het

niet misstaan.

Een dergelijke tekst vergt echter enig grafisch werk omdat niet alle gegevens even makkelijk en openbaar toegankelijk zijn. En daarmee kom ik bij het enige werkelijke punt van kritiek dat ik heb op het boek. De auteurs hebben zich voor de samenstelling van de overzichten, tabellen en staten gebaseerd op makkelijk toegankelijk bronnenmateriaal, zoals van Cebuco, NOS/KLO, NVPI, KVB, NFC en SummoScanner. Dat spaart werk, maar het zorgt er ook voor dat van sommige media nauwelijks (recente) cijfers gepresenteerd worden of dat er überhaupt (te) weinig feitelijkheden worden gepresenteerd. Bovendien heeft het er toe geleid dat het boek geen bestandsopname van een bepaald jaar, bijvoorbeeld 1996, is. Zo stammen de gegevens over huis-aan-huisbladen uit een artikel van Bakker in *Massacommunicatie* uit 1993, zijn de meeste gegevens over video afkomstig uit 1995, komen de meeste cijfers over dag- en nieuwsbladen uit 1996 en werpt het constante onderzoek van NOS/KLO haar vruchten af omdat de omroepgegevens grotendeels betrekking hebben op 1997. Natuurlijk, wanneer je een dergelijk boek samenstelt moet je ten dele roeien met de riemen die je hebt en moet je keuzes maken. Maar ik kan me niet voorstellen dat enig navragen geen recentere cijfers over het aanbod van kabelkranten oplevert dan de huidige gegevens uit 1994, om nog maar een voorbeeld te noemen.

Van sommige mediumtypen zijn de (aanbod)gegevens moeilijk te verkrijgen. Wellicht kunnen de auteurs bij herdruk van het boek, wanneer ze toch de gegevens moeten verversen, wat meer aandacht besteden aan het (laten) achterhalen van de moeilijker toegankelijke gegevens.

Dát het boek herdrukt wordt is welhaast zeker. Het is een boek met een beperkte levensduur. De mediawereld en het communicatievak zijn dynamische sectoren. Bij het afdrucken van gegevens kunnen ze al achterhaald zijn. Voor je het weet zijn tv-pro-

gramma's die je als voorbeeld noemt verdwenen (*Over de Rooie*), is een radiostation opgehouden te bestaan (Radio London, Kikker Radio) of zijn de reclameregels gewijzigd (bijv. het beperkt toestaan van vergelijkende reclame). Iedere twee à drie jaar een nieuwe editie lijkt mij wenselijk. Of dat haalbaar is, is ook afhankelijk van de verkoop van het boek. Aan het boek zelf zal dat niet liggen. Het is een prima hanteerbaar en bruikbaar boek, waar ik als docent al veel plezier van heb gehad. Persoonlijk zou dat plezier groter zijn geweest als *Communicatiekaart van Nederland* ook daadwerkelijk kaartjes zou bevatten over o.a. de spreiding van regionale dagbladen, edities van regionale omroepen, spreiding van lokale en streekomroepen, gemeenten met aantallen bioscoopzalen, aanwezigheid van kabelkranten, eigendomsverhoudingen van krantenuitgevers en een overzicht van regio's met concurrentie tussen regionale dagbladen. Wellicht iets voor een nieuwe editie?

Coen van der Linden, School voor Communicatie & Management, Hogeschool van Utrecht

Jan de Ridder & Karin Seisveld (red.) (1996)
De kwaliteit van communicatie in organisaties

Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever
ISBN 90 757 2712 7; prijs f 39,50/Bfr.790;
125 pagina's

Het jaarlijkse (?) congres *Sommatie* van de Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie (VSOM) ging in 1995 over het thema 'Kwaliteit van communicatie in organisaties'. Een belangrijk aandachtspunt, zowel in het bedrijfsleven als in de wetenschap. Een aantal van de op het congres gehouden inleidingen en gepresenteerde papers is in dit boek bijeengebracht. De artikelen zijn afkomstig uit de wetenschap en de praktijk en benaderen

het thema vanuit een eigen invalshoek, waarbij allerlei aspecten van interne communicatie aan de orde komen. Voor de insider is de informatie snel op te nemen. Wetenschappelijke inzichten, theorievorming, onderzoek en praktische tips maken het boek waardevol. Verschillende opvattingen van interne communicatie komen aan bod. Per saldo komt de invalshoek 'interne communicatie als managementinstrument' het meest aan de orde. De contingentietheorie en het gedachtegoed van Mintzberg komen veelvuldig voor teneinde een inkleuring te geven aan de communicatie in organisaties.

Het is een vrij compleet boek, er zijn veel aanknopingspunten voor het overdenken van de eigen interne communicatie en het in kaart brengen daarvan. Elk hoofdstuk is een verrijking ten opzichte van het vorige. Een ander pluspunt is de geleidelijke overgang naar het praktische gedeelte. Natuurlijk mist er wel iets. Aspecten als 'hoe maak je verbindingen met de interne organisatie en de interne communicatie?' en 'hoe kun je interne organisatie-audits en interne communicatie-audits met elkaar verbinden?' komen niet aan de orde. Daarvoor is in de eerste plaats nodig dat de interne organisatievariabelen benoemd worden. Omdat hier het thema 'Kwaliteit van communicatie in organisaties' centraal staat, zou het model zoals ontwikkeld door de European Foundation for Quality Management (EFQM) gebruikt kunnen worden. In dit basismodel wordt een aantal organisatieontwikkelingen gekoppeld aan kwaliteit. Elk stadium stelt zijn eisen aan de verschillende (interne) variabelen en daarmee ook aan de (interne) communicatie. Zo is stadium 1 van de organisatieontwikkeling sterk gericht op continue verbetering en interactie met de omgeving. Het laat zich raden dat dit gevolgen heeft voor de interne communicatie en de kwaliteit ervan. De in het boek gekozen benadering van 'organisationele openbaarheid' (Van Putte & Evers) zou dan nog beter uit de

verf komen en aan importantie winnen.

Wat mager is de uitwerking over cultuur, daar waar ingegaan wordt op de organisatiepraktijken (Hofstede). De praktijken hebben bijvoorbeeld een adaptieve (indicatoren: missie en strategie, doelen, middelen, meting, correctie) en een integratieve (indicatoren: gemeenschappelijke taal, groepsgrenzen, invloed en status, intimiteit, straffen en belonen) kant. Het beschrijven van deze indicatoren geeft een indruk over de organisatiepraktijken. Ook hier ligt de relatie met de interne communicatie voor de hand. Vanuit de in dit boek geschreven artikelen zou een uitstapje naar de organisatie-antropologie verantwoord geweest zijn.

Het boek is goed te gebruiken als achtergrondmateriaal, het geeft nieuwe impulsen om de ontwikkelingen op het gebied van de kwaliteit van communicatie in organisaties verder te ontwikkelen. Dit type boek verdient een reflectief kader in de zin dat het zichtbaar maakt wat de discussie over kwaliteit van communicatie in organisaties met deze artikelen in opgeschoten, waar mogelijk nog andere relaties liggen, welke aspecten nader voor het voetlicht zouden moeten komen en waar verder gezocht moet worden om de kwaliteit van communicatie in organisaties nog beter in kaart te brengen. Elk boek dat na een congres uitgegeven wordt zou daarmee aan kracht kunnen winnen.

*Henk Lameijer, HEAO-Communicatie,
Hanzehogeschool/Hogeschool van Groningen*

Manfred Meyer (Ed.) (1997)

Educational television. 'What do people want?'

Luton: University of Luton Press/John Libbey Media

ISBN 1 86020 528 3; prijs £20,00;

300 pagina's

In april 1996 is onder auspiciën van het 'Internationales Zentralinstitut für das Jugend- und Bildungsfernsehen' (IZI) een conferentie gehouden waar verschillende omroepen en producenten educatieve televisieprogramma's presenteerden die (in ieder land) door een breed en algemeen publiek als leerzaam en interessant zijn ervaren. Naar aanleiding van verschillende voorbeeldprogramma's en uitvoerig publieksonderzoek is uitgebreid gediscussieerd over de manier waarop educatieve televisie tot stand komt, de manier waarop deze gepercipieerd wordt en de smaak en wensen van het publiek. Een neerslag van deze discussie treffen we aan in deze bundel. De meeste papers die gedurende de internationale conferentie gepresenteerd zijn, zijn opgenomen in het boek. Op deze wijze krijgt de lezer inzicht in de stand van zaken over educatieve televisie in diverse Europese landen, zoals Duitsland, Frankrijk, Denemarken, Finland, Italië en Nederland. Zo treffen we onder andere een bijdrage aan van Klaas Rodenburg (Teleac) over multimediale volwasseneneducatie, Ard Heuvelman (NOS/KLO) bespreekt het kijkgedrag bij edu-tv van het Nederlandse publiek en Markus Nikkel (RAI, Rome) geeft aan hoe het internet en andere nieuwe mediatoepassingen ingezet kunnen worden in het onderwijs op afstand. Andere bijdragen o.a. van Herbert Kubicek, Peter Diem, Naomi E. Sargant en Didier Lecat.

Daniel Muijs (1997)

Self, school and media. A longitudinal study of media use, self-concept, school achievement and peer relations among primary school children

Leuven: Departement Communicatiewetenschap, Katholieke Universiteit Leuven

ISBN 90 710 4712 1; prijs onbekend;

378 pagina's

In deze in eigen beheer uitgegeven lijvige dissertatie (promotor: Keith Roe) wordt het verband tussen mediagebruik, zelfbeeld, peer-relaties en schoolprestaties bestudeerd bij kinderen uit het lager onderwijs. Het eerste gedeelte omvat een theoretische studie naar de mogelijke relevante variabelen, waarbij ervan uitgegaan wordt dat mediagebruik als afhankelijke variabele beïnvloed wordt door schoolprestaties. In het tweede, empirische gedeelte worden de verschillende theorieën getest op een steekproef van zo'n duizend kinderen. De verkregen gegevens zijn via een scala aan statistische analysemethoden (waaronder correlatie, regressie, ANOVA en clusteranalyse) verwerkt. Vier groepen variabelen blijken mediagebruik te beïnvloeden: schoolprestaties, sociaal-psychologische factoren (zelfbeeld en peer-relaties), gender en omgevingsfactoren die met de thuissituatie samenhangen, zoals sociaal-economische status en het ouderlijk mediagebruik. De resultaten die in dit doctoraat gepresenteerd worden, ondersteunen tevens de theorie dat het verband tussen schoolprestaties en mediagebruik gemedieerd wordt door sociaal-psychologische factoren.

Aernout J. Nieuwenhuis (1997)

Over de grens van de uitingsvrijheid

Nijmegen: Ars Aequi Libri

ISBN 90 691 6253 9; prijs f 49,00/Bfr. 980;
398 pagina's

Wanneer mag de overheid uitlatingen wens de inhoud verbieden? Die vraag staat centraal in de grondrechtelijke studie van Nieuwenhuis. Er blijken verschillende antwoorden mogelijk te zijn wanneer gekeken wordt naar het (grond)recht en de wetsbepalingen over pornografie en racistische uitlatingen in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Nederland. In deze studie wordt een schat aan jurisprudentie en literatuur beschreven, geanalyseerd en van commentaar voorzien. Het comparatieve onderzoek naar de rechtvaardiging, reikwijdte en beperkingsgronden van de uitingsvrijheid maakt een analyse van het positieve recht mogelijk. Te meer omdat er een grondige verhandeling over het relevante Europese en internationale recht aan gekoppeld is.

Roel Puijk (Ed.) (1997)

Global spotlight on Lillehammer. How the world viewed Norway during the 1994 Winter Olympics

Luton: University of Luton Press/John Libbey Media

ISBN 1 86020 520 8; prijs £25,00;
285 pagina's

De Olympische Spelen worden door een miljoenenpubliek bekeken. De Olympische Winterspelen van Lillehammer konden in meer dan 120 landen bekeken worden en haalden in veel landen (uitermate) hoge kijkcijfers. Zo overtroffen de kijkcijfers van de Winterspelen bij CBS (Verenigde Staten) kijkrecords van alle voorgaande Zomer- en

Winterspelen. In *Global spotlight on Lillehammer* wordt beschreven en geanalyseerd hoe Noorwegen erin geslaagd is zichzelf te promoten gedurende en door middel van de Winterspelen. Bovendien wordt meer in het algemeen ingegaan op de relatie tussen sport, de media en hedendaagse cultuur. Werd in de verschillende landen Lillehammer met andere ogen bekeken? Is Noorwegen erin geslaagd een eenduidig, cultuur-onafhankelijk beeld van zichzelf te schetsen? Welke rol hebben de media in dit proces gespeeld? Verschillende onderzoekers uit Europa en de Verenigde Staten tackelen deze vragen: bijdragen van o.a. Laurant Danner, Joep Debeij, Mia Finrud Di Tota, Raymond Boyle, Nancy Morris en Kay Weaver.

Dave Rushton (1997)

Creating local television. Local and community television under the Restricted Services Licence

Sheffield/Luton/Edinburgh: Community Radio Association/University of Luton Press/John Libbey Media/Institute of Local Television

ISBN 1 899405 01 1; prijs £9,95; 96 pagina's

In dit boek beschrijft Rushton dat je lokale televisie als het laatste grote avontuur kunt zien, zeker nu in het Verenigd Koninkrijk de Restricted Services Licence de (multi-mediale) mogelijkheden voor kleinschalige omroep verruimt. *Creating local television* geeft een overzicht van de belangrijkste Britse wet- en regelgeving. Bovendien wordt uitvoerig ingegaan op de nieuwe mediatoepassingen die kleinschalige (lokale) omroepen in het Verenigd Koninkrijk aan het ontdekken zijn. Publieke lokale informatiesystemen in de vorm van kabelkrant, interactieve teletekst en interactieve audiotoeepassingen schieten uit de grond, al dan niet in combinatie en parallel met lokale televisie-uitzendingen.

Stichting Film en Wetenschap (1997)

Jaarboek 1996

Amsterdam: Stichting Film en Wetenschap
ISBN 90 702 2429 1; prijs f 10,00/Bfr. 200;
137 pagina's

Het laatste jaarboek onder auspiciën van de Stichting Film en Wetenschap. Per 1 januari 1997 is de stichting gefuseerd met de Stichting Audiovisueel Archief Centrum (AVAC), het Omroepmuseum en het Filmarchief van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD). Deze bundel lijkt een weerslag van de bredere opzet van studie en archivering van media(historie) in Nederland. Zo is er een bijdrage opgenomen van de antropoloog Eddy Appels over de films van pater Simon Buis SVD die gezien kan worden als een belangrijke exponent van de missiefilm (met name in voormalig Nederlands-Indië). Paul Koedijk levert een bijdrage over het spanningsveld tussen pers en om-

roep wat betreft de (radio)nieuwsverslaggeving. Hij concludeert dat de publieke omroep de 'strijd' gewonnen heeft nu de NOS de nieuwsverzorging op de radio van het ANP overgenomen heeft, echter het prestige (en de kwaliteit?) van het nationale persbureau is van een zo hoog niveau, zodat de publieke omroep niet buiten haar diensten kan. De turbulente geschiedenis van de Nederlandse Onderwijs Film (NOF) in de jaren veertig wordt door Bert Hogenkamp beschreven. De auteur wijst er op dat de NOF-films belangrijk archiefmateriaal vormen voor de geschiedenis van de bezetting en de wederopbouw in Nederland. In de laatste bijdrage vraagt Susan Top zich af wat het bestaansrecht is van de Zendtijd voor Politieke Partijen. De historische achtergronden van de heersende wettelijke bepalingen worden bekeken, extrapolierend in een beschouwing over de mogelijke uitsluiting van partijen die zich racistisch uitlaten gedurende de uitzendingen en de algehele afschaffing van deze politieke propaganda.

Verhuisbericht

Het redactieadres van *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap* is gewijzigd.

Voor het inzenden van kopij, recensie-exemplaren van boeken en rapporten, bijdragen voor de rubriek Mededelingen, correspondentie met de redactie, vragen en opmerkingen kunt u gebruikmaken van het volgende adres, telefoonnummer, faxnummer en e-mail-adres.

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap
t.a.v. Coen van der Linden

Plantage 140, 3551 DK Utrecht

Telefoon: (+31) (0)30 246 85 17 / (+31) (0)30 219 34 07

Fax: (+31) (0)30 246 85 18

E-mail: lindo@wxs.nl

De oude (e-mail)adressen, telefoon- en faxnummers in Nijmegen, Groningen, Houwerzijl en Leens komen hiermee te vervallen.

Gelieve voor **redactionele** aangelegenheden geen gebruik te maken van het adres van uitgever Bohn Stafleu Van Loghum (Postbus 246, 3990 GA) te Houten.

Vereniging voor Studie en Onderzoek van Massacommunicatie Dutch Society for Communication and Mediastudies

Bestuur

prof. dr. J. Groebel (vz.), drs. P. Bakker, dr. J. Bosman, drs. F. Hartkamp, drs. P. Hendricks,
drs. A. Mol

Activiteiten

De vereniging vertegenwoordigt het communicatie- en mediaonderzoek in Nederland. We werken samen met soortgelijke organisaties in andere landen en wisselen informatie en ideeën uit.

Onder meer door het organiseren van het jaarlijkse congres 'SOMMATIE' proberen wij de wetenschappelijke kennis in ons vakgebied te vergroten.

Naast het congres worden per jaar drie programmabijeenkomsten georganiseerd over diverse onderwerpen. Hoofddoel van de bijeenkomsten is het uitwisselen van informatie. Maar deze bijeenkomsten bieden ook de gelegenheid om vakgenoten op een meer informele wijze de ontmoeten.

Rond belangrijke actuele onderwerpen, zoals 'public relations' en 'onderwijs' zijn afzonderlijke werkgroepen opgericht die eigen activiteiten organiseren.

Lidmaatschap

Iedereen die zich bezighoudt met communicatie- en mediaonderzoek of werkzaam is op gerelateerde terreinen is welkom als lid.

Onze leden zijn werkzaam bij universiteiten, hogescholen, overheid en bedrijfsleven.

Leden krijgen een gratis abonnement op *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*.

De jaarlijkse contributie bedraagt f 195,00. Voor studenten, AIO's en OIO's geldt een tarief van f 95,00.

Meer informatie

Voor meer informatie over de vereniging of op stapel staande activiteiten kan contact opgenomen worden met:

Marie-José Martens, Postbus 15051, 1001 MB Amsterdam,
tel. +20 627 89 49, fax +20 627 03 22.

Alexander Pleijter, Eric Willemsen & Liesbeth Hermans

The definition power of journalists. A case study of the way regional newspaper journalists use information sources

---

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap,
281-303

Journalists construct in their news reports social reality. They do so on the basis of information they get from sources. This study explores the methods regional newspaper journalists in The Netherlands employ when using information sources. It turns out that the organisation of news gathering and the professional opinions of the journalists are responsible for the important role socially acknowledged organisations and institutions (e.g. police and local authorities) play as information source. As a result these organisations and institutions play a rather decisive – reality defining – role in the process of news production.

Titus Ensink

The relationship between text and picture in television documentaries. The case of the Dutch tv-programme Reporter of April 8, 1994, about a leading Dutch politician being on the board of a suspect company

---

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap,
304-325

A documentary program broadcast on Dutch television on April 8, 1994, reported that a rather unknown financial company was suspected of tax fraud. Elco Brinkman, leader of the then largest Dutch political party CDA, was member of the board of this company. Although it was explicitly stated

that Brinkman was not suspected to have played any role in the suspected fraud, the total program (i.e. the impact of its sounds, and its picture-sequences, on its verbal part) has a strong suggestion of Brinkman being involved in criminal activities. In this paper, a detailed analysis is presented of the techniques which evoke this suggestion. These techniques are: the mise en scene of pictures within a documentary context, the association by means of pictures whereas the verbal part is neutral, and the cutting of interview fragments into new verbal sequences.

Mijke van Diemen, Connie de Boer & Aart Velthuis

Personal information goals and media-impact on risk judgments

---

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap,
326-337

The impersonal impact hypothesis suggests that mass media information can only exert influence on societal level risk judgments, but not on personal level risk judgments (people's beliefs about risks in their personal lives). However, recent studies show that in specific circumstances – in the case of 'vivid' and 'self-relevant' information – personal level risk judgments can be affected by media information. According to the media system dependency theory people use media in order to achieve their information goals, which can be subdivided in goals on a personal and social level. Combination of the two theoretical views leads to the hypothesis that the impact of mass media information on both societal and personal level judgments is dependent on the nature of the information goal that directs someone's media use. The results of the experimental study, presented in this article, show that the subjects who are trying to achieve personal information goals are affected in their personal level risk judgements whereas the judgements of subjects who are trying to achieve a social information goal are not affected.

Jaarindex 1997, jaargang 25

Artikelen

- Arnold Bakker & Bob Fennis*
Irritante reclame kan de effectiviteit van een volgende reclamespot ondermijnen 17
- Wim Bekkers*
Radio in het digitale tijdperk. Trends en ontwikkelingen 167
- Jos Bouveroux*
Het radiolandschap in Vlaanderen. Enige gezichtspunten van een beleidsmaker 161
- Tomas Coppens, Leen d'Haenens & Frieda Saeys*
De begrijpelijkheid van het nieuwsbulletin op de BRTN-radio. Kwantitatief en kwalitatief onderzocht 202
- Mijke van Diemen, Connie de Boer & Aart Velthuisen*
Informatiedoelen en media-impact op risico-oordelen 326
- Jan van Dijk*
Multimedia en communicatiewetenschap. Een bespreking van drie recente boeken over multimedia 50
- Titus Ensink*
De verhouding tussen tekst en beeld in televisiedocumentaires. Het *Reporter*-programma van 8 april 1994 over het Arscop-commissariaat van Elco Brinkman 304
- Piet Hemminga*
De realisatie van regionale publieke televisie in Friesland. Een beleidswetenschappelijke analyse 33
- Hans Hoeken & Jan Renkema*
Negatief in het nieuws. Een experimenteel onderzoek naar de invloed van negatieve publiciteit op het bedrijfsimago 98
- Hans Hoeken & Michel Westbeek*
Het persbericht en de journalist 3
- Frank Huysmans, Jan Lammers & Fred Wester*
Radioluistertijd. Dagboekmeting, 'yesterday'-meting en directe schattingen vergeleken 253
- Erik Meijer*
Audiofonisch onderzoek naar muziekvoorkeuren. Een inventarisatie van mogelijkheden en moeilijkheden 243

<i>Allerd Peeters, Annelies Bokma & Clemens van Merwijk</i> Nieuws op Radio 3. Effecten van aanpassingen van de vormgeving	224
<i>Alexander Pleijter, Eric Willemsen & Liesbeth Hermans</i> De definitiemacht van journalisten. Een casestudy naar de wijze waarop regionale dagbladjournalisten met informatiebronnen omgaan	281
<i>Bas van den Putte & Arnoud Lensen</i> Het wegzappen van brievenbusreclame. Achtergronden van het gebruik van de anti-reclamesticker	81
<i>Paul Rutten, Sven Maltha & Auke van Stralen</i> De Nederlandse commerciële radio en de strijd om de ether	175
<i>Patti Valkenburg & Sandy de Roos</i> Het effect van televisieopvoeding op de kennis en attitudes van kinderen ten aanzien van opera	116
<i>Henk Westerik, Gerrit van der Rijt & Ed Hollander</i> De doorgifte van gezondheidsvoorlichtingsprogramma's door lokale televisiestations. Een onderzoek naar determinanten	129
Recensies	
<i>Irene Costera Meijer</i> Jib Fowles (1996). <i>Advertising and popular culture</i>	140
<i>Joost Eskes</i> Chiel Galjaard (1997). <i>Overheidscommunicatie. De binnenkant van het vak</i>	139
<i>Joost Eskes</i> Marja Wagenaar (1997). <i>De Rijksvoorlichtingsdienst. Geheimhouden, toedekken en openbaren</i>	339
<i>Joost Eskes</i> Ruud Overdijk (1997). <i>De mythe van de elektronische snelweg</i>	342
<i>Guido Fauconnier</i> Adriaan Olsthoorn (1997). <i>Cultuur en communicatie. een verkenning naar de samenhang tussen bedrijfscultuur en communicatiebeleid</i>	338
<i>Jan Kleinnijenhuis</i> Hans Hoeken (1996). <i>The design of persuasive texts. Effects of content, structure and style on attitude information</i>	63
<i>Henk Lameijer</i> Jan de Ridder & Karin Seisveld (1996). <i>De kwaliteit van communicatie in organisaties</i>	346
<i>Joris van de Leur</i> Arie den Boon & Peter Neijens (red.) (1996). <i>Media en reclame</i>	68

<i>Coen van der Linden</i>	
Jan van Dijk (1997). <i>Nieuwe media en politiek. Informatie- en communicatietechnologie voor burgers, politici en ambtenaren</i>	143
<i>Coen van der Linden</i>	
Piet Bakker & Otto Scholten (1997). <i>Communicatiekaart van Nederland</i>	344
<i>Rob R. Meijer</i>	
Harry Hüttner, Karsten Renckstorf & Fred Wester (red.) (1995). <i>Onderzoekstypen in de communicatiewetenschap</i>	64
<i>Daniel Muijs</i>	
Tannis M. MacBeth (Ed.) (1996). <i>Tuning into young viewers. Social science perspectives on television</i>	62
<i>Karin Raeymaeckers</i>	
Huub Evers, Anita van Hoof, Toon Rennen, Stefan Ruß-Mohl, James Stappers & Tom Wentink (1996). <i>Krant en kwaliteit. Verkenningen rond de onderzoekbaarheid van journalistiek</i>	60
<i>Heidi Vandebosch</i>	
Adrea Milwood Hargrave (1996). <i>The scheduling game. Audience attitudes to broadcast scheduling. Annual Review 1995</i>	56
<i>Fred Wester</i>	
Eric Kats (1996). <i>Metaforen en methodologieën. Ontwikkelingen in praktijkgericht onderzoek</i>	58

Gesignaleerd

Bedrijfsfonds voor de Pers (1996). <i>Het bedreigde debat?! Deel 2. Verslag van een werkconferentie</i>	72
Arthur Asa Berger (1996). <i>Narratives in popular culture, media and every day life</i>	72
Paul Cobley (Ed.) (1996). <i>Communication theory reader</i>	73
James W. Dearing & Everett M. Rogers (1996). <i>Agenda-setting</i>	146
John Dickie (1997). <i>The boys on the Bongo bus. The media and traveling diplomacy</i>	146
Don M. Flourney & Robert K. Stewart (1997). <i>CNN. Making news in the global market</i>	147
David Gauntlett (1997). <i>Video critical. Children, the environment and media power</i>	147
Peter Golding & Phil Harris (Eds.) (1997). <i>Beyond cultural imperialism. Globalization, communication and the new international order</i>	148
Leen d'Haenens & Frieda Saeyns (red.) (1996). <i>Media en multiculturalisme in Vlaanderen</i>	73
Annette Hill (1997). <i>Shocking entertainment. Viewer response to violent movies</i>	148
Willem Hulsink (1996). <i>Do nations matter in a globalising industry? The restructuring of telecommunications governance regimes in France, the Netherlands and the United Kingdom (1980-1994)</i>	149
Joost Kist (1996). <i>Bibliodynamica. Slaag- en faalkansen bij innovatie van informerende systemen, in het bijzonder in het uitgeversbedrijf</i>	149
N. Kussendragers & M. Meulenberg (1996). <i>African journalism in transition</i>	74
Paul Messaris (1997). <i>Visual persuasion. The role of images in advertising</i>	150

Manfred Meyer (Ed.) (1997). <i>Educational television. 'What do people want?'</i>	348
Marian Meyers (1997). <i>News coverage of violence against women. Engendering blame</i>	150
Daniel Muijs (1997). <i>Self, school and media. A longitudinal study of media use, self-concept, school achievement and peer relations among primary school children</i>	348
Aernout J. Nieuwenhuis (1997). <i>Over de grens van de uitingsvrijheid</i>	349
Ruud Overdijk (1997). <i>De mythe van de elektronische snelweg. Van karrepad tot snelweg, de ontwikkeling van het elektronische wegennet</i>	150
Roel Puijk (Ed.) (1997). <i>Global spotlight on Lillehammer. How the world viewed Norway during the 1994 Winter Olympics</i>	349
Michael R. Real (1996). <i>Exploring media culture. A guide</i>	74
Dave Rushton (1997). <i>Creating local television. Local and community television under the Restricted Services Licence</i>	349
Jan Servaes & Rico Lie (red.) (1996). <i>Communicatie in sociale verandering. Een culturalistisch perspectief</i>	74
Stichting Film en Wetenschap (1996). <i>Jaarboek 1995</i>	75
Stichting Film en Wetenschap (1997). <i>Jaarboek 1996</i>	350
Jan Van den Bulck (1996). <i>Kijkbuis kennis. de rol van televisie in de sociale en cognitieve constructie van de werkelijkheid</i>	151
Cees van Woerkum (1997). <i>Communicatie en interactieve beleidsvorming</i>	152

Redactioneel	279
Artikelen	
<i>Alexander Pleijter, Eric Willemsen & Liesbeth Hermans</i> De definitiemacht van journalisten. Een casestudy naar de wijze waarop regionale dagbladjournalisten met informatiebronnen omgaan	281
<i>Titus Ensink</i> De verhouding tussen tekst en beeld in televisiedocu- mentaires. Het <i>Reporter</i> -programma van 8 april 1994 over het Arscop-commissariaat van Elco Brinkman	304
<i>Mijke van Diemen, Connie de Boer & Aart Velthuisen</i> Informatiedoelen en media-impact op risico-oordelen	326
Recensies	338
Gesignaleerd	348
Mededelingen	351
Summaries	353
Jaarindex 1997	354